

ЎЗБЕК ХАЛҚ ИЖОДИ

КЎП ТОМЛИК

Авазнинг арази

дostonлар

«ТОШКЕНТ» БАДИИЙ АДАБИЕТ НАШРИЕТИ 1965

Айтувчи

БЕКМУРОД ЖУРАБОЙ УҒЛИ

Езиб олиб, нашрга тайёрловчи

М. И. АФЗАЛОВ

Муҳаррир:

МУҲАММАДНОДИР САИДОВ

Г ўрўғлидан энди сухан бошлайлик,
Ҳозир бошқа сўзни йиғиб ташлайлик,
Туркман, ўзбек, кавказ элнинг ботири
Сифатин айтмоққа бунинг шошмайик.

Ул ўткан сўнг неча йиллар ўтибди,
Ҳар бир жойга унинг таърифи кетибди,
Ботирликда камлиги йўқ Гўрўғли,
Кўҳиқофга унинг донги етибди.

Қайга бориб айтсанг уни билади,
Неча шоир уни айтиб юради,
Чамбил дейди унинг ўсган жойини,
Овозаси кунботишдан келади.

Вақтисинда бўлиб ўтди арслон,
Тўрт бурчи дунёман юриб танишган,
Қанча душман бўлса ҳазар қилмаган,
Ҳовасакка душман билан олишган.

Гувлатган вақтинда Чамбил қалъасин,
Кўрса қўрққан душман кўзин оласин.
Тўлибой синчи дер экан отасин,
Ҳилолой дер экан туққан онасин.

Асли гўр ичинда туғилиб чиққан,
Одам кўрса неча кун гўрга биққан.
Етти ёшда чиқиб таниб тоғасин,
Ун беш ёшда душман ўпкасин сиққан.

Йигирмада бошига давлат қурган
Туркманнинг элига бошлаб хон бўлган,
Кўриб неча унинг қилган ишини,
Ишидан ҳамманинг кўнгли тўлган.

Таърифин айтган билан адо бўлмас,
Ботирликда бундай одам ўтмаган.
Бошдан-оёқ унинг қилган ишини,
Кеча-кундуз ёзиб битса тугамас.

Бир умрича душман билан чайқашган,
Нечаман чайқашган отин айтмасдан,
Айтган билан соб бўлмайди сифати,
То ўлгунча душман билан айқашган.

Ер юзида қўймай қўрган шаҳрини,
Душманларга доим тўккан заҳрини.
Икки боласи ҳам қирқ йигит
Олиб берган ҳаммасига парини.

Нечовлари юзга чиқмай ўтгандир,
Неча йил орадан ҳозир ўтгандир,
Эшитамиз қулоқ билан, кўрмадик,
Олтмиш тўрт дoston қиб таъриф битгандир.

Шу ҳам дейишади қўйган битолмай,
Аниқ айтиб таърифига етолмай,
Неча бор хуфя бўлган сўзларин,
Ташлаб кетган ўхшар баён етолмай.

Жойин айтар тоғ бошида қўрган деб,
Айтиб бўлмас дейди, уни ўлган деб.
Агар шоир бўлиб айтса таърифин,
Ҳозир ҳам айтади ҳозир бўлгин деб.

Қани соз нима дейди, созанда нима дейди, мақом билан
сўз нима дейди. Кўз билан кўргандай қулоқ билан эшит-
гандай, тимсол билан келтириб айтадиган биз, тинглайди-
ган сиз. Қандай қилиб айтамыз сўз маъносига тушиб¹
тингласангиз...

¹ Тушиб — тушуниб.

Чамбил Чамбил бўлганда, Чамбил обод бўлганда, қирқ йигитнинг егани қанд билан новвот бўлганда ва қандай Чамбил эди: олтмиш ошхонали Чамбил, етмиш жевахонали Чамбил, саксон сардобали Чамбил, тўқсон тўпхонали Чамбил, оқ дарвозали Чамбил ва кўк дарвозали Чамбил, ер юзига овозали Чамбил. Кўк дарвозадан келган киши Ҳасан кўлбар, қирқ йигит, Гўрўғли султон, Авазхон ва яна Ҳасанхонга борган. Оқ дарвозадан келган киши Юнус пари, Мисқол пари, Гулнор париға борган. Туркман элида Чамбил белида Гўрўғли султон ўтди. Қасд қилганини бошига етди. Бир умри душманининг изига тушди. Сув ўрнига шароб ичди, қиз ўрнига пари қучди.

Гўрўғли Гўрўғли бўлган замонда, бошқалардан кўп аскар қилган эмас. Ўзининг туркман халқига қирқ йигит солган. Шунда Гўрўғли султон ўзининг шу қирқ йигитига қиладиган раҳбарлигини, берадиган инъомини эълон қилиб айтди:

Қулоқ солинг халойиқлар сўзима,
Мақсадингни кўрсатарман кўзингга.
Эълон қилдим, айтиб сўзим халқима,
Хонимиз деб бўйин сунсанг ўзима.

Яна сизларга маслаҳат соларман,
Талабим бор ҳар бир жойга борарман.
Бошқа хондай мен кўп аскар қилмайман,
Қирқ йигит туркман элимдан оларман.

Мен қиларман ҳар бир ишни ҳавасда,
Банданинг фикри бекор абасди¹
Қирқ йигит оларман туркман элимдан
Бу ишим ҳам сизга мажбур эмасди.

Ўз элимни жонкуяр деб биларман,
Ўз юртим деб, Исфахондан келарман,
Мажбур қилиб мен олмасман қирқ йигит,
Раҳбарлигим аввал эълон қиларман.

Ичимда кетмасин алам-ҳасратим,
Мен билмасман на эканин қисматим.
Ҳар ким қилар бўлса менинг хизматим,
Мен берарман кўнглидаги мақсадин.

¹ Абасди — беҳуда.

Келса қирқ йигитни олиб келарман,
Хар мингидан бирин хоҳлаб оларман.
Жони дилман агар қилса хизматим,
Ман унинг муддаосин берарман.

Хоҳлаган отини мен миндирарман,
Раҳбарлигим уларга билдирарман.
Қилса менинг жони дилдан хизматим,
Хоҳлаган тўнларини кийдирарман.

Сув ўрнига шароблар ичдирарман,
Ғазо куни қирмизи қон кечдирарман.
Чин ихлосман қилса менинг хизматим,
Қиз ўрнига парилар қучдирарман.

Зарбини душманга бориб ўткарса,
Хар ерда душманга зиён еткарса,
Шундай йигит менга бугун керакдир,
Топширган хизматларимни биткарса.

Хизмат қилиб тиндирмаса жонимни,
Душмандан олмаса отам қонини,
Осон деманг Гўрўғлининг бу ишин,
Текин деманг Гўрўғлининг нонини.

Жой-жойингда аҳволига қарамас,
Қўрқоқ, нокас ҳеч майдонга боролмас.
Мажбур қилиб олган билан ҳар кимни,
Етаклаган този овга ярамас.

Ақисса, буни деб Гўрўғли султон сўзларини халққа
эълон қилди ва ўзига қарашли элга бу сўз ҳақиқий овоза
бўлди. Буни эшитиб Чамбил қалъаси одам билан тўлди.
Шунинг ичидан Гўрўғли султон зўрлигини, ботирлигини,
ниятининг тўғрилигини, кўнглининг очиқлигини синаб кў-
риб, қирқ йигитни айириб олди. Қирқ йигит қаторда бўл-
масак, бошқа хизматининг бизга кераги йўқ, деган кишилар
қайтиб кетдилар. Қирқ йигит қаторида бўлмасак, бошқа
хизматларида турармиз деган кишилар ошпазлик, новвой-
лик, паррошлик ва қушбандлик, сайислик, дарвозабонлик
ишларида қолди.

Гўрўғлининг овозаси оламга кетган, кўп жойлар таъ-
рифини эшитган, бошқа миллатлардан ҳам хизматини қил-

моқ учун одамлар келган. Шунда Қанхордан¹— Тўлаб, Мангитдан — Бўлак, Саройдан — Салингир, Жалойирдан — Ертибой оқсоқол.

Гўрўғли Эрам боғидан, ёш кунда Юнус билан Мисқолни олиб келаётганда, Ҳасан кўлбар уч кунлик бола эди. Асли Зангининг боласи эди. Қўлбола қилиб, Гўрўғли ўз қўлида сақлаб, вояга етказган эди. Ҳасан кўлбарнинг бўйлари минордай бўлди, қўллари чинордай бўлди. Узини манман дейди, ҳар еганида овқатига тўрт ботмон талқон ейди. Уни от кўтаролмади, туя ҳам кўтаролмади, фил ҳам кўтаролмади, бу эса томоққа тўймайди. Гўрўғли кеча-кундуз шунинг боқимини ўйлайди. Бир ёққа талаб қилиб у йўл тортса:— Эй, Ҳасан кўлбар, ётасанми,— деб келса, пиёда мен гўрга бораманми, дейишини қўймайди. Ахири бир кун Гўрўғли султон ўрдага кириб Юнус билан Мисқолга маслаҳат солди.— Шу Ҳасан кўлбарни не қилмоқ керак?— Юнус билан Мисқол айтди:— Ўзингиз биласиз.

Гўрўғли:

— Мен ҳамма нарсани билсам ҳам, шу Ҳасан кўлбарга дар қолдим.

Шунда Юнус билан Мисқол:— Сиз топмаган бўлсангиз Ҳасан кўлбарнинг иложини биз топамиз.

Кўҳиқофдан бир девнинг отига исми жоду ўқиди, илми жоду билан девни Чамбилга келтирди. Ҳасан кўлбарга девни олти қулоч оқ эшак қилиб берди. Бир чинорни йиқитиб олтмиш газ калтак қилиб берди, қирқ газ узанги эшириб олди. Икки бошини боғлаб оёғига солди. Бу ҳам калтароқ бўлиб қолди. Гўрўғли султоннинг дунёда ўзидан бўлган фарзанди йўқ эди. Ваянгандан Ҳасанни олиб келди. Гуржистондан² Авазхонни олиб келди. Аваз отасининг номини Булдуз қассоб дер эди. Онасининг отини Гулойим дер эди. Уни Гўрўғли етти ёшида олиб келди. Авазхонни қиёматли фарзандим деб Юнус билан Мисқол пари қўлига берди. Улар Авазхонни етти йил ичкаридан ташқарига чиқармасдан илми сеҳргарлик ва жодугарликни таълим берди. Қирқ йигит Авазхонни Гўрўғли олиб келди, деб эшитган, ўзини кўрган эмас... Қанхордан Тўлаб ботир ҳам келган. Гўрўғлига хизмат қиламан деб, Гўрўғлининг қиличини бир чопай деб келган эмас, Авазхонга ошиқ бўлиб келган. Тўлаб ботир эртаю кеч Авазхонни бир кўрсам

¹ Қандаҳор.

² Эпик дostonларда тез-тез учровчи жой исми.

дейди. Ҳеч бир йўл билан Авазхонни кўролмади, охири бир кун қирқ йигит суҳбат қилиб ўтирдилар.— Эй, қирқ йигит, менинг кўнглимда бир мақсадим бор, шуни ман сизларга айтмоқчиман. Шунда қирқ йигит: Айт,— деди. Тўлаб ботир қирқ йигитга қараб бир сўз деб тургани:

Азалдан не экан билмам қисматим,
Бунда келиб қилдик султон хизматин.
Кеча-кундуз биз юармиз Чамбилда,
Қилиб султоннинг тузин-иззатин.

Гўрўғлининг хизматинда юармиз,
Кеча-кундуз биз олдинда турармиз.
Қайтармасмиз Гўрўғлининг сўзини,
Хизматинда танда жонни берармиз.

Нима деса айтганига кўнармиз.
Гўрўғлидан нима роҳат кўрармиз.
Қайтармасмиз ҳаргиз айтган сўзини,
Ул деса майдонда бориб ўлармиз.

Қулоқ солинг Тўлаб арзи додига,
Қойилман Гўрўғли сиёсатига.
Бошқа кўнглимдаги хизмат бўлмаса,
Ишқим йўқдир тўни билан отига.

Тўлаб ботир дейди менинг ўзимни,
Охир бир кун душман ўяр кўзимни.
Бир муддао бордир менинг кўнглимда,
Айтолмасман мен кўнгилда сўзимни.

Бу дунёнинг томошасин билсангиз,
Мақсад шул дунёда ўйнаб-кулсангиз,
Армонсиз бўб бу дунёдан ўтардим.
Бир айтган сўзимни қабул қилсангиз.

Бу сўзларни айтиб Тўлаб ботир тўхтади. Шунда қирқ йигит Тўлаб ботирга айтиб турган сўзи:

Сўзинг маъқул бўлса ҳамма кўнади;
Нафни, қандай сўзни ёмон кўради?
Агар новване бўлса, Тўлаб, сўзларинг,
Гўрўғли дер, бундай одам ўлади.

Айтгин, Тўлаб, сўзинг энди билайик,
Бу хизматга ҳар ким бўлмас илойиқ,
Нафи бўлса, Тўлаб, айтган сўзингдан,
Албатта ҳаммамиз қабул қилайиқ.

Бул айтган сўзингни нафи бўлмаса,
Сўзингдан одамлар кўнгли тўлмаса,
Бир бузуқлик сўзни айтиб сен, Тўлаб,
Сенинг учун шунча одам ўлмаса...

Бекорга бир фосиқ хаёл ўйлама;
Қулоққа ёқмаган сўзни сўйлама!
Важ бўлса тинглайлик, Тўлаб, сўзингни,
Гўрўғлиман лекин, Тўлаб, ўйнама!

Зарбидан титрайди ҳар ерда қалмоқ,
Айб бўлар бир бекор сўзман бормоқ;
Бекорга бўлган йўқ, Гўрўғли султон,
Ҳеччи унга одам бошини олмоқ.

Хоҳлаган отимиз бўлса, минармиз,
Кўнглимиз кўтариб ўйнаб-кулармиз;
Хоҳлаган тўнимиз олиб бож кийиб,
Гўрўғли султонга хизмат қилармиз.

Гўрўғлининг хизматинда турармиз,
Агар ёниб турса ўтга урармиз.
То жондан кечмасанг жонона йўқдир,
Ботир ном кўтариб даврон сурармиз...

Гул очилмай боққа булбуллар қўнмас,
Улмай одам кўнгли дунёдан тўлмас.
Шамол куни овоз зое кетади,
Бедарак айтганман ул сўзинг бўлмас.

Тўдага солмоқчи бўлсанг ўзингни,
Аввал очиб қара, Тўлаб, кўзингни.
Уйлаб юрган бўлсанг кўнглингда бир сўз,
Қани айтгин эшитайик сўзингни.

Алқисса, Тўлаб ботир бу сўзни қирқ йигитдан эшитиб:— Эй қирқ йигит, бу минган тулпарни, бу кийган тўнларни, сен даври-даврон демагин! Мен бир сўз айттайин, бу

кўрганларинг, бу даврон сурдим деганларинг унга шогирд ҳам бўлмайди. Шунда туриб қирқ йигитдан бири:— Қани Тўлаб, айт, эшитайки, бул сўзингни мазаси борга ўхшайди,— деди. Тўлаб ботир:— Гўрўғлининг Авазхон деган боласини ҳали кўрдингларми,— деди. Қирқ йигитдан бири айтди:— Кўрганимиз йўқ. Тўлаб ботир:— Шуни кўрмаган бўлсанглар, бошқа кўрганларингни ҳаммаси бекор,— деди. Қирқ йигитдан бири:— Эй, Тўлаб, у Авазхонни кўрганда киши нима бўлади? Авазхон деганинг бир ёш ўғлон, уни кўрдик нима, кўрмадик нима?— деди. Тўлаб ботир:— Эй, дунёнинг томошасидан ва қизигидан қуриқ қолиб юрган бу жонсизларни; Гўрўғлининг Авазхон деган боласини олсанглар, бир гулдор меҳмонхонага борсанглар, суҳбатни қурсангиз, косагул қилиб Авазхонни қўлига косани берсангиз, сой чироқ қилиб Авазхоннинг ҳусни-жамолини кўрсангиз, беҳиштининг эшигидан қараб тургандай бўласиз,— деди. Қирқ йигитнинг бири:— Эй, Тўлаб ботир, сенинг ажалинг етган экан, кунинг битган экан, дунёда одам қуригандек Гўрўғли билан ўйнашасанми?— деди. Шунда Тўлаб ботирнинг айтган сўзи:

Ғазо деса кечар эдинг жонингдан,
Олишарсан жон чиққунча танингдан.
Улиб кетсанг шу майдонда ғазода,
Қузғунлар тўяди сенинг қонингдан.

Ажал етса одам қочиб кетолмас,
Қўрқоқ киши хавfli ердан ўтолмас,
Қаерда бўлганинг ботир қирқ йигит,
Жондан кечмай эр мақсадга етолмас.

То ўлгунча югурарсан, чопарсан,
Ботир бўлсанг, майдонда жон сотарсан.
Таваккал деб кечсанг танда жонингдан,
Бекор кетмас мақсадингни топарсан.

Қўрқоқ кўнглига ҳар сўзни олади,
Узи билмас умри ўтиб боради.
Унинг билан қўрқоқ мингга киролмас,
Дунё қизигидан қуруқ қолади.

Бул сўзима агар қулоқ солсангиз,
Авазхонни Гўрўғлидан олсангиз,

Қандай бўлар томошаси дунёнинг,
Бир меҳмонхонага олиб борсангиз...

Бекорга жонларни қурбон қилсангиз,
Мард бўлсангиз сўзим назарга иласиз.
Бир кун олсанглар Аваз суҳбатин,
Сўнгра дунё қизигини биласиз.

Сизлар борманг, менинг ўзим борарман,
Сизларга бир маслаҳатни соларман.
Бир маъқул десанглар бўлар қирқ йигит,
Гўрўғлидан лекин ўзим оларман.

Бу сўзни қачон кўнглига олади,
Бошқа бир хаёлга султон боради.
Бу сўзим айтарман, султон билмайди,
Бекорга Авазни бериб қолади.

Алқисса, Тўлаб ботирдан бу сўзни эшитиб қирқ йигит:— Ҳа, майли, Тўлаб,— деб рози бўлди. Сўнгра Тўлаб ботир туриб қирқ йигитга айтди:— Ундай бўлса, сизлар саломга чиқманглар. Ҳар кун бир ўзим саломга борайин. Бир кун, икки кун кўзига кўринмагандан кейин, «Қирқ йигит нега келмади?»— деб Гўрўғли мендан сўрайди, сўнгра сўз очилади. Шу ерда Гўрўғлининг бўйнига қўйиб, Авазни сўраб оламан,— деди. Қирқ йигит:— Ҳа, майли,— деди. Кунига қирқ йигит Гўрўғлининг олдига саломга келарди. Энди Тўлаб ботирнинг бир ўзи келди. Бир кун, икки кун Гўрўғли бу ҳолни сўрамади. Учинчи кун борган вақтда Тўлаб ботирдан Гўрўғли сўради:— Бугун уч кун бўлди, қирқ йигит саломга келмайди. Бунга не сабаб? Минган отидан камлик бўлдимиз? Ё кийган тўнидан камлик бўлдимиз? Ё ойлик моёнасини озсиниб юрибдимиз?! Шунда Гўрўғлига қараб Тўлаб ботир бир сўз деб турган ери:

Сўзимни эшитинг, айтай султоним,
Танда жоним бўлсин, султон, қурбонинг.
Жони дилман хизматингиз қилурман,
Хизматингга фидо бўлсин бу жоним.

Сўрадингиз биздан савол найлайин,
Номуомила сўзни қандай сўзлайин?

Бу сўзларни бугун мендан сўрарсиз,
Бу сўзларни қандай баён айлайин?

Мусофирман, саломингга келурман,
Қирқ йигитнинг муддаосин билурман.
Айтмоққа қўрқаман, султон, қаҳрингдан,
Бир гап билан қандай баён қилурман?

Сизни деб келибман Қанхор шаҳримдан,
Душманлар титрайди сенинг қаҳрингдан.
Қирқ йигитнинг муддаосин айтмоққа,
Мен қўрқарман, султон, сенинг қаҳрингдан.

Бу ишларга зиёдадир ҳасратим,
Қирқ йигитнинг мен билурман мақсадин;
Билган билан нечук баён қилурман?
Қаҳринг солсанг куяр жону жасадим.

Бир нечалар ҳавас бунда келмоққа,
Сиз сўрайсиз қирқ йигитни билмоққа.
Қандай қилиб улар сўзин айтарман?
Қўрқаман, султоним, баён қилмоққа.

Айтсам ўз бошимга ўзим етарман,
Бир оғзинг ўт, бир оғзинг сув, султоним.
Қаҳринг солсанг бекор ўлиб кетарман,
Сизни дедим, кечдим дунё-молимдан.

Хабар бермоққа қирқ йигит ҳолидан,
Бир оғзинг ўт, бир оғзинг сув, султоним,
Айтмоққа қўрқаман танда жонимдан.

Оласи кетмайди душман кўзидан,
Гуноҳкор бўлмасин Тўлаб сўзидан.
Алар сўзин қандай қилиб айтарман?
Зарур бўлса сўрарсиз-да ўзидан.

Алқисса, Тўлаб ботир бу сўзларни айтиб, сўзнинг бу ёғини очмай тўхтади. Гўрўғли султон бу сўзнинг нима сўз эканини билмай, қирқ йигит отидан кўнгли тўлмай юрибдими ёки тўнидан кўнгли тўлмай юрибдими деб хаёлига келиб, Тўлаб ботирга қараб бир сўз деб тургани:

Эшитдим мен, қулоқ солаб сўзинга,
Еру осмон қоронгидир кўзимга,
Қирқ йигитнинг нима бўлса мақсади,
Айтгин, Тўлаб, жавоб бердим ўзинга.

Қирқ йигитнинг мақсадини билайин,
Бул мартаба берган бизга худойим,
Қирқ йигитнинг айтгин, Тўлаб, мақсадин,
Қўлдан келса мақсадини қилайин!

Бу иш маънисини, султон, билмайди,
Уч кун бўлди саломимга келмайди,
Уч кун бўлди кўринмайди кўзимга,
Кўрмаган сўнг султон тоқат қилмайди.

Қирқ йигитим азаматим, эрларим,
Уларман ободдир Чамбил белларим,
Уч кун бўлди саломимга келмайди,
Жонкуярим, барча ёвмид элларим.

Кўзимга кўринмас тахту ободим,
Аваз, Ҳасан менинг учар қанотим.
Уч кун бўлди, қани йигитим, келмайди,
Кўрмаган кун менда йўқдир тоқатим.

Тарқатайин юракдаги ҳасратим,
Тилладан ясайин улар жасадин,
Не сабабдан уч кун бўлди келмайди.
Айтгил, Тўлаб, агар билсанг, мақсадин!

Қўрқма, Тўлаб, сўйлай бергил жонингдан,
Баён бергил қирқ йигитнинг ҳолидан!
Нима бўлса муддаосин берайин,
Айтгил, Тўлаб, кечдим сенинг қонингдан!

Нима деса сўзларига эрарман,
Елғиз келганинга раҳмим келарман.
Кечдим, Тўлаб, энди сенинг қонингдан,
Нима бўлса муддаосин берарман.

Гўрўгли султондан бу сўзни эшитиб, кўнгли хотир-
жам бўлиб, Тўлаб ботир ўлмаслигини биланб, Гўрўғлига
қараб, қирқ йигитнинг устидан сўйлаб бир сўз деб тур-
гани:

Қўрқиб эдим ёмон қаттиқ жонимдан,
Сиз хабар олдингиз ғариб ҳолидан.
Хизматингда энди ўлсам розиман,
Қуллуқ, султон, сиз кечдингиз қонимдан.

Ёмон одам ёмонлиги қолмайди,
Доно киши сўз маънисин англайди.
Қандай айтай қирқ йигитнинг сўзини?
Айтмоққа султоним, оғзим бормайди.

Сўрадингиз зарур бўлди нетарман,
Буни ҳам айтмасам ўлиб кетарман.
Эшитинг, султоним, тинглаб сўзимни,
Қирқ йигит мақсадин баён этарман.

Бошимга тушганда бир қайғу туман,
Йўлингга қурбон бўлсин тандаги жон.
Етти йил бўлди, келди Чамбилга,
Сизнинг бордир, фарзандингиз Авазхон.

Қирқ йигит дер ажал етса ўламиз,
Бизда бўлса Авазхондай тўраимиз...
Етти йил бўлди келди Чамбилга,
Дейди, тўраимизни қачон кўраимиз?

Кеча-кундуз доим хизматда бўлсак,
Кўрсатса, Авазнинг жамолин кўрсак...
Армонсиз бўб ўтар эдик жаҳондан,
Бир кўриб Авазни биз сўнгра ўлсак.

Авазхонни бир кун султондан олсак,
Тилло добил эгар қошига чолсак...
Худо берди бизлар бўлдик тўрали,
Салтанатман Ҳовдак кўлларга борсак...

Отлар чопиб Авазнинг хизматида,
Ўрдак-сўналарга қушларни солсак...
Завқ билан шикор қилиб майдонда,
Хизматида ўрдак-сўналар олсак...

Кўрсатса, Авазнинг жамолин кўрсак,
Бир оқшом Авазман суҳбатни қурсак,

Косагул қилиб биз Аваз тўрани,
Қўлларига дейди, косани берсак...

Хизматига доим жондин кечармиз,
Кафан тўнин бизлар танга бичармиз.
Бир оқшом берса Авазни суҳбатга,
Қўлларидан, дейди, шароб ичармиз.

Бермаса Авазни бунда нетармиз?!
Бу тожу — тахтинг баҳридан ўтармиз.
Бир оқшом бермаса Авазни бизга,
Нимамиз бор, бу Чамбилдан кетармиз.

Боғларнинг ободи очилган гулдир,
Олмайди берганман у дунё пулни.
Ана эшитсангиз айтдим мақсадин,
Қирқ йигит мақсади кўнглида шулдир.

Алқисса, Тўлаб ботир сўзни тамом этти. Гўрўғли султон Тўлаб ботирдан бу сўзни эшитиб нима қиларини билмай қолди. Чопиб ташлайин деса «қонингдан кечдим» деган. Бермайман деса, кўнглида нима мақсади бўлса, бераман, деб оғзидан чиққан. Гўрўғли султон номи бор. Бир сўз икки бўлишига қўймайди. Шунда Тўлаб ботирга қараб бир сўз деб тургани:

Аввал бадкорда бўп Қанхордан бездинг,
Юз минг армон билан бағримни эздинг.
Қирқ йигитдан чиқмас эди бу ишлар,
Наслинг бузиқ эди, Чамбилни буздинг.

Ғанимга бостирдинг менинг изимни,
Қора қилдинг, Тўлаб ботир юзимни.
Сандан рози бўлдим энди ман, Тўлаб,
Хўб оқладинг менинг берган тузимни.

Мен билмай юрган эканман ғанимни,
Сен куйдирдинг, Тўлаб ботир, жонимни.
Нодонлигим етар бўлди бошимга,
Берибман билмай ҳар кимга нонни.

Юрагимга солдинг дарди аламни,
Кунда ёлғиз келиб бердинг саломни.

Шунча йилдан бери единг тузимни,
Ахир ҳавас қилдинг, Тўлаб, боламни.

Йиғлаб келиб менинг ақлимни олдинг,
Кунда сени кўриб ҳайратда қолдим.
Қойил бўлдим, Тўлаб, мен шумлигингга;
Ахир қоронғи кун бошимга солдинг.

Оласи кетмади сенинг кўзингдан,
Англамай олдирдим, Тўлаб, сўзимни.
Қирқ йигитдан чиқмас эди бу ишлар,
Бу шумликлар бўлди, Тўлаб, ўзингдан.

Аввалбошдан буни Гўрўғли билмади;
Бузуқ сўз ҳеч хаёлига келмади.
Кечиб шу сабабдан Тўлаб қонидан,
Қўрқоқ Тўлаб-ку деб кўзга илмади.

Аввал билсам тандин бошинг кесардим,
Бошинг кесиб, қонинг сувдай ичардим.
От-тўнинг олиб ҳайдаб Чамбилдан,
Улдирмасам ё баҳрингдан кечардим.

Мунгайганинг кўриб раҳмим келарман,
Англамайин бир сўзингга эрирман.
Муддаоиси бўлса, онинг Авазхон,
Сўзим икки бўлмас боргил, берарман.

Ғазаб билан тўлиб юзига боқди,
Тўлабнинг бағрига ўтларни ёқди.
Чидаёлмай Гўрўғли ҳайбатига,
Деди, Тўлаб:— Энди феълимдан топдим.

Султон кўзи милтиқ ўқидай тегди;
Гўёки Тўлабнинг ич-бағри куйди,
Чидаёлмай Гўрўғли ҳайбатига.

Тиллари боғланиб ақлидан шошди,
Алами Тўлабнинг ҳаддидан ошди.
Пушаймон қиб Тўлаб қилган ишига,
Ранги ўчиб яна қонлари қочди.

Алқисса, Гўрўғли султон туриб ўрдага кетди. Тўлаб ботир ҳам йиқила-сурила қирқ йигитнинг қошига етди. Қирқ йигит: «Нима бўлди?» деб сўраса:

— Ҳеч нарса,— деб Тўлаб сўйлай олмайди. Тиллари бойланиб, пешонаси тақрайиб, қуёндай икки кўзи бақрайиб, қуруқ бир чиқмаган жони қолибди. Тўлабни бир соатдан кейин ақли ўзига келиб «Уҳ» деб қирқ йигитга қараб бир сўз деб тургани:

Чиқмай базўр қолди энди танда жон,
Ҳайбат билан қараб эди у султон,
Англамас эканман шундай юрганда,
Бўлмас энди қилган билан пушаймон.

Ҳар кун саломга борганда кўрардим,
Ҳайбатин англамай қайтиб келардим,
Яна бир боққанда қайтиб юзимга,
Аниқ, лекин келолмайин ўлардим.

Авазхонни лекин султондан олдим,
Биларман, бошимни балога солдим.
Қачон бўлса энди султон ўлдиран,
Қутулмасдан энди балога қолдим.

Бугун мен англадим: паймонам тўлди,
Сизлар учун энди гуноҳкор бўлдим.
Авазхонга ҳавас қилмай кетайин,
Сизлар учун энди, қирқ йигит, ўлдим.

Буни деб Тўлаб ботир сўзини айтиб турсин. Энди сўзни Гўрўғлидан кетирсин: Гўрўғли султон аста-аста ўрдага борди. Қайси йўл билан бу сўзни Авазхонга айтишини билмай саргардон бўлиб қолди. Юнус билан Мисқолни ёнига чақириб олди. Бошидан ўтган воқеани бирма-бир баён қилиб, буларга маслаҳат солди:

— Авазхонни бошқа бир уйга олиб боринглар! Йўғимда шу сўзларни айтиб қўйинглар. Авазхон отамнинг бир сўзи икки бўлмасин деса, шу ёқдан бўйнига олиб келсин. Менинг олдимга келиб икки сўз қилмасин. Агар Авазхон, «Отам мени қиёматлик фарзанд қилмоқ учун олиб келганмикин, ё қирқ йигитга сийлов қиламан деб олиб келганмикин» деса, сизлар эшитинглар, мен эшитмаёқ қўяйин. Бўлмас экан, деб қўйинглар,— деди.

Шу билан Юнус билан Мисқол Авазхонни олди. Бошқа бир уйга борди. Шунда онаси Юнус парининг Авазхонга қараб айтиб турган сўзи:

Бир сўзим бор айтай сенга Авазхон,
Онанг — ога Юнус, сенга меҳрибон.
Етти йил бўлибди келдинг қўлимга,
Отанг — дуоғўйинг Гўрўғли султон.

То ўлгунча сени дуо қилайиқ.
Яхшилигинг, жоним болам, билайиқ
Зиёда азалда ул мартабанг,
Бу давлатга келиб бўлдинг илойиқ.

Келдинг бу Чамбилга етти ёшингда,
Кеча-кундуз бўлдинг менинг қошимда.
Ботирлик нисбати яна кўнглингда,
Гўрўғли давлати сенинг бошингда.

Ишларинг ақлга тўғри келмайди,
Гўрўғлидан ҳеч одам кам қилмайди.
Эрнинг эрлигини ҳар ким билмаса,
Худойимнинг борлигини билмайди.

Лабим тишлаб, болам, бошим чайқарман,
Илож йўқдир, болам, энди қайтарма.
Зарур бўлди сенга айтмоққа бир сўз.
Энди болам, сенга бир сўз айтарман:

Бир хатолик ўтди отанг ўзидан,
Англамай олдириб қўйган сўзидан.
Утган ишга пушаймон суд¹ қилмайди.
Еш оқади бирдай отанг кўзидан.

Узи уялади сенга келмоққа,
Бу сўзларни сенга баён қилмоққа.
Эр халқин кўнглида шумлик бўлмайди,
Қирқ йигитга мойил бўпти бермоққа.

Қирқ йигитни суҳбатига кирарсиз,
Уларман бир оқшом суҳбат қуарарсиз.
Отам сўзи икки бўлмас десангиз,
Бир оқшом уларга шароб берарсиз.

Сизларга юради отанг суяниб,
Аваз деса турар эди у ёниб.

¹ Суд — фойда.

Бизларга айттириб ўзи ўлтирар,
Ўзи айтмоққа бу сўзини уялиб.

Алқисса, Авазхон онасидан бу сўзларни эшитиб, индамай қайтиб кетаверди. Гўрўғли султон олдига бориб, салом бериб, икки қўлини алифлом, бўйинини ҳам қилиб, отасига боқиб бир сўз деб тургани:

Ассалому алайкум, келдим, отажон,
Бу ишлардан зарра еманг қайғу-ғам.
Ҳарна десанг, тарк қилмасман амрингни,
Хизматингдан бошин тортмас Авазхон.

Тирик борман қайтармасман сўзингни.
Қиёматли болам, дединг ўзимни.
Нима хизмат бўлса айтинг қиларман,
Қилсам деб ҳеч гумон қилма кўзингни!

Етти ёшда бунда келди Авазхон,
Отам бўлди сиздай Гўрўғли султон
Хизматингга лозим кўрган ўзимни,
Бир худойим бўлар менга меҳрибон.

Ҳуқм қилган Аваздайн ўғлингни,
Керак эмас, олмам дунё пулингни.
Нима десанг тарк этмасман амрингни,
Берай хизматинга жони-дилимни.

Юракда қолмасин алам-ҳасратим,
Куймасин бул учун жони-жасадим;
Қиёматли болам десанг Авазни,
Берасиз-да Авазхоннинг мақсадин.

Қирқ йигитнинг суҳбатига кирарман.
Хаёлини ани англаб кўрарман.
Бузуқ бўлса агар улар хаёли,
Бировини бировига урарман.

Қирқ йигитман бугун суҳбат тузарман;
Хаёлини англаб суҳбат тузарман.
Кўнглингга малол келмасин, отажон,
Ёмонининг тандан бошин узарман.

Қайтармайин мен борарман, сўзингни,
Хизматга буюрдинг Аваз қўзингни.
Ким эканим билдирмасам буларга,
Айланишиб қўймас экан ўзимни.

Бу сўзни эшитиб Гўрўгли султон:— Эй Авазхон, болам сени қирқ йигитга берганда қўл-оёғингни боғлаб бермайман, у ёғи ихтиёр ўзингда. Ҳар ким ёмон бўлса жазосини топмоғи керак,— деди. Шундай қилиб, Авазни қирқ йигит қўлига элиб берди. Аваз қирқ йигитнинг суҳбатига кирди. Навбати билан қирқ йигитга шароб сузиб бериб турди. Қирқ йигит Авазхонни биринчи кўриб, ҳаммаси ҳусни жамолига қойил бўлиб, шаробни ичиб, бошлари қизиб, маст бўлиб, ярим оқшом бўлипти-ю, ярим соат ҳам бўлмагандай... Авазхонни уйқу ғалаба қилди ва қирқ йигитнинг кайфи учиб, Авазхоннинг қўлидан коса қарс этиб ерга тушиб, бир-бирига суяниб, қирқ йигитлар йиқилиб қолди. Авазхон эшикдан чиқиб, кетмоқчи бўлди. Тўлаб ботир ўзига навбат келса шаробни ёқасидан қуйиб ичмай ўтириб эди. Авазхон қарадики, суҳбат бузилди. Кетмоқчи бўлиб, эшикдан чиқиб тўғри юрди. Шунда Тўлаб ботир олдидан чиқиб:— Тўхтаг, тўрам,— деди. Авазхон:— Ҳа, нима мақсадинг бор?— деди. Тўлаб ботир:— Эй, Тўрам, отангиз Така билан Ёвмиддан қирқ йигит олган, суҳбатда агар бирови қийшиқ ўтирса, шунинг бўйнига гуноҳ айб солган эди. Бу йўл отангиздан қолган эди. Отангизни йўлига қараганда сиз гуноҳқор бўлдингиз. Бир нарса, гуноҳликни бўйнингизга олиб кетинг,— деди. Авазхон:— Мен бу ишларнинг тамоми — тартибини билмайман, бир нарса, сен айта қол,— деди. Шунда Тўлаб ботир, «икки юзингдан икки мучи берсанг, қандай бўлар экан»,— деб айтай-айтайин, деб ўйлади. Яна ўзича: «Икки мучини берсанг оламан, борди-ю, аччиғи келса, агар бутимдан ушлаб деворга бир урса, таппидай деворга тармашиб қоламан»,— ўйлаган билан Тўлаб ботир айта олмади. Тўлаб ботир Авазхонга қараб бир сўз деб тургани:

Эрлик шулдир ҳеч камликка кўнмасин,
Ботир йигит минг яшасин, ўлмасин!
Бу йўллар интизом, тўрам, англасин,
Гуноҳқор қилди деб малол келмасин.

Хунарли ҳар ерда чевар қўлидир,
Тўлаб ботир бу ҳам ҳақнинг қулидир.
Бу ишлар деганингиз бир интизом,
Отангизнинг ўзи солган йўлидир.

Камчиликдир элда қатордан қолмоқ.
Гуноҳкорлик айб ҳар кимга солмоқ.
Гўрўғли овқати эса кам эмас.
Суҳбат интизоми, айб солиб олмоқ.

Ҳаркимам бош тортмай буни беради.
Бу суҳбатни юрган бари кўради,
Бугун сиздан олсам айиб солиб,
Эрта ўзимизга навбат келади.

Отангизга буни айтиб берсангиз,
Отангизнинг бугун отин олсангиз,
Ҳам томоша қилиб кўлни, келарсиз.
Добил қоқиб кўлларга қуш солсангиз,

Тўққиз қатор ўрдак, сўна оларсиз,
Уйнаб-кулиб кечга қайғиб келарсиз.
Қуш палов қиб бериб бу қирқ йигитга,
Яна бир оқшом суҳбатга кирарсиз.

Алқисса, Тўлаб ботир буни айтиб қолди, ул кунни тонг
отди, эрталаб Авазхон отасининг олдига борди. Эшикдан
салом бериб кирди. Авазхон хафа бўлиб мунғайиб турди.
Гўрўғли султон Авазнинг хафалигини англаб, ғазаб усти-
да Авазга қараб бир сўз деб тургани:

Кўзларим тўрт бўлар сенинг йўлингга,
Душман айналдим соғу сўлингга,
Ихтиёринг бера бердим қўлингга,
Кўзимнинг равшани, қўзим, не бўлди?

Мунғайиб берарсан менга саломни,
Ким солди бошингга қайғу-аламни.
Ким озор берибди менинг боламга,
Кўзимнинг равшани, қўзим, не бўлди?

Гўрўғли бўп, давлат бошимга қўнди,
Сени кўриб юрагим ғамларга тўлди.

Не сабабдан, Аваз, рангинг сўлди?
Арслоним, жоним, қўзим, не бўлди?

Сенсан менинг бу Чамбилда ободим,
Биринг қуйруқ бўлсанг, биринг қанотим.
Сенсиз бўлмас бу жаҳонда тоқатим.
Юртимнинг ободи, қўзим, не бўлди?

Айтгин билай кўнглингдаги сўзингни,
Хафа қилма бекор, болам, ўзимни.
Қандай душман озор берди қўзимга,
Тахтимнинг эгаси қўзим не бўлди?

Харна десанг мен қарарман раёингга,
Шукур қилай яратган худойимга,
Икковинг ўтарсан ўлсам жойимга.
Юртимнинг ободи, қўзим, не бўлди?

Мунгайиб келарсан, болам, қошимга,
Давлат қушимсан қўнган бошимга.
Етти ёшда душман билан олишдинг,
Энди кирдинг, қўзим, ўн тўрт ёшингга.

Бу ишларни кўп душманлар кўролмас,
Кўролмаган билан, қўзим, келолмас.
Мен бу ишда, ҳеч ким озор беролмас,
Чамбилнинг ободи, қўзим, не бўлди?

Айтгин сўзинг, болам, энди билайин,
Каттароқ иш бўлса отга минайин,
Кўнглингдаги мақсадингни қилайин.
Тахтимнинг ободи, қўзим, не бўлди?

Узоқ бўлса йўлларига тушайин.
Душман бўлса тандан бошин кесайин.
Бошин кесиб қонин сувдай ичайин,
Айтгин, қўзим, жоним Аваз, не бўлди?

Алқисса, буни деб Гўрўғли султон сўрагандан кейин,
Авазхоннинг отасига қараб берган жавоби:

Бир иш учун хафа бўлар, Авазхон,
Эр йигит бошидан кетмас қайғу-ғам.

Ким озор беради дейсиз Авазга,
Ўз ҳолимга хафа бўлдим, отажон.

Амрингиз тарк этмай суҳбатга кирдим,
Косагул бўп орада турдим.
То ярим оқшомгача мен, отажон,
Тикка туриб қўлда шаробни бердим.

Ярим оқшом уйқу ғалаба қилди,
Тушди-да косаси қўлимдан синди.
Косани синдирган бўлар гуноҳқор,
Гуноҳқорлик, ота, бўйнимга минди.

Отинг бўлса эрта миниб ол, деди,
Тилла добил эгарингга чол деди,
Тўққиз қатор ўрдак, сўна ўзима,
Кечкадан қолдирмай, эртадан ол деди.

Эрта кечга ани олиб кел деди,
Қирқ йигитга қуш палов қиб бер деди.
Гуноҳқорлик соқит бўлсин бўйнингдан,
Яна бир оқшом суҳбатга кир, деди.

Ундан бошқа, жоним ота, ишим йўқ,
Бу ишларга, жоним ота, ҳушим йўқ.
Бул айтган сўзларни қилиб келмоққа,
Остимда отиму, қўлда қушим йўқ.

Бир кўрар агар банда ўлмаса,
Бекор экан бошга давлат қўнмаса,
Ўз ҳолимга бугун хафа бўларман.
Остимда от, қўлда қушим бўлмаса.

Кимнинг отин бугун бориб оларман,
Кимнинг добилин эгарга чоларман.
Ўз юртим, ўз элим бўлмаса,
Кимнинг кўлларида добил чоларман?

Иложим йўқ энди қандай қиларман,
Мақсадимни яратгандан тиларман,
Қуруқ тўра бўлган билан ҳеч гап йўқ,
Ўз ҳолимга, жоним ота, йиғларман.

Алқисса, буни Авазхондан эшитиб, Гўрўғли султон:—
Эй, болам Авазхон, бул ишлардан хафа бўлма, мен бир
ровдан бир носазо сўз эшитдим, деб кўнглимга келиб эди.
От билан қуш бўлса, унинг масаласи сағалдир. Шу ишни
қилган одам, сени фарзандим деб қўлга олган киши, ал-
батта сени аввалдан ғамингни еб қўйгандир. Бу ишлар
тўғри. Суҳбатда гуноҳкор бўлишингга хафа бўлма. Ботир
халқи, болам, жон олиб, жон берадиган жойда хафа бўл-
майди. Сен бир гуноҳкорликка шундай хафа бўласанми?—
деб Гўрўғли султон Авазхоннинг кўнглини кўтариб,
Авазхон хафа бўлибди, Ғиротни эгарлаб келтириб бери-
нгиз, бир кўнглини кўтариб келсин, деб фармон берди. Са-
йисларнинг Ғиротни эгарлаб келишининг баёни:

Қирқ йигит, Гўрўғли суҳбатни кўрди,
Сайисларга қараб юзини бурди.
Гўрўғли овози шу дам чиққандан,
«Лаббай» лаб сайислар хизматда турди.

Эгарлаб келтир деб ул дам Ғиротни,
Ҳукм қилиб шоҳ Гўрўғли буюрди,
Амри подшо вожиб бўлар ҳадди йўқ,
Уч сайис баробар туриб югурди,

Таблахона ичра турган Кўк ғирот
Ғиротнинг ёнига сайислар кирди,
Тилла қашов гулдан эди жўроби,
Сайислар Ғиротни танига урди.

Шоҳ Гўрўғли замонида нор эди.
Майдонга кирганда аждаҳор эди,
Оқилойман, Худойберди боз соки
Бир Ғиротни уч сайиси бор эди.

Уч сайис Ғиротни ўртага олди,
Тилла қашов отнинг танига солди,
Не ишнинг бўлганин билмай Кўкғирот,
Бу ишга Кўкғирот ҳайронда қолди.

Бу ишнинг бўлганин Кўкғирот билди,
Симдай бўйнин эгиб юганга келди,
Бисмилло, деб энди ул дам сайислар,
Тилла юган отнинг бошига илди.

Кеча-кундуз ул сайис қараган,
Ёмон кунда эр кунига яраган,
Силаб-сийпаб тарбият қиб сайислар,
Қиз сочидай қўйриқ ёлин тараган.

Ғазо куни майдон-майдон чопғанди,
Ҳар ким минса мақсадини топғанди,
Рост қаддини келтирмоққа Ғиротни,
Ҳар боққанда олти ой бирдан боққанди.

Кўриб есин деб емини Кўкғирот,
Табласига қўш шамлар ёққанди,
Ишқивозлик қилиб отга Юнусман, Мисқол,
Манглайига тилла тумор таққанди.

Майдон кириб ўйнар бўлса Кўкғирот,
Душман қони селдай бўлиб оққанди,
Унга битган қарчиғайнинг қиёғи,
Душманларга азроилдай сиёғи.

Қаттиқ ерда юрса қариш ботади,
Пўлатдан битганди онинг туёғи.
Чу деганда қарчиғай қушга тенгди.
Кишмишдан берганди овқатман, емни.

Чотонидан юкли туя ўтгандай,
Мисли арабадай ўмови кенгди(р).
Тилладан қилганди унга қозиқни,
Кишмишдан беради доим озиқни.

Кийикка ўхшайди Ғиротнинг сони,
Ўмови кенг анинг бағри ёзиқди,
Ўзи туси гулли бодом қизилди.
От қўйганда душман сафи бузилди.

Уроқ манглай, ярим олчин қулоғи,
Мисоли дутордек бўйни узинди.
Ғирот билан Чамбил эли ободди,
Қарчиғайдай унга берган қанотни,
Бисмилло, деб энди ул дам сайислар,
От белига солди бахмал банотни.

Майдонларда қилар эрлар эрликни,
Душманларга доим қилган шерликни.

Бисмилло, деб солди, энди сайислар,
Ғиротнинг белига тилла терликни.

Ғазо кун майдонда учиб қўнади,
Узоқнинг хизмати шундай бўлади,
Силаб-сийпаб энди ул дам сайислар,
Яна солди икки тилла жўнани.

Ед этиб кўнглида парвардигорни.
Кўнглига келтирмай ҳақдин ўнгарди,
Бисмилло, деб солди Ғирот белига,
Қоши ёқут, ўзи тилла эгарни.

Кўкғиротни юришлари майинди.
Юришига жами душман қойилди,
Бисмилло, деб тортди Ғирот белига,
Ярашиққа тилла туға айилни,

Бир умри душман изига тушганди.
Чу деганда қирқ газ зовдан учганди.
Бисмилло, деб тортди Ғирот белига,
Тилла туға чиғатойли пуштонди.

Кўкғиротнинг товушлари товурди,
Икки узанги, икки пуддан оворди¹.
Шилдирлатиб чочоқларин сайислар,
Ялтиратиб солди тилла доворди.

Ҳамма анжомини тахт қилиб олди,
Тилла ўмилдириқ ўмовга солди,
Уч қуббали ҳар бирови косадай
Кўрган одам буни ҳайрон бўп қолди.

Назаркарда думин кўтариб олди,
Ун саккиз қуббали қуюшқон солди,
Кичкинаси катта эди таркашдан,
Анжомлаб Ғўрўғли олдига борди.

Ғазначига султон юзини бурди.
Аваз, асбобин келтир деб буюрди,

¹ Оғирди.

Тахт эди Авазнинг барча асбоби,
Қучоқлаб газначи дарров келтирди.

Қайтмаган эди Аваз гапидан,
Мақсадини тилар бир худойидан.
Келтирган асбобни кўриб Авазхон,
Ё пирим, деб Аваз турди жойидан.

Гўрўғлининг берган анжомин кўрди,
Ҳамма асбобини қўлига берди.
Совут, қалқон чоройна боз тилла тўн,
Келиб Аваз анинг устида турди.

Борганда Гўрўғли пари элига,
Ғазо қилган кирган майдон ерига.
Бир камар келтирган эди Эрамдан
Авазхон келса бойлар деб белига.

Ҳамма анжомини аввал шайлади,
Ул камарни яна белга бойлади.
Бисмилло, деб энди ул дам Авазхон,
Кўкғиротга қараб қадам тайлади¹.

Авазхон Ғиротнинг ёнига борди,
Ғиротнинг юганин қўлига олди,
Кўриб Авазхоннинг сиёсатини,
Қирқ йигит ҳаммаси ҳайронда қолди.

Кўрмай туриб аввал кўнгли тўлмади,
Гўрўғли нисбати буни қўллади.
Ёв-яроқ тахт қилиб Аваз чиққан сўнг,
Гўрўғлидан бир зарра ками бўлмади.

Алқисса, Авазхон Ғиротни ёнига бориб, пешанасини силаб, узангига оёғини солиб, эгарнинг қошидан ушлаб олиб, Ғиротнинг белига миниб, тилла добилни эгарнинг қошига чолди. Лочин қушни қўлига олди. Шикор қилиб у кун Авазхон Ҳовдак кўлига борди. Кун шамол бўлиб чонғит бўлди. Чонғит сертоб кўзни тутди, қоронғилик бўлди. Авазхон добилни ҳам сололмади, кун кеч бўлди. Чамбилга қайтайин деса, Авазхон Чамбилнинг қаёқда экани-

¹ Ташлади.

ни билмади. Ғироти синамом эмас. Ғиротнинг борган ёғини Авазхон қабул қилмади. Авазхоннинг ҳайдаган ёғига бу Ғирот юрмади. Охири Авазхон шу кун кўлнинг бошида қолди. У кеча ётди, эрта билан тонг отди. Чонғит кўтарилиб, олам равшан бўлди. Авазхон жойидан туриб, бир чилимга хаёли қочди. Тамаки бормикин деб киссасига кўл солди. Киссасидан тамаки топмай неча гапларни кўнглига олди. Угай ота ўгай она ўзингни кўрганда жоним дейди кўзим, дейди. Кўзинг пана бўлгандан кейин бир қалмоқ боласи-да, юрса юрибди, кетиб боряпти-да, биздан яхши жойни топса борсин дейди-да,— деб Авазхоннинг кўнглига келиб, Ғиротнинг белига миниб, баланд тепанинг бошига чиқди. Сўнгра ҳар ёққа қаради. Кўзига бир қора уй кўринди.— Шу кўринган уйларга борайин. Агар чилимкаш бўлса, шу ерда бир чилим чекиб, кайфимни чоқ қилиб, сўнгра келиб қуш солайин,— деди. Шу уйларга қараб юрди. Кун чиқар-чиқмас бориб уйларнинг ичига кирди. Кўрса чеккароқда бир уй якка турибди. Кигиз ўрнига бахмалбанот ёпдирган, эшикларини тилла билан нуқрадан чопдирган, ҳар ким кўрса ақлини олган, кўрган одам ҳайрон қолган, шунча анжом уйда, албатта, бир чилим ҳам қилиб қўйгандир,— деб Авазхон шу уйга қараб юрди. Эшик олдига бориб турди. Отдан энкайиб қаради. Уйнинг ичида тўлиб ётган қизларни кўрди. Қора уйнинг тўрида, каравотнинг устида бир қиз ухлаб ётибди. Қараса, кўрсанг кўргудай, жамолига қурбон бўлгудай, қизил олма олиб қўйнига илгудай, ҳар ким бўлса ёнига боргудай, сочлари таралган, оч бели буралган, қоши кўзига муносиб, кўрганнинг кўкайин кесиб, бўйнига ҳайкал жевагин осиб, ётибди, ҳамма еридан мушки анбар сасиб, бир қиз жойидан туриб ўт-пўт ёқайин деб тараддуд қилиб юрибди. Авазхон бунни кўриб, қизга қараб бир сўз деб тургани:

Ҳар хаёлга тушган банда райиди,
 Бунинг отаси қасрнинг шойиди,
 Сабаб билан бунда тушди гузарим,
 Бу маконлар кимнинг макон жойиди(р)?

Менга баён бергил асли зотини,
 Айтсам адо бўлмас таърифотини,
 Нима дейди отасининг отини,
 Бу маконлар кимнинг макон жойиди(р)?

Қулоқ сол бу дамда айтган сўзима,
Оти-зотинг баён бергил ўзима.
Пари янглиғ кўринади кўзима.
Бу маконлар кимнинг макон жойиди(р)?

Кўрган одам бунинг ақлидан шошди,
Ошиқнинг алами ҳаддидан ошди.
Нечовлар буни деб эсдан адашди,
Бу маконлар кимнинг макон жойиди(р)?

Кўрганларнинг ҳаддан ошар ҳасрати,
Кўргани куйдирар жони жасади.
Мей билмайман нима экан мақсадин,
Бу маконлар кимнинг макон жойиди(р)?

Отасида борми тожу давлати,
Бунда кўринади шоҳлиқ савлати.
Бу ётган нозанин кимнинг авлоди,
Бу маконлар кимнинг макон жойиди(р)?

Баён этгин оти-зотинг билайин.
Сабабман дуч қилди бизни худойим,
Йўлларингда жоним қурбон қилайин.
Бу маконлар кимнинг макон жойиди(р)?

Алқисса, бу сўзларни айтиб, Авазхон сўради. Хизмат-
кор қиз Авазга нима деб жавоб беради:

Бу ерлардан бесар¹ одам ўтолмас,
Ошиқ бўлган бундин омон кетолмас.
Боравер, йўлингдан қолма ёш ўғлон,
Ҳавас қилган билан одам етолмас.

Эрта билан эшигимдан ўтарсан,
Оти-зотин буни сўраб нетарсан!
Ҳавас қилмай кета бергин, ёш ўғлон.
Ҳавас қилсанг, бекор ўлиб кетарсан.

Така-туркман дейди бунинг зотини,
Душманларга қилган сиёсатини.

¹ Б е с а р — бошсиз, ақсиз.

Майдонга кирганда тарафсиз полвон,
Аҳмад сардор дер отасининг отини.

Бунинг ўзи Аҳмад сардор ёлғизи,
Бисотида бир ўғил ҳам қизи.
Оти Бўтакўзди сардорнинг қизи,
Ёнингдаги ётган қизлар канизи.

Қай бир ишин бунинг баён айлайин,
Сабаб билан дуч қилди сизни худойим,
Буни сўрсанг Аҳмад сардор қизиди(р),
Отин сўрсангиз Бўтакўзойим.

Маконимиз Ҳовдак кўлнинг ёқаси,
Аҳмад сардор така элнинг оғаси.
Кимнинг кучи етар булардай зўрга
Чамбилбелда Гўрўғлининг тоғаси.

Алқисса, каниз қиз ҳам сўзини тугатди. Буларнинг сўзи билан Бўтакўзойим уйғонди. Қараса, эшикнинг олдида бир отли тўхтабди. Эшикдан отининг узангиси кўриниб турибди. От узангисини кўрган киши мунча дунё харажат бўлган деб чўтлаб бўлмайди. Бўтакўзойим жойидан туриб, анчайин одам эмаслигини билиб, қора уйнинг эшигидан келиб қаради. Кўрдик, отнинг устида бир йигит турибди. Шу вақтда Авазхон ўзи айни ўн тўрт ёшида, тилла жиға бошида. Авазхонни кўрган вақтда парилар ҳеччи бўлмайди. Қошинда Авазхон ёш ўғлон, деграси хандон, зарафшон кокил, ўтказган ёқути маржон, чор ойна кўксиди, яғрида қалқон, майдонга кирган тарафсиз полвон суроил гардон, заркокили оч белига чулганган, оқ юзи ой билан кунга талашган, ҳар ким кўрса Авазхонни уч кунгача ақлидан адашган. Бўтакўзойим буни кўриб Авазхонга қараб бир сўз деб тургани:

Эрта билан эшигимда турарсан,
Саргашта ўғлон, нечук бунда юрарсан?
Қайси мамлакатда даврон сурарсан,
Ҳайбатли ёш ўғлон сизга йўл бўлсин?

От устида кўрдим хушқоматингни,
Билдим, мисли Рустам сиёсатингни,

Нима дейди айтинг, ўғлон, отингни.
Ҳайбатли, арслоним, сизга йўл бўлсин?

Бир сабабман эл-юртидан адашган,
Оқ юзинг ой билан кунга талашган,
Сиёсатинг бедовингга ярашган,
Ҳайбатли, арслоним, сизга йўл бўлсин?

Очилганда қандай боғнинг гулисиз,
Бировни бир деган жони-дилсиз,
Қайси юртда, қайси шоҳнинг ўғлисиз,
Ҳайбатли, арслоним, сизга йўл бўлсин?

Қаерлардан мунда гузаринг тушган,
Ҳуснингни кўрганлар хуноба ичган,
Англамасин бунда юрганинг душман,
Ҳайбатли, арслоним, сизга йўл бўлсин?
Шаҳзода деб борди сизда гумоним,
Отдан тушинг бул дам, азиз меҳмоним,
Ҳайбатли, арслоним, сизга йўл бўлсин?

Баланд кўринади сенинг ҳимматинг,
Мен қиларман шоҳлигингни иззатин,
Жони-дилман қилай бу кун хизматинг,
Ҳайбатли, арслоним, сизга йўл бўлсин?

Буни эшитиб Аваз Бўтакўзойимга қараб бир сўз деб тургани:

Макон жойим дейди Чамбил қалъаси,
Худойимнинг кўпдир турли балоси.
Исмимни сўрасанг, исмим Авазхон,
Чамбил белда Гўрўғлининг боласи.

Очилганда тоза боғнинг гулиман,
Гўрўғлининг балки жони-дилиман,
Исмимни сўрасанг, исмим Авазхон,
Гўрўғлининг Аваз отли ўғлиман.

Чин ошиқ бўлганнинг бўлмас уяти,
Подшодан бўлмайди, элдин зиёти,
Исмимни сўрасанг, дейди: Авазхон,
Остимдаги Гўрўғлининг Гироти.

Кеча кўлларингда добилим чолдим,
Адашиб йўлимдан майдонда қолдим,
Эрта билан кўринган сўнг кўзима,
Бугун келиб мен сиздан хабар олдим.

Кеча шикор этиб Ҳовдак қўлингдан,
Саргардон бўп келдим бугун чўлингдан.
Бир чилимга бадхумор бўп келаман,
Бир чилим бер, чакай, нозик қўлингдан.

Хабардорман доим ўнгу сўлимдан,
Қолдирманг, нозанин мени йўлимдан.
Бир чилимга бадхумор бўп келаман,
Чилим беринг, чакай, нозик қўлингдан.

Тушмоққа фурсат йўқ, отнинг белидан,
Кеча ман кетганман Ёвмид элидан,
Чилим беринг бугун нозик қўлингдан,
Қолмайин айланиб анча йўлимдан.

Айтган билан адо бўлмас ҳасратим,
Кўрар банда азалдаги қисматин,
Ҳозир сиздан бир чилимди(р) мақсадим,
Бир чилим бер, чакай, нозик қўлингдан.

Бу кун тушмай от устидан, оҳ урайин,
Ҳовдак кўлдан добил чолиб кўрайин,
Соқит бўлиб бўйнимдаги қарзимдан,
Сўнгра сенинг сўроғингда бўлайин.

Бўтакўз ойнани олиб қирқ қиз билан ўтирганда, ойнага қарар эди. Шунда канизларга қараб айтар эди. Хоҳи одамзод бўлсин, хоҳи пари бўлсин, мен бир кишини хоҳласам, мени ҳам хоҳламай кетадиган киши бормикан? Авазхонга:— Отдан туш!— деб эди.— Бир чилим берсанг бўлади,— деб Авазхон отдан тушмади, ўзининг бурунги айтган сўзига Бўтакўз канизлардан уялиб, Авазхонга қараб бир сўз айтиб тургани:

Етти ёшда келиб бўлдинг мусулмон,
Менинг отам дейсан Гўрўғли султон.
Билмаган одамга айтгин бу сўзни,
Ҳолинг маълум, исминг бўлса, Авазхон.

Ким эканинг сени, Аваз, биламиз.
Гўрўгли-чун сени иззат қиламиз.
Уялмай айтасан Гўрўгли отам,
Бу сўзингга бизлар, Аваз, кулаамиз.

Айтар сўзинг билмай, Аваз, шошарсан,
Мунча манманлик қиб ҳаддан ошарсан,
От кимники, тўн кимники, Авазхон,
Кимнинг давлатига мунча тошарсан.

Ахир зулми ситам ўткай жонингга,
Бу ишларни ўйламай сан танингга,
Юртинг қайда, элинг қайда, Авазхон,
Тўйганга маст бўлиб юрсанг нонингга.

Ўзингдан бошқани писанд қилмайсан,
Айтган сўзни ҳеч назарга илмайсан,
Етти ёшда Гуржистондан келибсан,
Сен ўзингнинг ким эканинг билмайсан.

Яхши одам ўз элидан кетарми?
Бошқа элга келиб тўрга ўтарми?
Ўз элида иш келмаса қўлидан,
Бегона элида мақсадга етарми?

Баракалла, шунча қилган ҳимматга,
Лойиқ кўрмадингми бизни хизматга,
От устида туриб чилим сўрадинг,
Арзимадинг бугун, Аваз, иззатга.

Қари киши мақтанганман кучи йўқ,
Бизнинг элда чилим билан иши йўқ.
Ҳавонг баланд кўринади, Авазхон,
Такаббурга чилим берар киши йўқ.

Ким эканинг аввал ўзинг англагил,
Билмайдиган элни бориб алдагил.
Бизлар сенинг ким эканинг биламиз.
Бора бергин, Аваз, йўлдан қолмагил!

Добилингни чолиб отингни чопгин,
Исминг Аваз бўлса ҳадингга боққин!
Қулнинг тенги чўри бўлар, Авазхон,
Боргин излаб, ўзинг тенгингни топгин!

Доно киши ўз элидан адалмас,
Нокас одам номусига талашмас.
Тенгинг топиб чилим сўра, Авазхон,
Биздан хизмат қилмоқ сенга ярашмас.

Очилганда қандай боғнинг гулисан?
Гўрўғлининг қандайгина улисан?
Гўрўғлида ўғли тугул қизи йўқ,
Тўрт тиллали сотиб олган қулисан!

Алқисса, бу сўзни эшитиб Бўтакўзойимга қараб Аваз-
нинг айтаётган сўзи:

Ўйламай сўйлайсан бунча таниннга,
Шу сўз ярашами менинг шаънима?
Сочинг узун, ақлинг калта, Бўтакўз,
Бекор жабр қилдинг ўзинг жониннга.

Бугун менга айтган шунча сўзинг-а,
Айтган сўзинг ярашмайди ўзиннга.
Банда бўлса бари ҳақнинг қўлида,
Ким эканим кўрсатарман кўзиннга.

Ҳозир ман сўйласам бунда куларсан,
«Қул» деб бизга бунча таъна қиларсан?!
Шу сўзингман, тўхта, энди Бўтакўз,
Қул эканим, бек эканим биларсан.

Шу сўзиннга бугун Чамбил бормасам,
Эрта кеб юртиннга офат солмасам,
Чамбилбели энди бизга харомди(р),
Шу Чамбилда токи сени олмасам.

Бугун бориб, эрта қайтиб келмасам,
Қанча қувватинг борини билмасам,
Чамбилбели энди бизга харомди(р),
Қирқ йигитга чилим солгич қилмасам.

Ғазаб қиличини қиндан тортмасам,
Чамбилбели энди менга ҳаромди(р).

Алқисса, буни деб Авазхон отини қайтариб кета берди.
Бўтакўзойим ҳам чилим бермасдан қола берди.

Бўтакўзнинг онаси Авазхонни кўриб келаётиб эди. Шу
қолда келиб қолди. Бўтакўзойимдан сўради:

— Келиб-кешиб бораётган қандай отлиқ?— деди.

Бўтакўз онасига айтди:

— Гўрўғлининг Гуржистондан олиб келган Авазхон
деган боласи,— деди.

— У нимага келиб, отдан тушмай кетиб боряпти?—

Бўтакўз:

— Менга келиб, узангисини тираб, от устида туриб,
катталиқ қилиб, чилим бер, деди. Мен унга:— Бунча кат-
талиқ қиласан? Ниҳоят Гўрўғлининг тўрт тиллали қули-
сан-да!— деб эдим, шунга аччиглаб кетаётир,— деди. Она-
си туриб:

— Ундай деганча энди жувормарг бўлдим десанг бўл-
майми? У айтган сўзингни сан Авазхонга айтдим деб ту-
рибсан. Билсанг, уни сан Гўрўғлига айтганинг. Гўрўғли-
нинг «қиёматлик болам», деган сўзини назарга олмай,
«Гўрўғлининг сўзи нима, ўзи нима» деганинг. Ҳали ҳам
бўлса, чилимни қўлингга ол, орқасидан бор. Улай-булай
деб кўнглидан чиқариб қол! Бўлмаса, сенинг касофатинг
халққа тегеди. Лекин бугун ҳўли-қуруқ бирдай ёнади. Сен
энди Гўрўғли билан ўйнайсанми.— Бу сўзни эшитиб Бўта-
кўзойим, қўлига чилимни олиб Авазхоннинг изидан югу-
риб, «Тўхтанг, тўрам», деб товушлаб бир сўз деб келаёт-
гани:

Назар сол ўнгу сўлингга,
Кўплар қарадим йўлингга,
Чамбилнинг эгаси, тўрам,
Янги кеб тушдинг қўлимга.

Мен доим йўлга қарадим,
Қора зулфимни тарадим;
Келарми деб сиздай тўра,
Утган одамдан сўрадим.

Ишқингда бўлдим мен сарсон,
Мушқулимни қилинг онсон;
Мана чилим тайёр қўлда,
Чакиб кет, тўхтанг, бегижон!

Сурма қилайин изингни,
Қақшатманг сардор қизини.
Бир кўрганда ақлим бердим,
Тўражон, ойдай юзингни¹.

Ҳар дамда тутар хуморинг,
Кифтингда тилла туморинг,
Бир кўрганда ақлим бердим,
Сен билан ойдай дийдорим.

Ақлимни олди худойим,
Нодонман қандай қилайин.
Шошиб неча сўзлар айтдим,
Кечиринг, тўрам, гунойим.

Йўлда тўрт қилманг кўзимни,
Расво қилманг мен ўзимни.
Ақлимни олди жамолинг,
Билмасман айтган сўзимни.

Бу сўзларни англаб олғил,
Эшитиб Чамбилга борғил,
Жони-дилман қабул қилай,
Бориб, сен совчини солғил!

Сизни мен тўра билайин,
Сиз билан ўйнаб-кулайин.
Бориб совчингизни солинг,
Тақдирим қўшса худойим.
Уйимга олиб кетайин.

Турли таомлар тортайин,
Бу мақсадимга етайин,
Қабул қилсанг ҳозир, тўрам,
Сиз билан бирга кетайин.

Қайтинг, тўрам, бирор оқшом,
Мақонимга тушиб кетинг!
Шароб берай ўнг қўлимдан,
Иззат билан ичиб кетинг!

¹ Юзингга.

Алқисса, буни деб Бўтакўзойим қанча изидан югурди, Авазхон қарамасдан кетди. У кеча орадан ўтди. Кун чошгоҳга етди. Авазхондан дарақ бўлмади. Гўрўғли султон Мажнункўк отга эгарни босиб, «нима бўлди экан?» деб Авазхонни сўроқлаб чиқмоқчи бўлиб туриб эди, шул вақтда ташқаридан бир одам келиб: «Авазхон келди!»— деди. Авазхон келиб дарвозадан кирди. Гўрўғли султон Авазхоннинг келганини кўрди. Авазхоннинг кайфи учган, авзойи бузилган, ўзи ҳафа. Урдak ҳам йўқ, сўна ҳам йўқ. Чамбилдан қандай кетган бўлса, шундай қайтиб келибди. Гўрўғли султон тахтга қараб кетди. Авазхон отдан тушди. Сайислар отни олди. Қушбонлар қушни олди. Авазхон аста-секин Гўрўғлининг олдига борди. Гўрўғлининг олдига салом бериб кирди.

— Бу ёққа ўт, Аваз!— деди, Гўрўғли. Аваз ўтмай эшик олда турди. Гўрўғлини кўрган замон Авазнинг кўзидан ёши тўкилиб кетди. Буни кўриб Гўрўғли султон дарғаваб бўлиб, илондай захри тўлиб, ҳар бир туклари бигиздай бўлиб Авазхонга қараб бир сўз дегани:

Кеча шикор қилиб Ҳовдакка бординг,
Бу кун оқшом келмай, қаерда қолдинг?
Қора кунни менинг бошимга солдинг!
Авазхоним, жоним болам, на бўлди?

Изингдан сўроқлаб одам бормади,
Аҳволингдан ҳеч ким хабар олмади,
Сени кўриб менда тоқат қолмади,
Чамбилим ободи, кўзим, на бўлди?

Дилу жондан беҳроқ¹ эдинг менга сен,
Биров сенга солган ўхшар дарду ғам.
Кўзимнинг нурисан, ўзинг, Авазхон,
Учарда қанотим, кўзим, на бўлди?

Бугун талаб қилиб отимни миндинг,
Кеча шикор бориб сен бугун келдинг.
На кўрдинг, жон болам, бориб на кўрдинг,
Танда йўқ тоқатим, кўзим, на бўлди?

Мақсадинг на, болам, айтгин билайин,
Қандай савдо солди бизга худойим?

¹ Яхшироқ.

Ё ўлайин, ё мақсадинг билайин.
Кел, майли, чўқатим, қўзим, на бўлди!

Сени кўриб қуриб танда мадорим,
Тезроқ айтгин менда йўқдир қарорим!
Бермаган ўхшайди овинг барорин,
Кўзимнинг нурисан, болам, на бўлди?

На бўлса, болам, айтгин сўзингни,
Биров озор берган ўхшар ўзингга.
Ким озор берди менинг қўзимга?
Арслоним, жоним қўзим, на бўлди?

Сенинг учун танда жондин кечайин,
Душман бўлса йўлларига тушайин,
Бориб ани қонин сувдай ичайин,
Беармон бўлайин, қўзим, на бўлди?

Алқисса, бу сўзни эшитиб, Авазхон отасига қараб бир
сўз деб тургани:

Хафа бўлмай, жоним ота, найлайин,
Қулоқ солсанг, энди, ота, сўйлайин;
Неча турли савдо ўтди бошимдан,
Кўрган сирим сизга баён айлайин.

Кеча шикор қилиб Ҳовдакка бордим;
Бу кеча адашиб саҳрода қолдим.
Эрта билан тонг отган сўнг мен туриб,
Ҳар тарафга боқиб-кўзимни солдим.

Қулоқ солинг, ота, менинг сўзима,
Неча фикр, хаёл тушди ўзима,
Баланд қирга чиқиб, ҳарён қарадим,
Кўп убо кўринди менинг кўзима.

Мен адашиб юрак ғамман тўлибди,
Кўп қора уй кўл бўйига қўнибди.
Эрта билан туриб эдим жойимдан,
Кўнглим бир чилимга мойил бўлибди.

Унга бордим мен бир чилим топай, деб,
Чилим топсам агар мундан чекай, деб.

Урдак, сўна оларманми бугун, деб,
Қайтиб келиб кўлда добил қоқай, деб.

Шул орада ғаним тушди изима,
Англамай борибман сардор қизина,
Бир чилим бер дедим, йўқдир гуноҳим,
Ҳа деганда қул деб айтди юзима.

Қул бўлсам, отажон, бунда нетарман,
Бул тожи бахтинг баҳридан ўтарман,
Ё олиб бер сардор қизин, отажон,
Ё жавоб бер, ўз юртимга кетарман.

Мен мақсадим сардор қизин олмоқдир,
Сардорнинг юртига офат солмоқдир.
Шу манманлик қилганига Бўтакўз,
Мақсадим шул яна қайтиб бормоқдир.

Ҳамро даркор эмас менинг қошима,
Раҳм қил, отажон, кўзда ёшима,
Сардор билан бир олишиб кўрайин,
Жавоб беринг, ота, ёлғиз бошима.

Бу сўз чиқмас юрагимдан ўлгунча,
Тирик юриб бу камликка кўнгунча,
Улиб кетмоқ яхши энди, отажон,
Бўтакўздан шунча хўрлик кўргунча.

Бундай қилсам қайтар бошимдан бахтим,
Шулдир ўлмай тирик синган рахтим.
Энди мен тенглигим ундан олмасам,
Керак эмас менга тож билан тахтинг.

Бўтакўз йўлинда жавлон этарман,
Ё ўларман, ё мақсадга етарман.
Душманлардан тенглигимни олмасам,
Гўрўғли отингни, бекор, нетарман?

Сардор майдонга бориб кирмасам,
Сардорнинг қуввати қанча билмасам,
Бўтакўзни олиб келиб Чамбилга,
Қирқ йигитга чилим солғич қилмасам.

Энди куним, ота, бўлди қоронғи,
Жавоб бергин, Аваз отли болангди,

Бўтакўзга айтганимни қилмасам,
Чамбилбелнинг энди бизга ҳаромди.

Алқисса, бу сўзни эшитиб Гўрўғли султон лол бўлиб қолди. Авазхон боласи бўлса, Аҳмад сардор тоғаси. Иккови ҳам ўзиники. Авазхоннинг мақсадини қилайин деса, Аҳмад сардорнинг насоғи ўзига тегади. Гўрўғли ўйланиб туриб қирқ йигитни чақириб олди. Уларга маслаҳат солди:

— Аҳмад сардорнинг қизи Бўтакўзойим, Авазхонга «Гўрўғлининг қули бўласан», деб бир неча сакта сўзлар айтиб, унинг кўнглини қора қилибди. Менинг «қиёматли болам», деган сўзимни эътиборга олмай, «Гўрўғлининг сўзи нима, ўзи нима?» деган ишни қилибди. Бугун Авазхонни олдай солиб, ҳамманг изидан ияринглар! Аҳмад сардорнинг қизини Авазхоннинг қўлига олиб беринглар! Нима ишга лойиқ кўрса, Авазхоннинг ихтиёри ўзида. Бошқаларга индамай, бир Бўтакўзнинг ўзини олиб қайтиб кела беринглар! Қирқ йигитдан ҳеч бир жавоб бўлмади. Аҳмад сардорни хеш кўриб, Авазхонни бегона кўриб Гўрўғлининг сўзига жавоб бермай ўтирди бариси.

Сўзни Ертибой оқсоқолдан эшитинг: «Ўлсам гўрга, бир чиқайин тўрга», деб жойидан туриб, Гўрўғлига қараб бир сўз деб тургани:

Номамла сўзларга бошим чайқайин,
Сўз кесаман, сўйламайин қайтайин.
Эшитинг сўзимни бул дам, султоним,
Ман ҳам кўнглимдаги фикрим айтайин:

Қиёматли болам дерсиз Авазни,
Авазхон ҳар ишни қилар ҳавасни,
Сардор тоға, сиз жиансиз, султоним,
Аҳмад сардор чолмағангиз абастни.

Бегонани қанча боқсанг кетади,
Манманлик сўз эр бошига етади.
Сардор тоға, сиз жиансиз, султоним,
Бу хатолик ҳар кимлардан ўтади.

Дунёнинг тўрт фаслин, султон, биласиз,
Сардор чоғиб қизин олиб келасиз...
Ҳар кимда ҳам бордир дўст билан душман,
Тоғанг, чоғиб кимни қойил қиласиз?

Бизлар борсак у ҳам одам йиғади,
Хўли қуруқ бугун бирдан куяди.
Бир ердан зиёни тегса сардорнинг,
Неча жойдан унинг нафи тегади.

Сиздан лозим эмас бунча зўрламоқ,
Хар ким яхши, ўз ҳолини борламоқ,
Аҳмад сардор у ҳам сиздай бир арслон,
Ярамайди эрни бунча хўрламоқ.

Эшитинг, Ертибой оҳи-зорини.
Ким ўйламас султон номус-орини.
Хизматингни қилиб турган қирқ йигит,
Қайсиси туркмандан олди ёрини?

Бугун аввал бошдан шикорга борди,
Адашиб бир кеча саҳрода қолди.
Бегоналигини дарров билдирди,
Ҳа деганда ўзингга чангални солди.

Аваз келиб нодонликман айтади,
Бермаганда Аваз бизни қайтади¹,
Қайси бир хон фуқароман урушса,
Билгин, султон, адолатдан қайтади.

Қулоқ солинг, бу дам, султон, сўзима,
Аваз баттол кўринади кўзима,
Тоғанинг қизига ҳавас қилган сўнг,
Чангал солган шу эмасми ўзингга?

Қулоқ солинг Ертибойнинг тилига,
Булбул ошиқ бўлди боғда гулига,
Сардор қизин ўзинг олсанг берармиз,
Қиз бермаймиз сотиб олган қулингга.

Алқисса, буни эшитиб Гўрўғли султон қилични қини-
дан тортиб олди. Ертибой оқсоқолга қараб ҳавола қилди.
Ертибой айтади:— Эй султоним, мен бир ўзингиз қилиб
қўйган Ертибой-да, айтар сўзимни айтдим. Мени ўлдирган-
нингиз билан, лекин ер тўймайди, «Баракалла, Гўрўғли
султонга, Ертибойни ўлдирди», деб уни билан ҳеч ким сиз-

¹ Қандай қилади.

га қойил ҳам бўлмайди. Ёртибой оқсоқол бўлади, боради, Гўрўғли султон қаригандан сўнг, душман билан олишмоққа чамаси келмай ўзини Ёртибой-портибой деган носоғ сўз сизга қолади. Гўрўғли бунинг сўзига жавоб тополмади ё буни чополмади. Қайтиб жойига ўтирди. Қирқ йигит, Ёртибойнинг сўзи маъқул. Ёртибойнинг сўзи маъқул,— деб ўрнидан туриб кетди. Шу билан Авазхоннинг сўзи бу ерда ҳам мансиққа чиқиб қолди.

Авазхон ҳар гап бўлса кўнглида ўйлаб, кулиб, ўйнаб юраверди. Орадан уч кун ўтди. Қирқ йигит билан Гўрўғли султон, Ҳасанхон, Авазхон ҳаммалари ўтириб суҳбат қилди. Авазхон ўзи тилак қилиб косагул бўлди. Шу даврада шароб сузиб берди. Ҳаммаси маст бўлиб қолди. Эшикни ёпиб Авазхон ташқарига чиқди. Ёв-яроқ асбобини тахлаб олди, аста-аста сайисларнинг олдига борди.

— Дарров Гиротга эгар босинг!— деди.

Сайислар айтди:— Бошқа отга эгар бос, десангиз босамиз, Гиротга Гўрўғлининг ўз оғзидан эшитмагунча эгар босилмайди,— деди. Авазхоннинг аччиги келди.

— Эгар босмайсанми!— деб қиличнинг ярмини филофдан суғурди. Уч сайис барабар туриб бирдан сайисхонага қараб кетди. Авазхон аста-аста кейинидан борди. Қараса, Гиротга эгар босиб ётибди. Авазхон:

— Гиротни қўйинг! Мажнункўк отга эгар босингла! Гирот Чамбилнинг ободи эди. Гўрўғлининг қаноти эди, Гирот ўзининг қўлида турсин,— деди. Мажнункўк отни эгарлаб, тахтлаб берди. Авазхон Мажнункўк отнинг белига миниб, Чамбил дарвозасидан чиқиб, Гуржистон йўлига тушиб жўнаб кета берди. Кетайин деса, Чамбилни кўзи қиймайди, кетмайин деса, алами ичига сиғмайди. Манглайини отнинг ёлига ташлаб, икки кўзини ёшлаб, Гуржистон йўлига бошлаб, кетиб бораётир эди, Юнус пари онасининг Авазга кўзи тушди. Авазхонни бу ҳолда кўриб, Мажнункўк отнинг жиловидан ушлаб, Авазхон боласига қараб бир сўз деди:

Етти ёшда келдинг Ёвмид элина,
Бугун миндинг Мажнункўкнинг белина,
Қулоқ солгин куйган онанг тилина,
Кўзимнинг равшани, қўзим, на бўлди?

От ёлига манглайингни ташлайсан,
Зор йиғлаб икки кўзинг ёшлайсан.

Бугун қайси элга сен йўл бошлайсан,
Юртимнинг ободи, қўзим, на бўлди?

Қайғуда бошингди(р), кўзингда ёшинг,
Елғизсан, олдингда йўқдир йўлдошинг.
Сени кўриб менда йўқдир бардошим,
Тарафсиз полвоним, қўзим, на бўлди?

Сени кўриб менинг йўқдир тоқатим,
Сен эдинг Чамбилда менинг ободим.
Сен кетиб синдирма отанг қанотин,
Султоннинг қаноти, қўзим, на бўлди?

Сени кўриб ҳаддан ошди ҳасратим,
Авазхон, сен менинг жоним фарзандим.
Сендан бундай эмас эди мақсадим,
Чамбилнинг ободи, қўзим, на бўлди?

Отангни қайтарма бошдан бахтини,
Қариганда синдирмагил рахтини,
Кимга ташлаб кетдинг Чамбил тахтини,
Кўзимнинг равшани, қўзим, на бўлди?

Кўриб тоқатим йўқ, сенинг ҳолингни,
Куйдирмагил, болам, менинг жонимни;
Кимга ташлаб кетдинг, дунё молингни,
Кўзимнинг равшани, қўзим, на бўлди?

Авазхоннинг онасига қараб қайтарган жавоби:

Бошимдан кетмади менинг қайғу-ғам,
Бу сўзларга чидамайди Авазхон,
Ўз элима, она, энди кетарман,
Хўш аллаёр рози бўлгин, онажон!..

Тополмассиз менинг босган изимни,
Кўрмоғингиз гумон тирик юзимни.
Гуржистонга энди талаб қиларман,
Кўп едим ман, рози бўлгин тузингни.

Бунда юриб ғаним тушди изима,
Сабаб билан бордим сардор қизина,
Бир «чилим бер» дедим йўқди гунойим,
Ҳа деганда, қул, деб айтди юзима.

Қул бўлсам, онажон, бунда нетарман?
Бу давлат баҳридан энди ўтарман.
Рози бўлгил, она, берган тузингга,
Энди бугун Гуржистонга кетарман.

Чамбилбелинг бўлган билан гулистон,
Ҳозир менга, она, бўлди чўлистон.
Энди биздан рози бўлинг, онажон,
Қайтадан борайин энди Гуржистон.

Йиғлаб келдим бек отамнинг бошина,
Бир раҳм қилмади кўзда ёшима.
Ертибой оқсоқол яна, қул, деди,
Қирқ йигит ёнида, отам қошида.

Учди давлат бошдан қайтиб қўнмади,
Бу тўралигимдан кўнглим тўлмади.
Қиёматли фарзанд бўлиб султонга,
Ертибойга ахир қурбим бўлмади.

Эр йигит ҳам шунча камлик кўрарми?,
Ажал етмай, она, одам ўларми?
Энди мен кетарман, она, элима,
Эр йигит ўлмайин, хўрлик кўрарми?

Гуржистон йўлида отим чопайин,
Эсимнинг борида элим топайин.
Чамбилбелда токи тўра бўлганча,
Гуржистонни бориб молин боқайин.

Алқисса, бу сўзини айтиб Авазхон тамом этди, онаси Авазхоннинг бу сўзини эшитди.

— Эй, Авазхон болам, мақсадинг Аҳмад сардорнинг қизи бўлса, отанг олиб бермаган бўлса, биз олиб берамиз, Аҳмад сардорнинг қизини ит суратинда қилиб, орқангдан элтиб қўй, десанг элтиб қўямиз. Нимаики бўлса бизлар қилайик,— деди. Авазхон айтди:

— Эй эна, аввал ҳам сенинг олдингга келганимда сўз бошқа эди, энди эшитар сўзимни эшитиб, яна қайтиб бориб «онам олиб берар экан» дегандан, кишига орият керак,— деб юртига кетмоқчи бўлди. Юнус пари туриб айтдики:— Эй Авазхон, сенга шу Ертибой оқсоқоллардан

Гўрўгли сўз эшиттирган бўлса, Гўрўгли одамнинг қадри-ни билмас экан, бу Чамбилдан сен кетадиган бўлсанг бизнинг ҳам нимамиз бор бу Чамбилда. Сен кетсанг, бизлар ҳам кетамиз, — деб Юнус пари Авазхон билан розилашиб, каптар суратида бўлиб, учиб, Эрам боққа, Кўдиқофга кетди. Шунда Авазхон йўлга тушиб, Гуржистон томонга кетди. Авазхоннинг Гуржистонга йўл тўртиб кетишининг баёни:

Минибди отнинг белига,
Талаб қилиб элига,
Тўғрилаб тушди Авазхон,
Гуржистоннинг йўлига.

Аваз йўлга солади,
Мажнункўк ўйнаб боради.
Қуюндай бўп чанглари,
Бўлак-бўлак қолади.

Юганни бирдай босади,
Авазни олиб қочади,
Қундан-қунга юриши,
Тулпарнинг ҳадди ошади.

Ҳайдайди бирдай тушмайин,
Ерда юради учмайин,
Ерда юргани бўлмаса,
Мисоли кетар қушдайин.

Неча бир белдан ошади.
Оғзидан кўпик сочади;
Баланд-пасти билмайди,
Қасирлаб, оёқ босади.

Авазхон йўлни бошлайди,
Душманни кўрса шошмайди,
Қирқ минг душман келган билан,
От қўяр кейин қочмайди.

Остидаги Мажнункўк,
Шошмайин оёқ ташлайди,
Боради яккадан-ёлғиз,
Соп бўлмас бу йўл қулатуз.

Бирдай Аваз ҳайдайди,
Ҳам тинмай кечаю кундуз.

Мингани бедов сараси,
Уч ойлик йўлдир ораси,
Ун кун ўтган вақтинда
Авазхон энди кўрибди,
Гуржистоннинг қорасин.

Бедовни минган саралаб,
Борди элни қоралаб,
Дарвозадан кирибди

Энди Аваз оралаб.
Қанча душман келганман
Қўрқмайди Аваз паналаб.

Етти ёшда Аваз бундан кетибди,
Етти йил орадан яна ўтибди,
Етти йилдан бери кетган Авазхон,
Қайта бошдан Гуржистонга етибди.

Кеча-кундуз Аваз бирдай тинмади,
Бир кун бирор жойда тоқат қилмади.
Аваз хаёлидан чиқиб кетибди,
Ҳовлисининг қайда эканин билмади.

Билган эрга ўлимдан номус кучли,
Бир ҳовузга Авазнинг кўзи тушди.
Ажаб бир салтанатли сарҳовузи,
Сарҳовуз бошига Аваз етишди.

Ўйнатиб ҳайдаган Мажнункўк отни,
Уч кечаю кундуз бирдай тунг қотди.
Сарҳовуз бошига келиб Авазхон,
Мажнункўк отнинг жilовин тортди.

Деди Аваз:— Мен бу ерда турайин,
Тўхта, мунда бир ўйланиб кўрайин.
Бу сарҳовуз экан кимнинг ҳовузи?
Бирор одам дуч кеб қолса сўрайин.

Алқисса, шу ерда Авазхон отини тўхтатиб, теваракка қараб турди. Сарҳовузни қаер эканини билолмайди. Шу

вақт ичкаридан бир қиз икки қўлида икки сатил¹, сувга кела берди. Ул қиз ё ўн икки, ё ўн уч ёшда эди. Бунинг қошинда Аҳмад сардорнинг қизил ҳеччи эмас. Аҳмад сардорнинг қизидан ҳусни жамоли неча марта зиёд. Буни кўриб Авазхон мен осмоннинг остинда, ернинг юзинда бир Аҳмад сардорнинг қизи десам, ўзимнинг юртимда Аҳмад сардорнинг қизидан ҳам яхшироқ қизлар бор экан. Туркман элинда, Аҳмад сардорнинг қизига бир чилим деб, дунёда эшитмаган сўзимни эшитиб эдим. Бунга ҳам бир сўйлаб кўрайин, бу нима дер экан, деб қизга қараб бир сўз деб тургани:

Эниб келдим тоғларингдан,
Бир гул узсам боғларингдан.
Бир сув бергин қўлларингдан,
Ичиб кетай, йўлим йироқ.

Келдим йироқ йўлларингдан,
Сувсап келдим чўлларингдан,
Бир сув бергин қўлларингдан,
Ичиб кетай, йўлим йироқ.

Тушмам отнинг белларидан,
Сўз эшитсам тилларингдан,
Бир сув бергин қўлларингдан,
Ичиб кетай, йўлим йироқ.

Гуржистонга бўлдим меҳмон.
Тахдим² сўрсанг, мен мусулмон,
Отамдир, Гўрўгли султон,
Бир сув бергин қўлларингдан,
Ичиб кетай, йўлим йироқ.

Бу йўлдан қайтмасин раёйим,
Мададкорим бир худойим.
Чамбилбелда макон — жойим,
Бир сув бергин қўлларингдан,
Ичиб кетай йўлим йироқ.

Бу дам йўлимдан қолмайин,
Бу ер қаердир англайин,

¹ Чедак.

² Теги — тахти, авлоди.

Бошим ғавгоға солмайин,
Бир сув бергин қўлларингдан,
Ичиб кетай, йўлим йироқ.

Тинмайин отлар чопарман,
Туриб ҳар ёна боқарман,
Билмайман қачон топарман,
Бир сув бергин қўлларингдан,
Ичиб кетай, йўлим йироқ.

Ҳовуз бошидан ўтарман,
Сув берсанг, ичиб кетарман.
Макон жойимга етарман,
Бир сув бергин қўлларингдан,
Ичиб кетай, йўлим йироқ.

Алқисса, бунн деб Авазхон турди. Авазхондан бу сўзни эшитиб, сувга келиб турган қиз қўлидан челагини ташлаб, икки кўзини ёшлаб, зор-зор йиғлаб, Авазхонга бир сўз деб тургани:

Тушмасанг, тўхтагил, отнинг белидан,
Келган бўлсанг бугун Ёвмид элидан,
Жонидилман сизга хизмат қиларман,
Мен садаға Ёвмид деган тилингдан.

Меҳмон бўлсангиз, мен меҳмон қилайин,
Мададкоринг бўлсин, йигит, худойим,
Шояд сиздан бир хушxabар эшитсам,
Саломат бўлинг сиз, йигит, илбйим.

Бир қарчиғай вақтинда бундан учган,
Дўстлар кулиб, таъна қилишар душман.
Етти йиллар ўтиб кетди орадан,
Қиёмат кун менинг бошимга тушган.

Яхши меҳмон, Ёвмид элдан келсангиз,
Мен бир сўз сўрарман, сиздан билсангиз,
Сира ўлманг, бу жаҳонда минг яшанг,
Менинг бу сўзимга хабар берсангиз.

Ғазаб қиличларин майдонда таққан,
Ғазо деса танда жонини сотган,

Душманлар танига ўтларни ёққан,
Юрт эгаси шоҳ Гўрўгли омонми?

Тўрт бурчи оламман юриб танишган.
Ер юзида ундан ўтмас донишманд,
Кўҳиқофда девлар билан олишган,
Чамбилнинг эгаси султон омонми?

Уйнаб-ўсган жойи анинг Ваянган,
Узининг исмини дейди Ҳасанхон,
Майдон кирса сувдай оқар қизил қон,
Катта ўгли Ҳасан тўра омонми?

Етти ёшда ўзин юртидан кечган,
Сабабман султоннинг қўлига тушган,
Ота билан онаси хуноба ичган,
Юрт эгаси Аваз тўра омонми?

Бу дунёнинг кечган дунё молидан,
Гўрўглининг хабардордир ҳолидан,
Қиличин бўяган душман қонидан,
Гўрўглининг қирқ йигити омонми?

Гўрўглининг бисотида бор эди,
Хотин қиёмати эътибориди,
Иккови ҳам унинг севган ёриди,
Юнус билан Мисқол пари омонми?

Майдон деса ҳаргиз бошин тортмаган,
Гўрўгли сирини халққа айтмаган.
Ғазо деса ҳаргиз қўрқиб қайтмаган,
Барча ётган Ёвмид халқи омонми?

Алқисса, бу сўзни эшитиб, Авазхон қизнинг сўзига ақли лол бўлиб, «Бу қандай киши эканини, шунча Чамбилни орзу-ҳавас қилиб юрар экан, кўрмаган кишилар шунча Чамбилни тавсиф қилади. Мен бориб туриб шу ердан қайтиб келдим. Мен бекор қилган эканман. Чамбилнинг қадрига етмаган эканман», дейди Авазхон. Авазхоннинг қизга қараб бир сўз деб тургани:

Мен сўзладим, сен йиғладинг зор-зор,
Чамбилни эшитиб бўлдим беқарор,

Ким авлоди, кимнинг насли бўласан?
Ота зотинг баён этгин, муштипар!

Бундан бурун бу ерларга келмадим,
Пасти баландини мен фарқ қилмадим.
Ким авлодинг, кимнинг насли бўласан?
Мен сенинг ким эканинг билмадим.

Бунда туриб, Чамбилбелни биларсан,
Бир-бир барин унинг баён қиларсан.
Ким эканинг, айтгин, энди билайин,
Исминг нима, сен ўзинг ким бўласан?

Мусулмонча бердинг бизга саломни,
Ким солди бошингга қайғу-аламни.
Ким авлоди, кимнинг насли бўларсан?
Баён бергил отанг билан онангни!

Айтгин, сенинг ким эканинг билайин,
Қандай зор қақшатиб қўйган худойим,
Оти-зотинг баён қилгил, муштипар,
Мен ҳам сўнг билганим баён қилайин!

Ҳайрон бўлдим мен эшитиб сўзингни,
Ёшларга тўлдириб икки кўзингни.
Сенда бир хусумат, ўтган ўхшайди,
Баён қилгил, ким эканинг ўзингни!

Алқисса, буни айтиб Авазхон сўз сўрагандан кейин,
ул қизнинг боз Авазхонга қараб айтиб турган жавоби
турур:

Мен баён қилайин сизга зотимни,
Йўловчи эшитгин арзи-додимни.
Булдуриқ, қассобнинг ўзин қизиман,
Гулжамолдир, менинг отимни сўрсанг.

Кўп кулфатлар солди менинг ёшимдан,
Дарди кўпдир бошимдаги сочимдан,
Қай бирин сизга баён қилайин,
Неча турли савдо ўтди бошимдан.

Зор қақшатиб қўйди бизни худойим,
Отамнинг отидир Булдуриқ қассоб,
Онамнинг исмини сўрсанг, Гулойим.

Ҳалим деса қўрқар экан танда жон;
Беҳад юрагимда кўпдир қайғу-ғам.
Етти ёшда кетган Чамбил белина,
Елғиз оғам исмин дейди, Авазхон.

Сувдайин кўзимдан оқар тинмай ёш,
Чамбил деса мен бўларман бебардош,
Етти ёшда бундан борган Авазхон,
Мен эдим шу Авазхонга қариндош:

Етти ёшда кетди султон қўлинда,
Бизлар қақшаб қолдик майдон чўлинда.
Кетганига етти йиллар бўлибди,
Икки кўзим доим Чамбил йўлинда.

Биздан хабар Чамбил элга бормади,
Чамбилни эшитиб тоқат қолмади.
Етти йил бўлибди Чамбил кетганга,
Қайтиб биздан ҳеч бир хабар олмади.

Кеча-кундуз мен йиғлайман зор-зор,
Бул ишимга ҳеч бўлмади сабабкор.
Бўлай десам Чамбил элдан хабардор,
Қувватим йўқ, мен бир ночор муштипар.

Иложим йўқ энди, қандай қилай ман,
Кеча-кундуз бирдан тинмай йиғлайман¹
Ҳар қаерда бўлса бўлсин саломат,
Елғиз оғам эсонлигин тилайман.

Омон-эсон қайтиб йўлга кирсангиз,
Боргандан сўнг Авазхонни кўрсангиз,
Елғиз синглинг Гулжамолни кўрдим, деб,
Бориб мендан хабаримни берсангиз.

Гулжамол деб эшиттингиз отимни,
Ҳар қандай қиб етказинг арзи-додимни.

¹ Шевада йиллайман, жилайман.

Кетар вақти яна бунда келсангиз,
Балки ёзиб берай салом хатимни.

Алқисса, буни деб Гулжамол кўзидан ёшини тўкиб
йиғлаб турди. Авазхон ҳушёр бўлиб ўзидан хабар олса,
келиб тўхтаган ўзининг синглиси Гулжамол эканлигини
билиб, отидан тушиб Гулжамолга қараб юриб, айтаётган
сўзи:

Муштипарсан, қилолмадинг сўроғинг,
Бугун яқин қилди йўлнинг йироғин.
Кўнглингдаги мақсадингга етишдинг.
Келгил бери, кўришайлик, чироғим.

Бир бошингни солдинг алам-ҳасратга,
Уйласангиз жон омонат жасадда.
Етти йилдан бери куйиб йиғладинг,
Оқибат етишдинг бугун мақсадга.

Эшитган сўнг мен англадим сўзингни,
Худо расво қила ёзди ўзимни.
Танимай қолибман сани, Гулжамол,
Худой олган экан менинг кўзимни.

Бошингдан кўчибди қоронғи туман,
Йиғлай-йиғлай юрак-бағринг бўлди қон,
Етти ёшда кетган султон қўлингда,
Келиб турган ёлғиз оғанг Авазхон.

Етти йил доғимда хуноба ичдинг,
Балки сен ўлди деб баҳримдан кечдинг.
Бир-бирини кўрар экан ўлмаган.
Қайта бошдан мақсадингга етишдинг.

Ман кетганда йиғлаб изимдан чопдинг.
Кўзларинг тўрт бўлиб йўлларга боқдинг.
Етти йилдан бери куйиб доғимда,
Охири боз яна оғангни топдинг.

Ажал етган ўлди, дунёдан ўтди,
Неча гурбат, неча савдолар ўтди.
Бир кунча бўлмади шунча куйганинг,
Тирик банда яна мақсадга етди.

Етти ёшда кетдим султон қўлинда,
Зор қақшаб қолди қақдинг чўлинда,
Икки кўзи тўрт бўлганди(р) йўлимда,
Дуогўйим, каъбам, онам омонми?

Ёшлигимда дўстори қиб суйганди,
Етти йил доғимда бирдай куйганди,
Бугун келди деган хабар тийганди,
Дуогўйим, каъбам, онам омонми?

Етти йил менинг йўлимга қараган,
Келарми деб ўтган кунни санаган.
Хабаримни йўловчидан сўраган,
Дуогўйим, каъбам, онам омонми?

«Во бодам», деб кўздан ёшин тўкканди,
Ёшлигимда юзларимдан ўпганди,
Тарбият қиб ўстирганди, кетганди,
Дуогўйим, каъбам, онам омонми?

Улмай туриб тирик доғимни кўрган,
Уйқидан уйғониб хаёлин бўлган,
Бешигим суяниб оқ сутин берган,
Дуогўйим, каъбам, онам омонми?

Етти йил куйганди бағрини доғлаб,
Боролмаган Чамбил элга сўроқлаб,
Авазхон эканин аниқ билган сўнг,
Оғажон, деб йиғлар белин қучоқлаб.

Яқин қилиб қўйди бугун олисди,
Ёшлигидан душман билан олишди,
Сарҳовуз бошинда ул дам йиғиниб,
Ака-сингил — бу икковни топишди.

Неча кунлар унинг бошидан ўтди,
Кўп йилдан сўнг энди мақсадга етди,
Кўришиб Авазман энди бўлган сўнг,
Югуриб Гулжамол уйига кетди.

Алқисса, Гулжамол акаси Авазхон билан топишиб,
уйига бсриб онасига қараб, суюнчи беринг, деб бир сўз
айтгани:

Юракда қолмади алам-ҳасратинг,
Етти йил куйганди жони жасадинг,
Севинчи бер энди менга, онажон,
Бўлди кўнглингдаги асл мақсадинг.

Ҳовлиққан юраклар, она, босилди,
Етти йил кўзингдан ёшинг сочилди,
Суюнчи бер энди бизга, онажон,
Қайта бошдан яна кўзинг очилди.

Елғон дема, менинг айтган сўзимни
Етти йил куйдирди доғи ўзингни.
Суюнчи бер энди менга, онажон,
Қайтиб берди Чамбил кетган кўзингни.

Кўз ёшинг, она, бугун қурибди,
Кўнглингдаги мақсадингни берибди.
Суюнчи бер, энди бу дам, онажон,
Чамбил кетган Аваз, кўзинг келибди,

Сув олмаққа бордим ҳовуз бошига,
Елғиз отлиқ турган экан қошида,
Танимайин мен ҳам, она, оғамни,
Кетган эди менинг оғам ёшинда.

Етти йил кўзингдан ёшларинг оқди,
Сарҳовуз бошинда оғамни топдим,
Оғамни таниб, кўришиб бўлган сўнг,
Сизга хабар бергани уйимга чопдим.

Қаёқда болам, деб жойидан турди,
Шул вақтда Авазхон эшикдан кирди.
Етти йилдан бери кетган боласин,
Ўтирган жойида — уйида кўрди.

Етти йил баробар доғида куйди,
Ўзи билан хабари бирга тийди.
Қучоқлаб бўйнидан ул дам Авазнинг,
«Келдингми, болам», деб юзидан суйди.

Кўнглимда айтувчи боламни кўрсам,
Худонинг тақдирига энди кўнсам.
Юрагимда энди армон қолмади,
Шул замон энди мен олдингда ўлсам.

Бошларимдан ўтди турли аломат —
Хар турли душманлар қилди маломат.
Бу дунёдан энди бўлдим ман рози,
Ўлмай кўрдим, болам, тирик, саломат.

Етти йилдир юрагим ғамга тўлди,
Учган қарчиғайдай қўлимга қўнди.
Юрагимда зарра армон қолмади,
Кўнглимдаги менинг мақсадим бўлди.

Душманларнинг куни бўлсин қабоҳат,
Хар иш солса қилдим ўзим қаноат.
Чамбилнинг эгаси Гўрўгли султон,
Ўлмасин жаҳонда, бўлсин саломат!

Душманларга доим бўлса юриши,
Менга яхши бўлди қилган бу иши.
Улуғ бўлсин мартабаси бундан ҳам,
Тошга солса сувдай кессин қилмчи!

Мушкулимни яна қилганди онсон,
Душманини қилсин ер билан яксон!
Кундан-кунга ортиқ бўлсин давлати,
Бўлсин у гўёки Рустами дoston!

Алқисса, буни деб онаси билан топишиб ўтирди. Шу ҳолда бир киши четдан англаб Авазхоннинг отасига чопиб кетди. Булдуриқ қассобга борди. «Боланг келди», деб Булдуриқ қассобдан суюнчи олди. Гўштлар бариси чангалда қолди. Бўз йўрғага миниб Булдуриқ қассоб ҳовлига солди. Келган бўйича дарвозадан кирди, отидан тушиб, йиғлаб, ўғлига қараб юрди, эшикнинг олдига келган вақтида:

— Ота, кирма! — деди. Булдуриқ қассоб эшик олдига турди. Булдуриқ қассобнинг ташқарида туриб айтган сўзи:

Сенинг учун, болам, рангим сарғайди,
Хазон урган гулдай, болам, мунгғайдим.
Омон бўлсин дедим менинг ёлғизим,
Дуо қилиб доим қўлимни ёйдим.

Жон чиқиб мен яқин келиб ўлмоққа,
Фурсатим бўлмади гўшни бўлмоққа,

Етти йилдан бери сени соғиндим,
Интизордир отанг, сени кўрмоққа.

Мен тополмай қолдим босган изингни,
Ушлаб қолдим бори ёлғиз қизимни.
Мақсадинг не бўлса айтгин, жон кўзим,
Тезроқ кириб мен кўрайин юзингни.

Нима бўлса мақсадингни берайин,
То ўлгунча энди сенга эрайин.
Етти йилдан бери отанг соғинган,
Тезроқ кириб жамолингни кўрайин.

Алқисса, буни деб Булдуриқ қассоб эшикнинг оғзида
турди. Авазхон отасига қараб бир сўз деб тургани:

Сенинг, ота, мен нимангни тилайман,
Сенинг нарсанг олиб нима қилайин.
Қандай савдо солса букун бошимга,
Мард бўлсам, ота, энди чидайман.

Мен қўйганман бошқа орзу — ҳавасди,
Бул юришинг, ота, сенинг абасди,
Бир от билан менга бўлар яроғим,
Бошқа нарса менга даркор эмасди.

Мен келганман мақсадимдир топишмоқ,
Душман билан талашиб энди ёришмоқ.
Кўнглимда йўқ энди бошқа мақсадим,
Мақсадим шул, душман билан олишмоқ.

Етти ёшда тушдим султон қўлига,
Қарамас эр йигит ўнги-сўлига,
Кўзим юмиб от қўярман душманга,
Мен тушганман Гўрўғлининг йўлига.

Устимга, ота, қандай кирарсиз,
Хунхоршо йўлида ҳозир юрарсиз.
Гўрўғли йўлига токи кирмасанг,
Қандай қилиб Авазхонни кўрарсиз?

Айтганимга менинг, ота, юрсангиз,
Гўрўғлининг йўлларига кирсангиз,

Елғиз болам әди десанг, боланғни,
Сўнгра мендай боланғизни кўрсанғиз.

Гүрўғли бергани қалқон бошимда,
Сендан мен кетганман етти ёшимда.
Гүрўғлининг йўлларига кирсанғиз,
Сўнгра келинг, ота, менинг қошимга.

Қулоқ солинг, ота, менинг сўзимга,
Мақсадимни энди айтдим ўзингга.
Гүрўғли йўлига агар кирмасанг,
Кета бер, ота, кўринмай кўзимга.

Авазхонни қилмагин энди гумон,
Душманга соларман қоронғи туман,
Сиздай ота менга керак эмасди(р).
Менинг отам экан Гүрўғли султон.

Бу сўзидан энди Аваз адашмас,
Таваккал қилмасанг, тангри қарашмас,
Гүрўғлидан қайтиб сизни отам деб,
Авазхон отимга бу иш ярамас.

Алқисса, бу сўзни Авазхондан эшитиб, Булдуриқ қассоб:

— Мен Чамбилдан болам келди десам, бошимга бир бало келган экан, сендай болани борингдан йўғинг, очингдан тўқинг, манга керак эмас,— деди. Отига миниб, дарвозадан чиқиб, қайтариб йўлга солди. Тўппа-тўғри Хунхоршоҳнинг олдиға борди. Хунхоршоҳға салом берди. Хунхоршоҳ Булдуриқ қассобға қараб:

— Эй Булдуриқ қассоб, сенинг Аваз боланг келди, деб эшитдик. Авазхоннинг келгани ёлғонми?— деди. Булдуриқ қассоб:

— Рост,— деди.

— Рост бўлса, етти йилдан бери кетган боланг келган бўлса, сен бу ёқларда нимага юрибсан?— деди. Шунда Булдуриқ қассоб Хунхоршоҳға қараб бир сўз деб тургани:

Бориб эдим Авазхонни кўргани,
Менга ботди Гүрўғлига кўнгани.
Емон фарзанд юзи қурсин, султоним,
Бу кунлардан яхши әди ўлганим.

Душманга бостирди менинг изимни,
Еганларим душман бўлар тузимни.
Қандай қилиб халқ юзига қарарман,
Ўз элимга қора қилди юзимни.

Бу ердан Гўрўғли олиб борибди,
Жувонмаргни ўз йўлига солибди,
Эшитиб сўзини, англаб кўнглини.
Шул сабабдан менинг кўнглим қолибди.

Мени билан энди бирга юр, дейди.
Гўрўғли йўлига сен ҳам кир, дейди.
Инонмасанг менинг билан бориб сан,
Чамбилбелни кўзинг билан кўр, дейди.

Гуржистон баҳридан қандай ўтарман,
Чамбил бориб не мақсадга етарман.
Бунда қолса эли хеши оғайни,
Бир бола деб қандай Чамбил кетарман?

Аламин келаман ичга сиролмай,
Келган билан ўтир¹ Чамбилни қиёлмай,
Гўрўғлининг йўлларига кир, дейди,
Бу сўзни айтади сира уялмай.

Бир савдони солар дедим бошимга,
Кетиб эди бундан етти ёшинда.
Англаб хаёлини, эшитиб сўзини,
Ҳозир қочиб келдим сенинг ёнингга.

Бориб кўрдим, ҳеч нарсани билмайди,
Одамзодни дим назарга илмайди.
Ҳазар қилмай шу сўзларни айтади,
«Ўламан» деб парвойига келмайди.

Емон бузуқ кўринади сўзлари,
Билмайман кўпчиликми ўзлари?..
Англамайин кўриб қолдим боргандан,
Юрагимдан ўтиб кетди сўзлари.

¹ Утирибди.

Алқисса, буни эшитиб Хунхоршоҳ Булдуриқ қассобдан сўради:

— Агар Авазхон шундай бўлиб келган бўлса, Гўрўғлининг Ғиротини миниб келгандир.— Булдуриқ қассоб айтади:

— Билмайман, бир кўк отни миниб келибди, якка миҳга узун боғлаб қўйибди, лекин осмондаги булутни кўзлаб турибди,— деди. Хунхоршоҳ туриб айтади:

— Ўзи кўк от бўлса, осмондаги булутни кўзлаб турса, шул Гўрўғли отининг нақ ўзи. Биз бу ердан аскар йиғсак, абур-дуббурни эшитгандан кейин, у отига минади. Гўрўғлининг Ғироти бўлса, дарвозаларни беркитиб қалъага қамаган билан кор қилмайди. Гўрўғлининг отига кўча ҳам бир, қалъа ҳам бир. Қўрғоннинг дуч келган жойидан сакратиб чиқиб кетади. Майдонга чиққандан кейин, қочса қутулади. Қувса етади, қочиб-қочиб урушиб ҳаммани қириб кетади,— деб Хунхоршоҳ ўзининг ёронларига қараб бир сўз деб тургани:

Бориб Аваз Гўрўғлиман танишди,
Етти ёшда ўзимизман олишди.
Ўзимиздан чиққан бало Авазхон,
Қайтадан боз ўзимизга ёпишди.

Мана, ўз отаси хабар берибди,
Кўзи билан уни бориб кўрибди,
Келиб ўтирибди дейди уйинда,
Бундан борган шунқор Аваз келибди.

Гўрўғлининг Ғиротини минибди,
Гўрўғли сўзига Аваз кирибди.
Олишмоққа бугун бизман Авазхон,
Талаб тортиб шунқор Аваз келибди.
Унинг таърифин кўп баён этса бўлмас,
Зўрлаб анга кўп жавлон этса бўлмас.
Айёрлиги, Аваз бадбахт, зиёдди(р).
Уни амал билан боз тутса бўлмас.

Етти ёшда бундан Чамбил борганди,
Шул вақтда ҳам қанча савдо солганди,
Олишмоққа талаб қилиб биз билан,
Гўрўғлининг Ғиротини олганди.

Ботирлик нисбати унга кўнганди,
Куч-райратга энди анча тўлганди,
Етти йил Гўрўглининг қўлинда
Аваз бадбахт, бизга душман бўлганди.

Олишиб удда қилмас анча одам,
Хунарман келтирсак Авазни қўлга.

Саркарда, вазирлар қолмай келинлар,
Бир маслаҳат қилиб энди кўринлар.
Эшитиб шошибман ҳозир ақлимдан,
Оғайнилар, бир маслаҳат беринлар.

Тўғри келмас бугун майдон бормоққа,
Аваз келган бизга офат солмоққа.
Майдонда олишиб удда қилмасмиз,
Бир ҳийламан они қўлга олмоққа.

Аямайди Аваз ўзининг жонини,
Кесиб олсанг, ваҳ, демайди сонини.
Азалдан у бўри миҳоз жувормарг,
Кўп одамнинг тўкиб кетар қонини.

Алқисса, бу сўзни Хунхоршоҳдан эшитиб, саркарда, вазирлар ҳар қайсиси ҳар сўзни айтаётир. Шунда Хунхоршоҳнинг олдида ўтирадиган бир вазири бор эди. Шу туриб айтди:

— Эй, халойиқ, кўп чувламанлар. Кўп сўз керак эмас. Тўрт оғиз сўз билан Авазхон келса келгани, агар келмаса — кетгани. Мана Жоми саркарда, вазирлардан айрилилар, йигирма-ўттиз киши бўлинлар, яроғсиз бўлиб, Авазнинг олдида элчи бўлиб боринлар. Бориб Авазга салом беринлар. Икки қўлингизни кўкракларингизга олиб, таъзим бериб туринлар. Авазхон сизлардан сўрайди. «Не мақсад билан келдингизлар?» дейди. Шунда сизлар айтинлар: «Хунхоршоҳ сизни таклиф қилди»,— деглар. Авазхон сўрайдики: «Хунхоршоҳ бурун бизга дўст бўлгани билан, ҳозир бизга душман бўлган. Гўрўглининг ҳар кимики душмани бўлса, бизнинг ҳам душманмиз. Хунхоршоҳ қандай, душман кишини таклиф қилади?» деб Авазхон айтади. Шунда сизлар айтингизларки, «Отангиз Хунхоршоҳга бориб бу сўзни айтди. Шунда Хунхоршоҳ отангизни кўп койиди. Болангнинг айтганини қилмасанг,

кимни айтганини қиласан, боринг, айтинглар, Авазхон бу ерга келсин. Гўрўғлининг йўлини бизга таълим берсин. Авазхонга маъқул бўлган бўлса, бизга ҳам маъқул,— деб айтди. Гўрўғли билан икковимиз араз эдик, очди қилсин, яраштирсин, икковимиз душман эдик, дўст қилсин. Гўрўғлига қиёматли фарзанд бўлган бўлса, бизга ҳам қиёматли фарзанд бўлсин. Сўнгра бу ерда юрсин, хоҳласин Чамбилда юрсин, деб Хунхоршоҳ бизларни юборди, денглар! Шу сўзга тушиб агар Авазхон келиб қолса, сўнгра жонимиз йўқми? Авазхонни боғлаб олайлик, агарда келмаса — кетгани, деди. Шу билан Хунхоршоҳ йигирма-ўттиз кишини жўнатди. Юборган одамлар Авазхоннинг олдига келди. Ҳаммаси қўл қовуштириб салом берди.

— Йўл бўлсин сизларга?— деб Авазхон сўраб эди. Уша ёқдан ўргатиб юборган сўзларини қолдирмасдан айтдилар. Авазхон отига миниб, булар билан қўшилиб кела берди. Хунхоршоҳнинг олдига бормоққа бир дарвоза қолди. Энди отдан тушиб пиёда бўлди. Ичкарида Хунхоршоҳнинг олдига қараб юрди. Жами заррин курсида ўтирганлар, заррин камар боғлаганлар ва тиллочин таққанлар ва атаңган полвонлар ва байроқ кўтарган саркардалар икки ёққа бўлиниб таъзим бериб турдилар. Авазхон ўртада юриб келяпти. Эшикнинг олдига турган дарбанд кўриб:

— Авазхон келди!— деди. Шунда Хунхоршоҳ олдидagi вазирига қараб айтдики:

— Ҳазратининг ҳали бир ишимиз хато экан. Авазхонни синаб кўрмасдан, келгандан ўлдирсак, бул қандай бўлар экан? Ё бир, ё икки синовга қўйсак, бир киши агар сездириб юборса, Авазхон отнинг белига миниб, бир қайтадан чиқиб кетса, сўнгра қўлга тушириб бўлмас эди. Вазир туриб айтди:

— Ундай бўлса, Авазхон сизнинг олдингизга келиб кўришиб ўтиргандан кейин:— Эй Авазхон, сени етти йилдан бери овозларингни, мақомларингни бизлар кўп соғиндик. Маъна бу сизни қўлингга олсанг, бизга бир беш-олти байт айтиб берсанг. Шунда бошқа сўзни қўйгил. Гўрўғли билан биз икковимизнинг сифатимизни айт, деб қўлига сизни беринг! Унинг сўзидан кўнглининг қандай эканлигини биламиз! Бу маслаҳатни қилиб бўлган замони Авазхон ҳам келиб эшикдан кирди. Хунхоршоҳ ирғиб ўрнидан турди. Келиб, Хунхоршоҳ билан кўришиб, Авазхон Хунхоршоҳнинг ёнига ўтирди. Авазхонни кўриб Хунхоршоҳнинг юрагига титрама пайдо бўлди. Хунхоршоҳ айтди:

— Эй Авазхон, аввалда етти йил бизнинг қўлимизда юрдинг, етти йил Гўрўғлининг қўлига бориб турдинг. Ешликдан жаҳонгашта бўлдинг. Яна қайтиб келдинг. Икки юртни бирдай кўрдинг. Бизлар сенинг овозингни ва мақомларингни кўп соғиниб қолдик. Ҳозир бошқа сўзларни қўй. Бизга беш-олти ашула айтиб бергин, шунда бошқа сўз айтгин. Гўрўғли ва икковимизнинг сифатимизни айтгин!— деб Авазхоннинг қўлига сўзни берди. Авазхон қўлига тилла сўзни олиб, оғзига сўзни олиб, Хунхоршоҳга қараб бир сўз деб тургани:

Етти ёшда бундан кетди Авазхон,
Отам менинг бўлди Гўрўғли султон.

Юз минг армон билан, Хунхор, ўтарсан,
Улганча дунёга жавлон этарсан,
Ер юзини олиб бўлсанг шаҳаншоҳ,
Тожи тахтинг бир кун ташлаб кетарсан.

Бу сўзларни ўйла, Хунхор, таниннга,
Мағрур бўлма, сен кўп дунё молиннга.
Ажал етиб, кунинг битса, Хунхоршоҳ,
Дунёнг ори етишмас ҳаргиз жониннга.

Авазхонман, тўғри сўзни сўйлайман,
Сендан қўрқмай тўғри сўзни куйлайман,
Бир кун бўлдим охир бир кун ўларман,
Бу фикрни лекин қаттиқ ўйлайман.

Бу дунёдан ҳеч ким кўнгли тўлмайди,
Бардош қилмай бошга давлат қўнмайди.
Ҳар кимики агар қўрқса жонидан,
Таваккалчи бўлмай ботир бўлмайди.

Етти йил бўлдим Гўрўғли қўлида,
Қарадим кўз очиб ўнгу сўлимга,
Хоҳладим мен, кирдим онинг йўлига,
Таваккалчи жойин, Чамбилни кўрдим.

Дунёнинг ҳисобин доим ўйлаган,
Бу дунёдан то ўлгунча тўймаган.
Нафси учун хушомад сўз сўйлаган,
Руҳоний жойин шу элда кўрдим.

Таълим олдим Гўрўғлининг ўзидан,
Душман кўрса, ботир кўрқар кўзидан,
Улмайин қайтмайди айтган сўзидан,
Чин ботирнинг жойин Чамбилда кўрдим.

Ўзидан бошқани кўзга илмаган,
Қайси кун ўларин банда билмаган.
Ботирлик ҳавасин сира қилмаган,
Нокасинг жойини шу ерда кўрдим.

Ҳавас қилмай кечган дунё — молидан,
Ғазо деса кечар танда жонидан,
Қиличин бўяган душман қонидан,
Йигитнинг султонин Чамбилда кўрдим.

Кўрмадим бу элда бедов сарасин,
Яқинда деб айтса душман орасин,
Ботири кўрсатмай қочар қорасин,
Кўрқоқнинг конини шу элда кўрдим.

Ғазаб қиличини қиндан тортади,
Ғазо деса майдонда жон сотади,
Тоғ дуч келса чангалида отади,
Йигитнинг арслонин Чамбилда кўрдим.

Ёвни кўрмай ғайратига тошади,
Душманнинг қорасин кўрса шошади,
Қирқ минг бўлса, бир ўзбекдан қочади,
Одамнинг нокасин шу элда кўрдим.

Гўрўғлининг оти маълум Арслон,
Зомонида бундан ўтмас донишманд.
Кеча-кундуз душман билан олишган,
Чамбилда йигитнинг полвонин кўрдим.

Талабгор дегани майдон қуролмас,
Жавоб айтиб душманига туролмас,
Минги бир ўзбекка жавоб беролмас,
Нокасинг жойини шу элда кўрдим.

Душманнинг устига қилар юришни,
Қинидан суғура олмас қилични.
Тикилганда олар ҳаводан қушни,
Бедовнинг сарасин Чамбилда кўрдим.

Минган одам мақсадига етолмас,
Қочса ундан халос бўлиб кетолмас,
Чу, деганда бир зовурдан ўтолмас,
Калта бўйин ёбин¹ шу элда кўрдим.

Лафзим бир, қайтмасман оллойи билла,
Чамбил бориб бўлди демагил мулло,
Мискинларга беради тангаман тилло,
Сахийнинг жойини Чамбилда кўрдим.

Ўлганича бирдай дунё йигади,
Ичмай-емай бир нафсидан қияди,
Ёлгон сўйлаб жон-имони куяди,
Судхўрнинг жойини шу элда кўрдим.

Алқисса, буни эшитиб Хунхоршоҳ Авазхоннинг Гўрўғ-лига берилиб кетганини билди. «Жаллод!— деди шу вақтда,— бошини кес, ўзини дорга торт!»— деб ҳукм қилди. Жаллодлар келиб Авазхоннинг икки қўлини бойлади. Бўйнига ғулни солди, дорнинг остига қараб олиб кета берди. Авазхоннинг онаси билан синглиси. «Уни нима қилар экан?» деб орқасидан келган эди. Дарвозанинг олдида туриб эди. Шу ҳолда Авазхонни жаллодлар дорнинг остига олиб кета берди. Икки қўли олдига бойланган, бўйнида гул, дорнинг остига қараб кета берди. Буни кўриб онаси зор-зор йиғлаб, катта вазир, саркардаларга қараб, айтаётган сўзи:

Тингламассиз энди айтсам сўзимни,
Етти йил куйдирган доғи ўзимни.
Авазхоннинг на бўлдийкин гуноҳи,
Ўлдирад бўлдинлар бугун қўзимни.

Иложи йўқ, энди қандай қилайин,
Бир умрга зор қақшатдинг худойим.
Қандай ҳукм кушга лозим бўлибди,
Айтиб ўлдирунлар, қўзим гуноҳин.

Иззат билан бердингизлар саломни,
Оқибат солдинлар қайғу-аламни.

¹ Хашаки от.

Мен билмайман қандай, Аваз гуноҳи,
Айтиб ўлдиришлар, жоним боламни.

Амал билан борди душман қошига,
Энди раҳми келмас кўзда ёшима,
Ота-онам дединг, келдинг Чамбилдан,
Ахир отанг етар бўлди бошингга.

Интизор бўп юрар эдим йўлингдан,
Мирғазаблар олиб ўнгу сўлингдан;
Нега келдинг юра бермай Чамбилда,
Ҳеч иш келмас энди менинг қўлимдан.

Етти йил йиғлади, онанг тинмади,
Гуржистондан кетди деб гумон қилмади,
Келиб тушдинг золимларнинг қўлига,
Гўрўғлидай арслон отанг билмади.

Ҳеч ким аҳволингдан хабар олмайди,
Дод десам, дедим, Чамбил бормайди.
Айёрликман олди душман бандига,
Энди бул сўзимга қулоқ солмайди.

Кеча-кундуз зор йиғладим тинмадим,
Бундай бўлар деб мен гумон қилмадим.
Армон билан тушдинг душман қўлига,
Душман эканини бунинг билмадинг.

Мирғазабларнинг қўлида боғланиб кетиб бораётганида
онасига қараб Авазхоннинг айтган сўзи:

Ушбу дамни, жоним она, дам дема,
То ўлгунча бу давлатни кам дема.
Тақдиримда нима бўлса кўрарман,
Ҳақ ноҳақ бўлмайди, она, ғам ема.

Кўп йиғламанг бетоқат бўп зор-зор,
Йиғласангиз мен бўларман беқарор.
Таваккал ўзига қиб тўхтагил,
Ҳамманинг ҳолидан ўзи хабардор.

Хунхор аҳмоқ, ҳеч нарсани билмайди,
Ўлмоқ, Аваз, парвойига келмайди,

Ҳақни ноҳақ энди сира қилмайди,
Куни битмай, лекин чибин ўлмайди.

Ҳазон урмай боғда гуллар сўлмайди,
Таваккалчи эрни ўзи қўллайди.
Чин ажали етса агар одамнинг,
Қочган билан одам халос бўлмайди.

Йиғлаганман душман қулоқ соларми?
Душманлар сўзингни қабул қиларми?
Чин ажали етса агар одамнинг,
Уйда ўтирган ўлмай қоларми?

Ажал етса ўлдиради болангни,
Менинг учун чекманг доғу аламни!
Азроил эмасди Хунхор, онажон,
Ким ўлдириб эди ота-онангни?!

Душманларда шундайгина одат бор,
Барча жонга анинг ўзи мадакдор,
Ажали етмаган бўлса Авазнинг,
Бир заррадан ўзи қилар сабабкор!

Ҳозир, Хунхор, ҳеч нарсани билмайди,
Минг йиғлаганман назарига илмайди.
Бекорга ялинма, она, душманга,
Йиғлаганман душман раҳми келмайди.

Букуи бошлаб бу савдони кўрганам,
Англамай Хунхорга банди бўлганам,
Жондан қўрқиб ялинганча душманга,
Ундан яхшироқди(р) менинг ўлганам.

Алқисса, бу сўзни эшитиб онасининг душманларга ва саркарда — вазирларга қараб бир сўз деб тургани:

Катталар тинглар айтган сўзимни,
Зор қақшатманг бунча менинг ўзимни!
Етти ёшда олиб кетди Гўрўғли,
Ҳаммангиз биласиз Аваз қўзимни.

Авазни олиб Чамбилбелга борганди,
Аваз раёин топиб кўнглин олганди.
Яхши сўзман олиб Аваз ақлини,
Шунинг билан ўз йўлига солганди.

Хоҳламаса бу етти йил турмайди,
Етти йил қўлинда анинг турмайди.
Яхши гапман олган Аваз кўнглини,
Қўрқиб Аваз у йўлига олмайди.

Аваз учун ҳеч ким жавлон этмайди,
Жондан қўрққан ҳеч мақсадга етмайди.
Ўлдирганман бугун сизлар Авазни,
Гўрўглининг ҳеч нарсаси кетмайди.

Қўлинда омонди(р) Чамбил қалъаси,
Шунда ҳам қолмайди кўзин олеси,
Гўрўгли-чун ўлдирарсиз Авазни,
Аваз асли ўзи кимнинг боласи?!

— Англайсизми менинг айтган сўзимни,
Ўз-ўзингни сен ўярсан кўзингни.
Гўрўглининг ҳеч нарсаси кетмайди,
Ўлдирарсан бекорга ўз-ўзингни...

Чамбилбелга борми бурун борганинг,
Бундай савдоларга бошинг солганинг?
Ўлдирсанг Чамбилнинг бориб чўпонин,
Гўрўглидан анча тенглик олганинг.

Алқисса, онаси шу сўзни айтиб, йиғлаб, зоти бошқа,
жинси бошқа-да, етти йил сақлаб Авазхонни ўз йўлига
киргизди. Сенлар оғайни бўлиб, етти кун ҳам сақламасдан
Авазхоннинг келгани ҳам шу бугун, сени ўлдирайин дея-
ётганинг ҳам шу бугун. Бир беш-олти кун зиндонга солиб
панди насиҳат қилиб кўрсанглар, шояд йўлдан қайтса, на-
сиҳатларингни қулоққа олса, шу билан Авазхон ўлмай қол-
са, шунда ҳам йўлидан қайтмаса, сўнгра чиқариб оссангиз-
лар ҳам майли эди. Лекин Авазхоний ўлдирган билан
Гўрўглининг ҳеч нарсаси кетмайди. Авазхон Булдуриқ қас-
собдан бўлган, мандан турилган. Гўрўғлига элакишиб, ўз
элингдан чиққан бир ботирингни ўлдириб қўйганча, бунинг
раёйини топиб, қўлингга олганинг яхшироқ эмасми?—
деди. Душманлар Авазхоннинг онасидан бу сўзни эшитиб,
бир-бирга қараб айтди:

— Хунхоршоҳ Авазхоннинг онасичалик ақли йўқ
ёкан,— деди. Тўхтаб маслаҳат қилдилар. Шу Авазни Хун-

хорнинг сиртидан қирқ кунга муҳлат қилиб, зиндонга ташлайик. Қирқ кунгача зиндонда ётсин, зиндоннинг азобини тортсин. Қайтса қирқ кунгача қайтсин, қайтмаса қайтмаганлигини айтсин! Қайтмаса сўнгра чиқариб дорга осмоқ керак. «Шу ишни ким қилди?» деб Хунхоршоҳ сўраса, ҳаммамиз қилдик, деб айтайлик,— деди. Шу маслаҳат билан Авазхонни қирқ кун зиндонга солди. Қайтиб Хунхоршоҳнинг олдига борди.

— Не қилдинглар?— деб Хунхоршоҳ сўради.

— Қирқ кун муҳлат қилиб Авазхонни зиндонга солдик,— деди. Бу сўзини эшитиб, Хунхоршоҳ:

— Ажаб қилибсизлар, мен ҳам ўзим айтиб, ўзим қайтаролмай турувдим. Шу ишга кўп хафа бўлиб ўтирган эдим,— деди. Шунда Авазхонни зиндонда ётиб айтаётган сўзи:

Оҳ уриб тўкарман кўздан ёшимни.
Қора зиндонларга солдим бошимни.
Ўлсам мендан рози бўлмас Гўрўғли,
Ҳақлаёлмай кетдим берган ошингни.

Етти йил юрдим Чамбилда бек бўлиб,
Дарду алам юрагимда кўп бўлиб,
Ўз элим келиб Чамбилбелиндан.
Зиндонда ётарман кўзим тўрт бўлиб.

Тушдим букун Гуржистоннинг йўлига,
Душманлар айланди ўнгу сўлимга.
Ўларман деб парвояимга келмайди,
Отин ўлжа қилдим душман қўлига.

Бир сўз билан Чамбил баҳридан кечдим,
Қанот бойлаб Гуржистон қараб учдим.
Ўз элимга келиб шудир кўрганам,
Армон билан қора зиндонга тушдим.

Гўрўғлига нега хизмат этмадим?
Гуржистон баҳридан нега ўтмадим?
Ўйлаган мақсадим менинг бўлмади,
Кўнглимдаги мақсадимга етмадим.

Чамбилбелда юрмай бунда келарман,
Хомтамали хаёлига эрарман,

Бунда келиб тушиб зиндон остига,
Гўрўғлига қандай хабар берарман?

Ажал етса бу зиндонда ўларман,
Улим деган тақдирли иш, кўнарман.
Етти йилдан бери еган тузимни,
Отамни уялмай, қандай кўрарман.

Буни деб Авазхон зиндонда ётди. Хунхоршоҳ Авазхонни зиндонга солгандан сўнг:— Бир тилладан дор ясанглар, агар Авазхон Гўрўғлидан қайтса, қайтиб ўз йўлимга кирса, иқлими вилоят бераман, еб ётадиган мамлакат бераман, айтганини қурол қиламан, суйганини ҳалол қиламан. Яна ёрти подшолик амал бераман, шу тилла дорни ҳам Авазга бераман. Агар қирқ кунгача қайтмаса, Авазнинг ўзини шу тилла дорга чиқариб осаман,— деди. Шундай деб, Хунхоршоҳ сўзини тамом этди.

Эндиги сўз Чамбилдаги Гўрўғлига кетди. У куни Гўрўғли қирқ йигит билан шароб ичиб маст бўлиб ётди. Эртасига шароб ичган вақти бўлди. Гўрўғли ҳушёр бўлиб жойидан турди. Узидан хабардор бўлиб, Гўрўғли кўзини очиб қараса, ҳам хотинидан айрилибди, ҳамда Авазхон боласидан айрилибди. Чиқиб буни излайлик деса, Авазхоннинг ва хотинининг қаёққа кетганини билмайди. Гўрўғлининг бир чиллахонаси бор эди: ҳар доим бошига шундай иш тушган вақтида шу чиллахонага кириб ётар эди. Чиллахонада қандай сир кўрса, шунга қараб иш кўрар эди. У кун Гўрўғли чиллахонага кириб ётиб қолди. Чамбилбел гўёки эгасиздай бўлди. Қирқ кун чиллахонада ётди. Қирқ кундан сўнг Гўрўғли султон чиллахонадан чиқиб, қирқ йигитга қараб бир сўз деб тургани:

Неча ғавғоларга бошимни солдим,
Қасд қилган жойимни қўймайин олдим.
Армон билан Авазхондан айрилиб,
Кўзларим тўрт бўлиб Чамбилда қолдим.

Айрилибман бисотимда боримдан,
Авазхондай яна аждаҳоримдан.
Сарсон бўлиб бугун қолдим йўлларда,
Ҳам айрилиб икки бирдай ёримдан.

Йиғлаб келди, от белига минмадим,
Кўнглидаги муддаосин қилмадим,

Оқибатда қолдим бундай айрилиб,
Авазхондай эрнинг қадрин билмадим.

Бир бошим чиқмади қайғу-аламдан,
Билсам жон чиққунча излай танамдан,
Авазхоннинг бугун қадрин билмайинг,
Армон билан айрилдим жоним боламдан.

Аваз экан бошда тожу давлатим,
Ҳам сиёсат, ҳам ул шаъну шавкатим.
Юрагимда қолмас эди армоним,
Бир кўриб ўлсам Аваз қоматин.

Қўйдим йиғиб, барча орзу-ҳавасни,
Тирикман деганим энди абасди,
Агар, то кўрмасам қайтиб Авазни,
Бу тожу тахт менга даркор эмасди(р).

Қариганда худойим қилди сарсон,
Бўлгаймикан яна мушкуллим осон?
Онасидан туғиб келмас дунёга,
Авазхон сифатли энди бу арслон,

Аваз экан бу Чамбилда ободим,
Турмоққа йўқ энди менда тоқатим.
Авазхон борида қадрин билмайин,
Армон билан бугун синди қанотим.

На бўларкан энди ҳолим, билмадим,
Кетар деб, Авазни гумон қилмадим.
Ул кун олиб бориб сардор қизини
Армонсиз бўп мен олдида ўлмадим.

Билсам сўроғинда отлар чопарман,
Ўз жонимга ўзим ўтлар ёқарман.
Айрилиб армонман Аваз қўзимдан,
Энди ман сўроғин қайдан топарман?

Эшитинглар, бу сўзимни халойиқ,
Ушбу савдо бизга бўлди илойиқ.
Хафа бўлдик ётиб Чамбилбелинда,
Ҳовдак кўлдан бориб шикор қилайиқ.

У кун олиб бермай сардор қизини,
Бир кўрмоққа зер бўлдим-ку юзини.
Ҳовдак кўлни бориб овлаб келайик,
Топармизми Аваз босган изини?

Добилларни эгарларга чолинглар,
Лочин қушлар яна қўлга олинглар!
Ҳовдак кўлни бориб овлаб келайик,
Бизнинг билан Ҳовдак қўлга боринглар!

Билмам қайда бўлди Аваз сафари,
Киши билмас йўлда хавфи хатарин,
Ҳовдак кўлни бориб овлаб келайик,
Билармизми Авазхонни хабарин.

Подачи, чўпонни, даштни кўрармиз,
Кимни кўрсак Авазхонни сўрармиз.
Бу ишларни худо солди бошимга,
Мол йўқотган биз йўқчидай бўлармиз.

Қийин савдо бугун тушди бошимга,
Етган вақти ўзим ўрта ёшимга.
Бизлар чиқиб сўрамасак Авазни,
Ким келиб айтади менинг қошимга?

Сарғайиб ётганча бунда ғамига,
Ўзим жабр қилдим ўзим жонимга.
Авазхонни бугун излаб топмасам,
Муносиб эмасди менинг шаънимга.

Алқисса, Гўрўғли султон бу сўзларни айтгандан кейин қирқ йигит эшитиб отларга эгар солди, отларни тахтлаб, добилларни эгарнинг қошига солди. Лочин қушларни қўлларига олди ва Гўрўғли, Ҳасанхон, қирқ йигит билан шикор қилмоққа Ҳовдакнинг кўлига борди. Гўрўғли султон Ҳовдак кўлини бошига бориб, бир фикр кўнглига тушиб, Ҳовдак кўлига қараб бир сўз деб тургани:

Ботирларни ботир қилган чор анжом,
Йигирма ёшда бўлдим Чамбилга хон,
Бундай хафа бўлганим йўқ умримда,
Бу ерлардан ўтдимикан Авазхон?

Синди бугун қанотларим қайрилиб,
Қия юриб, қиё йўлдан тойрилиб.
Энди бул юришлар менга ярашмас,
Ҳам боламдан, ҳам ёримдан айрилиб.

Учади ҳавога Ҳовдакнинг қуши,
Майдонда сарф бўлар ботирнинг кучи,
Аваз экан маним шикор қилмоғим,
Бу ишлар бир беғам одамнинг иши.

Икки болам бирови йўқ қошимда,
Авазни келтирдим етти ёшинда,
Шошганимман менинг шикор қилганим,
Дунёнинг кулфати туриб бошимда.

Кўзинг очиб, ўзинг ҳарёна боққил,
Аваз сўроғинда отингни чопқил!
Аввал кетган Аваз қўзингни топқил,
Сўнгра келиб, Ҳовдакда довулни қоққил!

Алқисса, буни деб Гўрўғли султон отдан тушиб, Фиротни ҳайдаб юборди. Қўлидаги қушни ҳам қўйиб юборди. Бир жарнинг соясига, пешанасини ерга қўйиб ётиб қолди. Ҳасанхон ҳам бўлса отни ҳайдаб юбориб, қушни ҳам қўйиб юбориб, у ҳам бир жойда ётиб қолди. Гўрўғли билан Ҳасанхон бундай бўлгандан кейин, қирқ йигитлар ҳам отларини ҳайдаб юбориб, ҳар қайсиси ҳар ерда ётиб қолди. Гўрўғли билан Ҳасанхоннинг ғамгин бўлганлигига «бекор қилган эканмиз» деб, қирқ йигит ўзларининг қилган ишларига пушаймон қилиб, булар хафа бўлиб, дарахтнинг соясида, ҳар ерда ётди. Лекин Тўлаб ботир бир соянинг қуюқ жойини топиб бепарво ухлаб ётди. Шу ҳолатда кун кеч бўлди. Қирқ йигит отларини ушлаб-ушлаб Гўрўғлининг олдига келди.

— Энди султон, марҳамат қилсангиз, кун кеч бўлди, энди шаҳарга қайтсак,— деди. Фиротни келтирди. Гўрўғли султон жойидан турди. Ҳасанхон ҳам келди. Фиротни келтириб, Ҳасанхон қўлтиғидан суяб Гўрўғлини отга миндирди. Ҳасанхон Жийронқуш отига минмай, отнинг тизгинини Гўрўғлига қараб узатиб, бир сўз деб тургани:

Эшитинг бу дамда арзи-додимни,
Келиб кўрдим Чамбил мамлакатингни.

Шунча тўра бўлганингиз бўлади,
Ол қўлингга Жийронқушдай отингни.

Ман англадим, Евмид элинг қарашмас,
Агар билса сизман мунча талашмас,
Авазхон кетибди бугун Чамбилдан,
Бизга энди бунда юрмоқ ярашмас.

Авазхон йўқ, тожу тахтин нетарман?
Бу шаъну шавкат баҳридан ўтарман.
Олинг энди биздан отман ярофинг,
Жавоб беринг, энди мен ҳам кетарман!

Ботирлар майдонда жонидан кечар,
Зиёт эмас бугун Аваз Ҳасандан,
Бу савдо менинг ҳам бошимга тушар.

У кун Аваз йиғлаб борди қошингга,
Раҳм қилмадингиз кўзда оққан ёшига.
Қул деб камситдилар, кетди Авазхон,
Менинг ҳам тушар шу савдо бошимга.

Учди бундан, Аваз қайтиб кўнмади,
Бу тўраликлардан кўнглим тўлмади,
Қиёматли фарзанд бўлиб Авазхон,
Ертибойга охир қурби етмади.

Аввалини энди кўрди бугун кўз,
Қолиб бўлсин энди ҳаммаси ўз-ўз.
Ман ҳам кетай бугун, ота, Чамбилдан,
Юра берсам эшитарман совуқ сўз.

Алқисса, Гўрўғли султон Ҳасанхондан бу сўзни эшитиб, «Энди бизнинг давлатимиз, кел-келдан ўтиб, кет-кетига кетган экан»,— деб Ҳасанхоннинг сўзига Гўрўғли султон ҳеч бир жавоб қайтармай қирқ йигитга қараб бир сўз деб тургани:

Қул дединглар Авазхоннинг ўзини,
Еш оқизиб Гўрўғлининг кўзини,
Қирқ йигит барингиз бунда турарсиз,
Эшитдингми Ҳасан айтган сўзини?!

Ғанимга бостирар бўлдинг изимни,
Қора қилдингизлар менинг юзимни.
Рози бўлдим энди сиздан қирқ йигит,
Яхши ҳақладинглар берган тузимни.

Қийнадинглар мунча менинг жонимни,
Тешмайин сўрдинглар менинг қонимни.
Ҳаммангиздан рози бўлдим қирқ йигит,
Яхши оқладинглар берган нонимни.

Қариганда юрар йўлдан адашдим,
Қирқ йигитлар, яхши менга қарашдинг.
Сардор қизин Авазхонга тенг кўрмай,
Ориятга ўзим билан талашдинг.

Аваздан айрилиб, рангим сўлибман,
Юрак-бағрим бугун дарддан тўлибман,
Бек билан, қул яхши танир экансиз,
Синчиликларингга қойил бўлибман.

Гўрўғлини бугун тўрга туширдинг,
Авазхонни кўрамиз деб ич урдинг,
Мақсадингни билдим, бердим Авазни,
Қарчиғайим бугун қўлдан учирдинг.

Қайтардинглар бугун бошдан бахтимни,
Авалдан олдинглар менинг ақлимни!
Мен бормасман, энди сизлар боринглар,
Бердим мен сизларга тожу тахтимни.

Бориб Чамбилбелга мажлис қуринглар,
Ўзба-ўзлик бўлиб энди юринглар,
Сизларга мен бердим Чамбил тахтини,
Ўз ихтиёрингча даврон суринглар.

Қирқ йигитлар баланд экан ҳимматинг,
Хўб қилдинглар берган тузим иззатин.
Аҳмад сардорни миндириб тахтимга,
Қилинг энди Аҳмад сардор хизматин.

Мулоийм кўринди Аваз тишингга¹,
Қойил бўлдим қирқ йигитлар, ишингга,

¹ Тишинда, ташқарида.

Узим билан охиринда талашдим,
Келган экансизлар яхши кучингга.

Тожи-тахт баҳридан энди ўтарман,
Билмам қачон мақсадимга етарман.
Боринглар, сизларга бердим Чамбилни,
Мен Авазнинг сўрогинда кетарман.

Нима десангизлар ҳозир кўнарман,
Ажал етса шу ҳасратда ўларман,
Ўлмай тирик етсам охир мақсадга,
Қирқ йигитлар, охиригни кўрарман.

Алқисса, Гўрўғли султон бу сўзни айтгандан кейин қирқ йигит Гўрўғлининг сўзини эшитиб ҳаммаси жонидан умид узди. Бу сира ҳам тож-тахтни ташлаб кетмайди, тож-тахтнинг баҳридан тириклай ўтмайди. Энди бунинг одамга айлангиси келди. Ҳаммамизни қиличнинг дамидан ўткариб, сўнгра кетади,— деди. Шу фикрни ўйлаб:

— Тўрам, энди тавба қилдик, бизлардан бир гуноҳ ўтди, тўксангиз мана қонимиз, олсангиз жонимиз, сиздан айрилиб биз Чамбилга бормаймиз, тирик сиздан қолмаймиз ҳам,— деб қирқ йигит ҳаммаси бўйин солиб турди. Шунда Гўрўғли султон:

— Эй Ҳасанжон, энди отингга мингин, энкайган бўйинни қилич кесмайди, ўз гуноҳини ўзи бўйнига олгандан кейин, «тавба қилдим», деб яна бўйин солгандан сўнг, буни энди қандай қилиб чопиб ташлай берамиз?! Ҳар гап бўлса, отингга мингил, қани нима бўлар экан, охирини кўрайлик,— деди. Отга миниб Чамбилга қараб қўшилишиб кела берди. Йўлда келаётиб Гўрўғли султон дурбинни олиб кўзига тутди. Қараса, йўлда узоқдан тўрт-беш от кўринди. Отлар ингичка бўлиб қотиб қолган, олис йўлдан келганга ўхшайди. Ўзлари ухлаб ётибди. Буни кўриб Гўрўғли султон қирқ йигитига бир сўз деб тургани:

Қирқ йигит келарсиз ўнги сўлимда,
Лочин қушлар ярашади қўлингда,
Дурбин билан ман узоққа қарасам,
Тўрт-беш от ёйилиб турар йўлимда.

Нодон одам сўзни сўзга қўшмайди,
Куйган банда бирдай йиғлаб қақшайди,

Тўрт-беш от ёйилиб турар йўлимда,
Узоқ йўлдан улар келган ўхшайди.

Одамлари бари ухлаб ётибди,
Билмайман ул қаердан йўл тортибди?
Шонли, олис йўлдан келган ўхшайди,
Йўл азоби билан отлар қотибди.

Анинг усти билан бориб ўтармиз,
Кеч қолибмиз, кечроқ Чамбил етармиз.
Улар ётар экан йўлнинг устида,
Авазхонни бир сўроқлаб кетармиз.

Билмайман бу қаерлардан келади?
Биров билмагани биров билади.
Сезган бўлса Авазхоннинг дарагин,
Албатта сўрасак дарак беради.

Борганимиз ул узоқдан кўролмас,
Бориб биз уйғотсак, жойдан туролмас.
Уйқу билан шошиб қолар борган сўнг,
Кўзин очиб тўлиқ жавоб беролмас.

Бировинг илгари йўлга кирсангиз.
Чаққонроқ отни қичаб юрсангиз...
Уйқудан уйғотиб, айтиб неча сўз,
Биз борганча тушунтириб турсангиз.

Гўрўғлининг эшитгандан сўзини,
Аланг-жаланг қилиб икки кўзини,
Тўлаб ботир «биз борамиз», деб айтди,
Тўхтамайин энди дарров ўзини.

Сиз рухсат берсангиз йўлга кираман,
Сиздан бурун чаққон-чаққон юраман,
Одам уйғотмоққа бежой устаман,
Сиздан бурун хабар бериб тураман.

Султон айтди:— Тўлаб йўлга сол,— деди.
Қичамайин аста-аста бор, деди.
Чўчитмай уйғотиб аввал жойидан
Қандай одам экан англаб ол,— деди.

Алқисса, Тўлаб ботир йўлга кирди. Отига қамчини урди. Ҳа деганда отни бўшатиб қўя берди. Ана-мана дегунча келиб қолди. Яқинлаб келганданоқ: «Ҳа турча-тур! Гўрўғли келиб қолди. Ҳамманг отнинг остида қолдинг»,— деб бирдан шовқун солди. Қўрқишиб ҳаммаси жойидан турди, туриб қараса, бир саман отлиқ башараси келишмаган бир ёмон одамни кўрди. Ундан бошқа ҳеч ким йўқ. Тўлаб ботир отини қайтариб карвонларнинг олдига келди. Келиб карвонларга қараб:

— Эй йўловчилар! Бу ердан Гўрўғли султон келаётир, Гўрўғли келиб сизлардан бир сўз сўрайди, тўғри жавоб берсанглар бера оласизлар, агарда жавоб беролмасанглар, ҳаммангиз ўласизлар,— деди. Шундай деб турган вақтида қирқ йигити билан Гўрўғли ҳам келиб қолди.

Карвонлар салом бериб Гўрўғли билан кўришдилар.

— Сизлар ким бўласизлар?— деб Гўрўғли султон сўради. Шунда туриб бир киши:

— Бизлар карвон бўламиз. Улуғ карвонбоши деган киши мен бўламан,— деди. Бу сўзни эшитиб Гўрўғли султоннинг карвонларга қараб бир сўз деб тургани:

Бедовга йўл бермас тоғларнинг тоши,
Ғами кўп банданинг кўзида ёши,
Бу сўзимга жавоб бер карвонбоши,
Авазхондан кўрган, билган бормикан?

Ҳар банданинг қабул бўлсин кўз ёши,
Хизр бўлсин эр йигитнинг йўлдоши,
Турмоққа йўқ Гўрўғлининг бардоши,
Авазхондан кўрган, билган бормикан?

Эрта, шом зор йиғлайман тинмайин,
Авазхондан бошқа войим қилмайман,
Қаён кетганини они билмайман,
Авазхондан кўрган, билган бормикан?

Бир бошим чиқмади қайғу-аламдан,
Жон чиққанча ман изларман, танамдан
Армонман айрилдим Аваз боламдан,
Авазхондан кўрган, билган бормикан?

Етти ёшда они қўлимга олдим,
Болам деб қиёмат орага солдим.

Сарсон бўлиб охири айрилиб қолдим,
Авазхондан кўрган, билган бормикан?

Қарчиғайим бу кун қўлимдан учди,
Аваз дарди бўлди кундан-кун кучли,
Билмам қандай сайёд тўрига тушди.
Авазхондан кўрган, билган бормикан?

Бу йўлларга бўлди карвон сафаринг,
Йўлда юрган кўрар йўлнинг хатарин,
Билсанг бергин Авазхоннинг хабарин.
Авазхондан кўрган, билган бормикан?

Яқин келдим жоним чиқиб ўлмоққа,
Бир хуморман болам юзин кўрмоққа.
Агар мен эшитсам, Аваз хабарин,
Мақсадим, йўлинда жоним бермоққа.

Бўтаси ўлган туядай бўзлайман,
Мен борсам деб ҳар бир жойни кўзлайман,
То ўлгунча Авазхонни излайман,
Авазхондан кўрган, билган бормикан?

Алқисса, буни айтиб, Гўрўгли карвонлардан сўраб турди.
Гўрўглидан бу сўзни эшитиб, Улуғ карвонбоши Гўрўгли султонга қараб, бир сўз деб тургани:

Эшитинг арзимни бул дамда султон,
Алҳамдилло бизам сиздай мусулмон,
Кеча-кундуз бирдай тинмай юрарман,
Хизматингга қилиб жонимни қурбон.

Бизни сўрсанг, Гуржистондан келамиз,
Албатта Авазни бизлар биламиз.
Сўрасангиз Авазхоннинг дарагин,
Албатта Аваздан дарак берамиз.

Юк бойладим бошқа юртга юрмоққа,
Кўнглим йўқ эди Чамбилга келмоққа,
Аваз бориб тушди Хунхор қўлига,
Чамбил келдим, сизга хабар бермоққа.

Авазхон ул куни Гуржистон борди,
Орага Хунхоршоҳ элчисин солди.

Мусулмонча бериб яна саломни,
Амаалман Авазни олдига олди.

Англамоққа Авазхоннинг кўнглини,
Соз бериб қўлига хўп гапга солди,
Сизни мақтаб, Хунхоршоҳни паст уриб,
Шу сабадан Аваз зиндонда қолди.

Бандда ётар Аваздай норинг,
Бермоқ учун келдиж Аваз хабарин,
Авазхонни осдирмоққа Хунхоршоҳ
Ясатиб ётибди тилладан дорин.

Отинг тулпор, қасд қилсангиз этади,
Аваз сиздан беҳад умид этади.
Саккиз кун ичинда етиб бормасанг,
Армон билан Аваз қўлдан кетади.

Аваздай полвонни амаалман олди,
Қирқ кун муҳлат қилиб зиндонга солди,
Ҳозир бугун ўттиз икки кун бўлди,
Саккиз кун, султоним, муҳлати қолди.

Ҳеч лофи йўқ менинг айтган сўзимни(нг).
Доим ёши онасининг кўзинда,
Жонни сотиб хабарини етказдим,
Энди ихтиёринг, султон, ўзингда.

Алқисса, буни эшитиб Гўрўғли султон Авазхонни кўргандай бўлди. Чамбил билан Гуржистоннинг ораси уч йиллик йўл эди. Карвонларни отларига мингазиб, бирга олиб Чамбилга қараб жўнаб кета берди. Номозгар билан намозшом орасида Гўрўғли қирқ йигити ва карвонлар билан Чамбилга кирди. Киргандан сўнг султон... «Тахт бўлинг!» деб қирқ йигитига буюрди. Қушларни ташлаб, добилларни ташлаб ит эгасига қарамайди. Ҳар ким ўзбошига ёв-яроғини дастлаб етибди. Шу пайт Гўрўғли султон:

— Эй, Ёртибой оқсоқол, бориб Ҳасан кўлбарга хабар бер!— эшагини тўқимлаб тахт бўлсин. Ҳозир Гуржистонга жўнаймиз,— деди. Ёртибой оқсоқол борди:

— Ҳасан кўлбар, Ҳасан кўлбар.

— Ҳа.

— Улдинг-да.

— Мани ўладиганимни сен қаёқдан билдинг, ёки тушмуш кўрдингми?— Унга Ёртибой:

— Сени дунёдан нима хабаринг бор? Бугун Авазхон Хунхоршоҳнинг қўлида бандда қолибди, шунга Гўрўғли султон бормоқчи бўлиб ётибди. Сени ҳам тахт бўлсин, Хунхоршоҳнинг сен каби зангидан неча минг зангиси бор, сени олиб бориб шу зангиларнинг урушига солади, калланг ҳам қайси ҳандақда қолади, оёгинг қайси ҳандақда қолади, энди ўлмаган ниманг қолади. Ҳасан кўлбар буни эшитиб:

— Ўзим очдан ўлай деб ётибман, шу туришда яна мени гўрга юр дейдими? Укасининг... Гўрўғлининг, ўзи кета берсин, мен бормайман,— деб ёта кетди. Ёртибой оқсоқол қайтиб Гўрўғлининг олдига борди. Гўрўғли Ёртибойдан сўради:

— Ҳасан кўлбарга айтдингми?

— Ҳа, айтдим,— деди Ёртибой.— Қорним оч, дейдими? Шуйтиб ҳушёқмаслик қилиб ётибди.— Гўрўғли шунда Чамбилда қоладиган кишиларга тайинлаб айтаётган сўзи:

Бу сўзимни менинг англаб билинглар,
Меҳмонлар димоғин чоқлаб юринглар.
Айтганини ҳозир қилиб меҳмоннинг,
Куни тун ёнида бирга бўлинглар!

Бу карвонлар яхшилигин биларман,
Ўлмасам мен яна қайтиб келарман,
То мен келмай қайтиб кетмас карвонлар
Келмас сўнгра сулукати¹ қиларман.

Бориб Ҳасан кўлбар ҳолин кўринглар,
Не мақсади бўлса айтиб келинглар,
Хафаликман берилмасин овқати,
Дарров элтиб овқатини беринглар.

Икков-учов ошхонага борди,
Тўрт ботмон талқонни бир тортиб олди.
Кўтариб Кўлбарнинг қошига борди.
Этагини очди у дамда Кўлбар.
Тўрт ботмон талқонни этаклаб олди.

Кўпдан бери оч эди Ҳасан кўлбар,
Чангаллаб талқонни оғзига солди.

¹ Эътибор, илтифот; уларга лойиқ муомила қиларман демоқчи.

Томоғига ҳам бурнига тиқилиб,
Нафаси чиқмайин бўғилиб қолди.

Сувга қорий деса идиш топмайди,
Этаклаб ҳовузнинг олдига борди,
Шундан бошқа идиш бўлмас деб,
Бир ҳовуз сувга у толқонни солди.

Нима бўлсин унга тўрт ботмон талқон,
Талқондан айрилиб топмайин қолди.
Алқисса ётиб ҳовузга бошини солди,
Ҳовузнинг ярим сувини ичиб ҳам олди.

Талқонлар чўкиб бари тагида қолди,
Ичган томоғим бўйимга ҳазм бўлсин, деб,
Кетидан бораман, деб ётиб, ухлаб ҳам қолди.

Гўрўғли султон қирқ йигит билан анжомларини тахлаб,
намозшомда бирдан отланиб жўнадилар:

Чақмоғига қув олди,
Мехтара сув олди,
Гўрўғли билан қирқ йигит
Халойиқдан дуо олди.

Авазхонни эшитиб,
Кўргандай бўб қувонди,
Узини билган донади,
Юраги ўтдек ёнади,
Гўрўғлидай арслонди,

Анинг туққан онади,
Онадан яғонади,
Кўзлари пиёлади,
Қирқ йигит билан Гўрўғли
Йўлга тушиб жўнади.

Азалда берган ҳимматни,
Отларга қилди шиддатни,
Кўринг энди Гўрўғлидай
Ортиқ тўққан бегзотни.
Бедовга қамчи тортди,
Уткир қамчи зўр ўзбек,

Қамчилар симдай ботди,
Кўринглар ул валлаватди,
Чув деди, бедов отди
Отлари қилди ғайратди,
Кўшин эмас ҳимматди,
Дол бўйини узатди,
Кўринг жами бегзотди,
Бирдай тинмай йўл тортди,
Хом эмас эрлар оти,
Йўлнинг танобин тортди,
Юрган йўли бедовлар
Тўзон бўб чангиб ётди.
Бирдай тинмай йўл тортди,
Билмас пасти баландди,
Баландди ҳоварлатди.
Тоғ келса тасирлатди,
Ур келса ўмганлатди,
Жилғада жилпиллатди,
Кўринг жами бегзотди
Бирдай тинмай йўл тортди,
Аваз деб жонни сотди,
Кўзларда уйқу қотди,
Узанги тобонга ботди
Кеча-кундуз баробар,
Бирдай тинмай йўл тортди,
Аваз деб жонин сотди,
Кўринг ноз бедов отди.
Мисоли қарсоқдай қотди.

Карвонларга уч ойлик йўл ораси,
Минганлари ноз бедовнинг сараси,
Саккиз кун деганда Гўрўғли султон,
Бориб кўрди Бадбахт тоғнинг¹ қорасин.

Қирқ йигитин элтиб султон қошига,
Кўкси ҳўлда кўздан оққан ёшига,
Офтобман аралаш Гўрўғли султон,
Бориб чиқди Бадбахт тоғнинг бошига.

Қулоқ солинг Гўрўғлининг сўзига,
Неча фикрларни ўйлаб ўзига,

¹ Бадбахт тоғ — афсонавий тоғ.

Бадбахт тоғ бошида туриб қарайди,
Хунхор дори кўринади кўзига.

Алқисса, Гўрўғли султон Гуржистоннинг шаҳрини,
Хунхорнинг дорини кўриб, юрагида борини йигитларига
айтиб бир сўз дегани:

Бел бойларман энди бугун ўлимга,
Кўзларим тўрт бўлди аввал йўлингда,
Қирқ кун банди бўлиб тушиб зиндонга,
Не бўлди Авазим душман қўлинда?

Бир сабабман Аваз қўлдан кетибди,
Қирқ кун муҳлати Хунхор битибди.
Келарми деб бундай куйган отасин,
Аваз қўзим, доим йўлни кутибди.

Келган экан асли Хунхор қасдига,
Ботирлик қиб боқмай баданд-пастига,
Бурун-кейин иш кўрмаган Авазхон,
Тушибди армонман зиндон остига,

Эсдан чиқмас Авазхоннинг сўзлари,
Авазхон бўлмаса найлай ўзгани?
Банди бўлиб ётар зиндон остида
Ҳавога тўрт бўлиб икки кўзлари.

Душманлар устига доим дўнарман,
Душманман олишиб охир ўларман,
Кўзимнинг равшани кетди Авазхон,
Аваз қўзим, энди қачон кўрарман?

Эшитинг қирқ йигит оҳи зоримни,
Банда кўрар тақдирдаги борини.
Қирқ йигитлар назар солиб қаранглар,
Кўрдингми, Хунхорнинг тилла дорини?

Қиш ўтиб, келар кун бўлди баҳори.
Тўкилмасин эр йигитнинг аҳори.
Қирқ йигитлар назар солиб қаранглар,
Манав ётган Гуржистоннинг шаҳари.

Улар одам паймонаси тўлгани,
Одамнинг ўлгани — хазон бўлгани,

Қирқ йигитлар назар солиб қаранглар,
Манав ёқда Хунхоршоҳнинг қўрғони.

Душманлар босмасин, эрлар, изингни,
Худо ойдин қилсин, ҳамманг юзингни,
Доим қилар эдим сизни тарбият,
Ҳақлар кунинг энди бугун тузимни.

Ўзи берган, ўзи олар жонини,
Ман билмасман, қанча душман сонини,
Қирқ йигитлар, назар солиб қаранглар,
Кўрдингми, чангиган душман чангини.

Қўрққан киши бу майдонга боролмас,
Душманнинг қавмига офат сололмас.
То кечмаса ботир танда жонидан,
Душманлардан ориятни ололмас.

Таърифи бедов майдонда чопилиб,
Эр йигитни мақсадлари топилиб,
Селдай бўлиб қизил қонлар оқилиб,
Ғайрат қилиб қонлар сочар кун бўлди.

Кўрмаган иш бўлар умрим ичинда,
Номардлар қўрқади кўрса тушинда,
Каллалар санчилиб найза учинда,
Ғайрат билан найза санчар кун бўлди.

Ариллаб шердайн майдонга тушиб,
Калла япроқдай танадан учиб,
От тизидан душман қонини кечиб,
Сув ўринда қонни ичар кун бўлди.

Ҳайбат билан ўнгу сўлингга боқиб,
Душманлар жонига ўтларни ёқиб,
Одам қони мисли селдайн оқиб,
Одам қони сувдай оқар кун бўлди.

Алқисса, буни Гўрўғли султон қирқ йигитга айтиб бўл-
гандан сўнг, қирқ йигитнинг ҳар бирида қирқ йигитнинг
қуввати пайдо бўлди ва ғайрати танига сиғмай, шундай
чангиб ётган душманни ҳеч назарига илмай, кўп қўйни

кўрган оч бўридай бўлиб турибди. Авазхонни шу бугун осадиган куни деб, Хунхоршоҳнинг мамлакатада келмаган одам ҳам кам қолган. Шундай Гуржистоннинг катта шаҳри ва уч юз олтмиш минораси, одамнинг чангидан кўринмайди, Шаҳардан ташқарига, майдонга тилла дорни қурилган эди. Чангнинг орасида ярқиллаб бир тилла дор кўринади. Буни кўриб, қирқ йигитнинг ғайратлари тошиб турибди. Лекин Тўлаб ботирнинг ранги ўчиб, қони қочиб, ақлидан шошиб, фалокат босиб, отидан тушиб, пиёда бўлиб, алами зиёда бўлиб, саман отнинг жиловидан ушлаб, «Энди ўлмаган ниманг қолди?»—деб ва пешонасига муштлаб. «Тез бўл, отингни олғил ўзимга жавоб бергил»,—деб Гўрўғлига қистов бериб, бир сўз дегани:

Арз айтай ҳолим сўрсангиз,
Мани аҳволим кўрсангиз,
Бир одамман, кўп-оз бўлмас,
Қайтади¹ жавоб берсангиз?!

Берган отингни минмайман,
Берган тўнингни киймайман,
Таваккалига ўлмайман,
Бо худо, навкар бўлмайман.

Арз айтарман, султон сенга,
Қулоқ солинг бул дам менга,
Ҳар ойна моёна деб,
Берганингиз ўттиз танга,
Берган инъомингиз олмайман.
Бо худо, навкар бўлмайман.

Умрим ўтди йиғлай-йиғлай,
Сира энди хизмат қилмай.
Расход деб берганинг бизга,
Йилда саккиз ботмон буғдой,
Берган буғдойинг олмайман.
Бо худо, навкар бўлмайман.

От берибсиз саман сариқ,
Берганинг беш ботмон тариқ.
Минай десам миндирмайди,

¹ Нима қилади.

Узи асов, эти ориқ.
Берган инъоминг олмайман,
Бо худо, навкар бўлмайман.

Кўп йиғилган ўтин қолди,
Бева бўлиб хотин қолди.
Хизматингга келаман деб,
Ўғил-қизим етим қолди.
Берган инъоминг олмайман,
Бо худо, навкар бўлмайман.

Боғда очилган гулим қолди,
Қафасда булбулим қолди.
Тўйга лойиқ бўлиб эди,
Тўй бўлмаган ўғлим қолди.
Берган инъоминг олмайман,
Бо худо, навкар бўлмайман.

Сизга маълум менинг жойим,
Ғазога йўқ сира ройим,
Йигирма беш беданаман,
Қолди ўттиз ғазал ойим,
Берган инъоминг олмайман,
Бо худо, навкар бўлмайман.

Сават тўла найчам қолди,
Қафас тўла захчам қолди,
Бир кийимлик тўқир эдим,
Дўконда олачам қолди.
Берган инъоминг олмайман
Бо худо, навкар бўлмайман.

Қатордаги норчам қолди
Таблада тойчам қолди,
Умид билан боқиб юрган,
Оқ куррали мочам қолди.
Берган инъоминг олмайман,
Бо худо, навкар бўлмайман.

Икки бирдай борди тозим,
Яна ўн бир ола ғозим,
Умид билан асраб юрган султоним,
Сабил қолди менинг ўн тўрт хўрозим.

Алқисса буни эшитиб Гўрўгли султон Тўлаб ботирни урушарини ҳам билмайди ёки куларини ҳам билмайди. Гўрўглининг фикрига келди. «Шу борган билан ё бир душманини чополмайди, ё бир душманини енголмайди. Майдонга боргандан кейин, бунинг қўлидан ўлмоқдан бошқа келмайди. Бекорга олиб бориб ўлдирганча, қўй, кетсин, жавоб берайин»,— деб тўхтатди. Лекин Ҳасан Гўрўглининг авзойини англаб, дарров бориб Тўлаб ботир билан Гўрўглининг орасига от солди. Қиличини қинидан суғуриб олди. Тўлаб ботирга қараб, Ҳасанхоннинг бир сўз дегани:

Тўлаб ботир, билиб сўйла сўзингни,
Марди — майдон тутар эдинг ўзингни...
Бу ерлар қаерди(р) ўйлагин, Тўлаб,
Тузук очиб қара, энди кўзингни!

Нега ҳавас қилдинг Чамбилбелини?
Тек ётар дебмидинг Ёвмид элини?
Жондан умид қилсанг, мингин отингни,
Бўшатмагин қирқ йигитнинг белини.

Ҳамма ташлаб келган дунё молини,
Ким ёмон кўради, Тўлаб, жонини?
Тиздан мойи бўлса белдан қони бор,
Текин деб едингми султон нонини?

Султон нонин еган жондан кечади,
Кафан тўнин бўйинига бичади,
Текин эмас сенга султоннинг нони,
Бел бойлаб бу кун майдон тушади.

Ҳар бир ишга қилар эдинг ҳавасни,
Жондан қўрқиб, энди қайтмоқ абасти,
Тиздан мойи бўлса белдан қони бор,
Жувонбозлик Тўлаб, осон эмасди.

Қачон сенинг кафан тўнинг бичилди,
Сувга айтгил, Тўлаб, кўрган тушингди!
Жондан умид қилсанг мингил отингни,
Биласанми, Тўлаб, қилган ишингди?!

Ким билган йўқ эди Аваз борганин,
Эсингдан чиқдимиз Авазни олганинг?

Не сабабдан кетди Аваз Чамбилдан,
Қирқ йигитни даврасига солганинг?

Аввал бошда ким бошлади бу ишни?
Бунда келиб бузуб турсанг сир ишни,
Кўзинг очиб юқорига қарагил,
Кўрмайсанми қўлимдаги қилични?!

Тўлаб ботир шундай қараса, Ҳасанхоннинг қўлида
яланғоч қилични кўрди. Буни кўриб, Тўлаб ботирнинг жо-
ни чиқиб кетди.

— Эй, тўрам, ўйнаб айтган сўзга аччиғингиз келдими,
минаман отга — деб, чаққон бўлиб отнинг устига ўзини ол-
ди. Тоғдан эниб Гуржистон томон қирқ йигит тўрттадан
саф бўлиб келяпти. Энг олдинда Гўрўғли султон билан Ҳа-
санхон иккови баробар боряпти. Тўлаб ботир энг кейинги
сафда у кишининг қаторига юрмай, ёлғиз ўзи келяпти. Ҳа-
санхон кела туриб орқасига бир қайрилиб қаради. Шундай
қараса, Тўлаб ботир кейинги сафни бузиб келаётир. Йўл-
дан четга чиқиб, Ҳасанхон отнинг жиловини тортиб турди.
Тўлаб ботир Ҳасанхоннинг ёнбошига келди. Ҳасан:

— Эй Тўлаб, нимага қаторда юрмайсан?— деди.

— Тўрам, менинг отим чарчаб қолган, қаторда юролма-
сам нима қилай?— Ҳасанхон орқасига ўтиб қамчи билан
отни тортиб юберди. От бирдан кўтарилиб ўзини отди.
Тўлаб ботирнинг бошидан телпаги тушиб қолди. От сув-
ликни тишлаб олди. Энди от тортган билан турмайди.
Қирқ йигит Гўрўғли султон ва Ҳасанхон ҳаммаси ҳам ор-
қада қолди. Чангиб ётган душманга қараб боши жувозчи-
нинг тўқмоғидай бўлиб, Тўлаб ботир ёлғиз ўзи солди. Ёв-
яроғининг барисини йўлга ташлади. Икки қўллаб отнинг
юганини ушлади. Тўлаб ботир энди йиғлай бошлади, отга
қараб бир сўз деб тургани:

Золим, бадбахт, ёмон қамчи тортдимиз?
Урган қамчилари сенга ботдимиз?
Ё бўлмаса менга гуноҳ ўтдимиз?
Ҳай-ҳай, так-так, тентак, ўзбекнинг оти.

Мен ҳам билдим ёмон урди сонингга,
Золим, бадбахт, жабр қилди жонингга,
Бир раҳм қил, Тўлаб ботир ҳолига.
Ҳай-ҳай, так-так, тентак, ўзбекнинг оти.

Бир тўхтагил яхшилигинг билайин,
Чамбил борсам кўп тарбият қилайин,
Тўрванг банот, еминг кишмиш қилайин,
Хай-ҳай, так-так, тентак ўзбекнинг оти.

Энди Чамбил борсам сени боқайин,
Табилингга, қўша¹ шамлар ёқайин,
Кейин қолди бизман келган оғайин,
Хай-ҳай, так-так, тентак ўзбекнинг оти.

Қирқ йигитлар кейин қолди йўлдошинг,
Армон билан, Тўлаб, банди бўлмасин,
Қандай кейин қолиб эди шўр бошим,
Хай-ҳай, так-так тентак ўзбекнинг оти.

Қирқ йигитлар келганча тур қошима,
Раҳм қилгил ҳайвон, кўзда ёшима!
Ўз шумлигим етар бўлди бошима,
Хай-ҳай, так-так тентак ўзбекнинг оти.

Ўйта берсанг² энди душман кўрмайми?
Йиғилишиб кўп душманлар келмайми?
Аввал бошлаб энди Тўлаб ўлмайми?
Хай-ҳай, так-так тентак ўзбекнинг оти.

Алқисса, Тўлаб ботир отни тўхтатди. Гўрўғли, қирқ йигитлар кейинда бунни ташлаб кетган яроғларини ҳар жойдан олиб келаётир. Олиб келиб Тўлаб ботирга етган сўнг, яроғларини ўзининг қўлига берди. Яроғларини тақишиб, энди сафга қўшилиб, қирқ йигит билан баробар кела берди. Гўрўғли султон қўлинда дурбин, дамба-дам дурбин билан қараб дорнинг остини кўриб келаётир. Шаҳарга яқинлаб келгандан кейин, Гўрўғли отининг жиловини тортиб, қирқ йигитга қараб, тўхтатинглар, деб бир сўз айтиб тургани:

Дор остида не борини биламан,
Душманлар устига бугун келаман,
Дурбин билан дор остини кўрибман,
Кўрганимни энди баён қиламан.

¹ Қўшалоқ.

² Ундай қила берсанг.

Душманлар қилади тўполон-туман,
Шунча тўполонлар бунда бўлса ҳам,
Мудом кўзим билан кўриб келаман,
Дор остида ҳали йўқди Авазхон.

Қайтармасин ҳеч банданинг бахтини,
Ҳозир топиб турар Хунхор вақтини.
Ўзи остирмоққа кўриб Авазни,
Дор олдига келтирибди тахтини.

Аввал келиб Хунхор тахтга минади,
Кейин Авазхонни олиб келади.
Ҳозир борсак тўпимизман майдонга,
Боргандан душманлар бизни билади.

Душманлар кўргандан англаб олади,
Тўш-тўшимиздан келиб от солади.
Барров вақти дарров уруш қўзғалса,
Мард-номард айрит¹ бўлмай қолади.

Икков-икков бўлиб отни ҳайданглар,
Яроғларни энди тахдан боғланглар,
Савдогар сифатда бўлиб киринглар,
Ўзларингни савдогардай сайланглар!

Ҳар кўчадан икков-икков киринглар,
Яроғларни кўрсатмайин юринглар,
Жилов ипман белни бойланг сиртидан,
Савдогар сифатда бўлиб келинглар!

Менинг ўзим бориб ёлғиз кирарман,
Дорнинг ўнг ёғинда бориб турарман.
Не сир бор эканин бу ерда англаб,
То, сизлар келганча, кўриб турарман.

Туш-тушдан биз йиғилишиб келайик,
Танимасин, бизни душман халойиқ,
Келтирса Авазни дорнинг остига,
Авазхонни кўнглим бизлар билайик.

Ким келади Авазхоннинг ёнидан,
Не гап бўлар Гуржистоннинг хонидан?

¹ Айрим.

Дор остига келган вақти Авазхон,
Қайтиб кетармикан кўрқиб жонидан?

Сиёсат қиб яна сўжиб урарми,
Ё яхши сўз билан алдаб кўрарми?
Жондан кўрқиб қайтармикан Авазхон,
Ё бўлмаса, бир сўзинда турарми?

Авазхоннинг мард, номардин билайик,
Қани қайси ишга бўлар илойиқ.
Жондан кўрқиб айнимаса Авазхон,
Сўнгра Аваз учун жавлон қилайик.

Хабар олмоққа биз келдик ҳолидан,
Не иш бўлар экан душман хонидан?
Аввал Авазхоннинг бошин олармиз,
Агар кўрқиб, Аваз қайтса жонидан.

Бир лафзида турса Аваз кирайик,
Биримиз қолганча жавлон урайик.
Агар Аваз айнимаса сўзидан,
Аваз учун танда жонни берайик.

Алқисса, Гўрўғли султон бу сўзни айтиб бўлгандан кейин, Ҳасан йигитларни икков-икков қилиб ҳар йўлга юборди. Яроғларни ичдан тақиб, отнинг жилов ипи билан белларини сиртидан боғлаб, яроғларни кўрсатмай, ҳар ёққа қараб кетди. Ҳасанхон билан Тўлаб ботир иккови бир кетди. Гўрўғли султон ёлғиз ўзи кетди, бориб душманларнинг ичига кириб, дорнинг ўнг тарафини олиб, қараб турди. Булардан бир кечаю бир кундуз кейин қолган, яна бир кечаю бир кундуз бурун борган, бир тоғнинг бетида оқ эшагини қўйвориб, олтмиш газ калтагини ёнбошига қўйиб, «Қани Гўрўғли, не тартибда келиб шаҳарга кирар экан?» деб, бир ўзи узоқдан қараб Ҳасан кўлбар ётиб эди. Гўрўғлининг икков-икков ҳар ёнга бўлиниб кетганини кўрди. Бу ҳам эшагини ушлаб олиб, унинг устига миниб олиб, узангисини оёғига солиб, калтагини олдига олиб, ёлғиз ўзи бир дарвозадан борди. Эшагини дарвозадан ичкарига ҳайдади, эшагининг ярми кирган вақтида калтаги кўрғоннинг деворига тегиб қолди. У ёқ-бу ёғига қарайман деганча, дарвозанинг юқориси бошидан илди, вшак ичкарига кетиб, Ҳасан кўлбарнинг ўзини кейинда

слиб қолди. Аччиги келиб жойидан тура келди. «Уйнинг куйгур душманлар дарвозани бунча тор қилиб Гўрўғлини билмаган эканми, Ҳасан кўлбар келар деб, сира гумон қилмаган эканми?»— деб калтак билан дарвозанинг пешанасидан урди. Бир урганда дарвозани хафтбовар¹ қилди. Кириб яна эшагини ушлаб олди. Яна калтагини олдига кўндаланг ташлади. Бу калтак энди кўчага сигмади. Кўчанинг девори пастроқ бўлса, усти билан кетади, баландроқ девор келса, калтакни илади, эшагини тўхта-тиб, калтак илган ери хоҳи қуруқ девор бўлсин, хоҳи чор-дара бўлсин, уриб йиқитади. Кўчани калтаги сигадиған қилиб келаётир. Шаҳар одамининг ҳаммаси Хунхорнинг тилла дорини кўрамиз деб, ташқарига чиқиб кетган. Шаҳар бўш қолган.

Ҳасан кўлбар бу ерда турсин! Сўзни Гўрўғлидан эшитинг: Дорнинг ўнг томонини олиб турди. Қирқ йигит у ёқдан-бу ёқдан келиб, томошага келган кишидай бўлиб, бир жойга бариси йиғилди. Хунхоршоҳ келиб тахтига ўтирди. Шул вақтда Авазхонни зиндондан чиқариб, дорнинг остига қараб олиб кела берди. Зиндондан чиққандан бошлаб Авазнинг икки кўзини бойлабди, икки қўлини олдига бойлабди, бўйнида занжир, оёғида кишани, онаси билан сингласи икки ёнида, «дод!» деб йиглаб келяпти. Шунда Авазхон онасининг сўзи:

Хазон урмай боғда гуллар сўлмади,
Бу дунёдан менинг кўнглим тўлмади,
Айрилдим армонман ёлғиз боламдан,
Ҳолинг сўрар жонкуяринг бўлмади.

Улмайн бошимдан кулфат кетмади,
Ҳеч бир банда мақсадига етмади,
Қирқ кун ётдинг қора зиндон остида,
Бирор одам хабарингни этмади.

Қилар энди, қачон сенинг сўроғинг,
Талаб қилдинг, болам, йўлнинг йироғин,
Гўрўғлидай арслон отанг билмади,
Армон билан кетар бўлдинг, чироғим.

¹ Теп-текис, пачақлади.

Кўз ёшимга ҳеч ким раҳми келмади,
«Гуржистон кетди» деб гумон қилмади,
Қачон келар эди арслон Гўрўғли,
Хабарингни, жоним болам, билмади.

Оҳ урганда кўзим ёшим сочилди,
Душманлар юраги энди босилди.
Бугун осар бўлди душман дорига,
Душманларнинг энди бахти очилди.

Душманларнинг ҳозирда кўнгли тўқди,
Дўстингдан душманинг бу ерда кўпди.
Сўзимга ҳеч киши қулоқ солмайди,
Англадим мен, сенга жонкуяр йўқди.

Бир умр куйдирди доғинг ўзимни,
Тингламайди, энди душман сўзимни,
Хабарингни билмай Гўрўғли султон,
Душманлар ўлдиран бўлди кўзимни.

Авазхоннинг онасига қараб бир сўз дегани:

Биздан бошқаларга бу кун солмасин,
Армон билан йигит жонин олмасин,
Шу йўлда берайин энди жонимни,
Душманлар, кимлигимни англасин!

Ишнинг бундай бўларини билмадим,
Мажнункўк белига бир йўл минмадим,
Энди ўтдим, армон билан жаҳондан,
Душманга ўлгунча ҳужум қилмадим.

Бир олишиб, Хунхор билан кўрмадим,
Чамбилбелда бир камликка кўнмадим.
Ўтар бўлдим армон билан жаҳондан,
Майдон кириб, бир олишиб ўлмадим.

Бир бошимни кўп ғавғага солмадим,
Ҳеч бўлмаса ястигимни олмадим,
Пушаймон қилганман, энди фойда йўқ.
Юрагимда кетди сонсиз армоним.

Бугун, она, менинг бахтим қораман,
Армон билан жаҳондан ўтиб бораман,

Ман ўтарман, она, энди жаҳондан,
Мандан кейин бу дунёда қоласан.

Ажал етса бир кун сиз ҳам ўларсиз,
Тақдирда шу экан, она, кўнарсиз.
Отам келса, мен кетган сўнг сўроқлаб,
Мендан салом айтинг, отам кўрарсиз.

Ҳеч илож бўлмади Чамбил бормоққа,
Келса душманларга офат солмоққа,
Мендан салом айтмасиз-да отамга,
Келса Хунхоршоҳдан хуним олмоққа.

Алқисса, бу сўзни айтиб Авазхон кела берди. Яқинлаб келгандан кейин, Хунхоршоҳ айтди:

— Шу вақтда Авазхонни олиб келинглари! Энди-ку, ўларини ҳақиқат билди. Шу вақтда бир сўраб кўрайик, ҳали ҳам Гўрўғлидан қайтса Авазхонни банддан озод қилайик, қайтмаса сўнг элтиб дорга осайик,— деди.

Бу сўз билан Авазни Хунхоршоҳ олдига олиб келдилар. Хунхоршоҳ айтди:

— Эй Авазхон, сендай ўғлон отадан бўлиб, онадан туғилмайди, одамзод бир ўлгандан кейин қайтиб иккинчи марта дунёга келмайди. Сен Гўрўғлидан нима оласан, ўз йигит жонингга шунча жабр қилиб, бекор Гўрўғлининг алдаганига кўниб, ўзингни-ўзинг нобуд қилмагин! Ҳали ҳам бўлса, Гўрўғлидан қайт! Қайтдим, деб айт! Сенинг жонинг менинг чангалимда, ўлдираман десам ўлдираман, озод қиламан десам озод қиламан,— деб Хунхоршоҳ насиҳат қилди. Шунда Авазнинг Хунхоршоҳга қараб бир сўз дегани:

Номард киши бир лафзинда турмайди,
Насиҳатинг қулоғимга кирмайди.
Жоним чангалинга бўлса ол, энди,
Сенга хушомад қиб Аваз юрмайди.

Мен қайтмасман англа, Хунхор, йўлимдан,
Жаллодларинг қамаб ўнгу сўлимдан,
Улимдан қўрқса, Авазхон бўлмас,
Нима келса қилғил, энди қўлингдан!

Икки дарахт бир-бирига соями,
Жондан кўрқиб эр лафзидан тоями?
Жондан кўрқиб, эрди Аваз қайтмайди,
Қўлингдан келганин қилгин аяма!

Тарк урганман барча дунё молимни,
Ўзи берган, ўзи олар жонимни,
От белига миниб майдон кирганда,
Кўрар эдим, Хунхор, сенинг ҳолингни.

Илож йўқдир, тақдиримга кўнарман,
Бир кун бўлдим, ахир бир кун ўларман.
Мард худодан кўрар, номард йўлдошдан,
Бу ишларни тақдиримдан кўрарман.

Бедовни ўйнатиб майдон кирмадим,
Бўлаклаб душманни ҳарён сурмадим.
Азалда тақдирда борим шу экан,
Душманларни майдон солиб қирмадим.

Мен йиғласам, Хунхор, бу кун куларсан,
Ҳаддинг қанча, кимга раҳм қиларсан?
Сен ҳам ўтдинг, шоҳ бўлдим, деб жаҳондан,
Гўрўғли қадрини нима биларсан?!

Гўрўғлидай ҳеч бир ботир ўтмаган,
Тавсифини айтиб одам етмаган.
Бир умрга душман билан олишиб,
Ботирлик нисбати ундан кетмаган.

Шумлик бари шаъни-шавкат савлатинг,
Шоҳ бўп ўтган сенинг бутун авлодинг.
Ғиротнинг бир асбобига етмайди,
Мамлакат юртингман ҳамма давлатинг.

Бохабар бўл ҳали, Хунхор, шошмағил,
Авазхонни ўлдирдим деб тошмағил!
Авазнинг ўлиги сени қуритади,
Иккинчидан «қайт!» деб оғиз очмағил!

Алқисса, буни Авазхондан эшитиб, Хунхоршоҳ:—
Эй, олиб бориб осиб юборгил!— деди. Шу билан дор
остига қараб жўнади. Авазнинг онасига қараб, бир сўз
айтиб тургани:

Энди бехроқ мен мардона бўлганим,
Шу соатда боланг энди кўрганинг.
Энди, она, бул жаҳондан кетарман,
Энди йўқдир Авазхонни кўрганинг.

Ўтар энди бу жаҳондан Авазхон,
Яратгандан бошқа йўқди(р) меҳрибон,
Армон билан ўтар бўлдим жаҳондан,
Оқ сутингга рози бўлгин, онажон!

Мен солдим бошингга қайғу-аламни,
Бошни кесиб дорга тортар танамни,
Бир кун отам сўраб келса қонимни,
Душманлар ўлдирди, дегин, болангни!

Давлат учди бошдан, қайтиб қўнмади,
Бу дунёдан менинг кўнглим тўлмади,
Турганимда тилла дорнинг остида,
Гўрўғлидай арслон отам бўлмади.

Чиқарарди душманларнинг чангини,
Сувдайин оқизса душман қонини,
Гўрўғлидай арслон отам бўлганда,
Хирмон қилар эди душман танини.

Қилса бу майдонда жонини қурбон,
Кўрса душман қилади доди-фигон,
Бу дам келиб кўрса ҳол-аҳволимни,
Қани, жонкуярим, Гўрўғли султон.

Душманларга солса қоронғи туман,
Дор остида сувдай оқса қизил қон,
Иним, деб бу дамда келиб от қўйса,
Қани, жонкуярим, оғам, Ҳасанжон.

Қирқ йигитим азаматим, эрларим.
Кўрар кун бўлмади Чамбилбелларим,
Олло, деб бу дамда келиб от қўйса,
Қани, жонкуярим, Ёвмид элларим.

Ошган экан ман билмайман гуноним,
Бу савдолар солди бизга худойим,

Бўлмади жонимга ҳеч бир сабабкор,
Ўзингдан бошқа йўқ менда панойим.

Илож йўқди, энди қандай қиларман?
Мақсадимни мен ўзингдан тиларман,
Ўларман деб парвойимга келмайди,
Армон билан кетганимга йиғларман.

Алқисса, Авазхондан бу сўзни эшитиб онаси Авазхон-
га қараб бир сўз айтиб тургани:

Менинг додим, Чамбилбелга бормади,
Сендан бурун менинг жоним олмади,
Энди қандай тоқат қилай, жон болам,
Онанинг танида тоқат қолмади.

Етти йилдан бери сени кўрмадим,
Тирикликда зор йиғладим кўнмадим,
Энди қандай тоқат қилай, жон кўзим,
Сендан бурун ажал етиб ўлмадим.

Қолганда на бўлди, энди ўлмайин?
Ўлар бўлдим душманларга кўнмайин,
Мирғазаблар менинг бошим олинглар,
Ўлғизимни энди доғин кўрмайин.

Зор қақнаб кетмайин дорнинг қошидан,
Ўлмайин, кетмади гурбат бошимдан.
Мен ўзим розиман энди, жаллодлар,
Бошим кесиб, дорга тортинг сочимдан.

Солдинглар бошимга сонсиз аламни,
Аввал дорга тортинг менинг танамни!
Ўлғиз болам энди доғин кўрмайин,
Мендан сўнг ўлдингнинг ўлғиз боламни!

Ўтган иш жойига қайтиб келмади,
Кўз ёшимга ҳеч бир раҳм қилмади.
Армон билан бугун ўтдинг жаҳондан,
Жонкуярлар хабарингни билмади.

Алқисса, бу сўзни айтиб онаси йиғлаб, жаллодларга
ялиниб:

— Энди-ку, ўлдирасизлар, ўлдирсанглар ҳам боламни қийнамай ўлдиринглар,— деб турибди. Авазхон шу вақтда синглиси Гулжамолга қараб бир сўз деб тургани:

Гулжамолжон, кўп йиғладинг зор-зор,
Товшингни эшитиб бўлдим беқарор,
Азалда тақдирда борим шу экан,
Тақдирга тан бергин энди, муштипар!

Кўрибсан, йиғлайсан, менинг ҳолимни,
Шу замон душманлар тўқар қонимни,
Йиғлама, бепарво бўлгил, Гулжамол,
Жонсарақ бўлмайин берай жонимни.

Йиғлай-йиғлай юрак-бағринг қон бўлди,
Гулжамолжон, оқ юзларинг чанг бўлди,
Сен йиғлама, эшитмайин товшингни,
Товшингни эшитсам, ҳолим танг бўлди,

Йиғламагил, бардош қилгил чироғим,
Сендан бошқа йўқдир яқин-йироғим.
Фойда йўқдир турган билан бу ерда,
Эшитмасин, овозингни қулоғим!

Душман турар ўлдирмоққа гуруллаб,
Майдон кирсам қочар эди зириллаб.
Тулкилар шер бўлган вақти шу вақти,
Гулжамолжон, кўп йиғлама, чириллаб!

Гулжамолжон, қулоқ солгин сўзимга,
Улим қасд қиб чангал солди ўзимга,
Кўзинг очиб тўрт ёнингга қарагин,
Бегонадан кўринарми кўзингга?!

Алқисса, Гулжамол акасидан бу сўзни эшитиб, кўз ёшларини артиб, ҳар ёққа қаради. Дорнинг ўнг тарафига келиб турган Гўрўғли султон ва Ҳасанхон, яна қирқ йигитни кўриб Авазхонга қараб, бир сўз деб тургани:

Улар деб аввалда сизни куйиндим,
Зор йиғлаб мен ўзига сизиндим.
Қарар эдим, теваракка қарадим,
Бир сир кўриб, оға, яхши суюндим.

Қулоқ солсам хатоси йўқ сўзингда,
Бир сир аён бўлибти-да ўзингда.
Қара, дединг, теваракка қарадим,
Қирқ икки отли кўринади кўзимга.

Сизни деб Гулжамол йиғлаб-қақшади,
Бу элнинг одамимас, бошқади,
Дутор бўйин бари минган ноз бедов,
Бегона юрт одамига ўхшайди!

Мен билишдан олис йўлдан тортибди,
Совутлари қора чангга ботибди,
От чарчатиб келган ўхшар олисдан,
Бедовлари кийикдайин қотибди.

Бариси қарасам, совур телпакли,
Қўллариди найзалари сочоқли.
Хар бирови келар мингга баробар,
Иш кўрган ўхшайди, бари нечоғли.

Келиб олиб турар дорнинг ўнгинда,
Улар юрган ўхшар душман йўлинда,
Ҳамма кулар, улар йиғлаб турибди,
Дастрўмоли ҳаммасининг қўлида.

Бир мўйсафид турар ҳарёна боқиб,
Тилла балдоқ қилич белига тақиб.
Дам-бадам бетоқат бўлиб йиғлайди,
Кўзининг ёшлари соқолдан оқиб.

Кўрганда титратар анинг ҳайбати,
Замонида мисли Рустам ҳайбати.
Кўзлар ҳаводаги учган булутни,
Остидаги минган қизил кўк оти.

Бир ёш ўғлон йиғлаб турар қошида,
Тилла жиға у ҳам кийган бошига,
Қарасам, ҳеч эрлигига талаб йўқ,
Е ўн етти, ё ўн саккиз ёшинда.

Бу одамлардин унинг тарзи бошқади,
Бўтен юртнинг одамига ўхшайди,

Унг юзинда авгон яра доғи бор,
Минган оти онинг жийрон қашқади.

Алқисса, бу сўзни Гулжамол Авазхонга баён қилди. Гулжамолдан бу сўзни эшитиб, Авазхон ўйлашиб фикрга кетди. Гулжамолнинг айтган сўзи Гўрўғлидан сира узоқ кетмади. Бунга ўйлаб туриб Авазхон жаллодларга қараб айтди:

— Эй жаллодар, мен Авазхон бўлган билан қўлим бўш бўлса, оёғим ҳам бўш бўлса, шунда мен Авазхонман. Қўл-оёғим бойлоғли турган вақтда кўзим билан ҳеч кимга зарар еткиза олмайман. Мен энди дунёдан кетиб бора ётибман. Кўзимни бир очсангизлар, ёруғ жаҳонни бир кўрсам, сўнгра майли эди, ўлсам,— деди. Бу сўзни Авазхондан эшитиб Хунхоршоҳга бориб жаллод арз қилди:

— Авазхон кўзимни очинглар!— дейди. Сиз оч десангиз очамиз, ёки очмайин дорга осамиз,— деди. Сўнгра Хунхоршоҳ:

— Оч деган бўлса, кўзини очинглар! Кўз кўзга тушса, меҳр юзга тушади, деганлар. Онаси билан синглисининг йиғлаб турганини кўрса, шуларни кўзи қиймай, Гўрўғлидан қайтармикан?— деди. Жаллодлар қайтиб келиб Авазхоннинг кўзини очиб юборди. Кўзини очгандан кейин, қараб Авазхон, Гўрўғли султон ва Ҳасанхон яна ҳам қирқ йигит ва Тўлаб ботиргача қолмай, келиб турганини кўрди. Шуларни кўрган вақтда қўл-оёғининг боғли экани эсидан чиқиб кетди.

Хунхоршоҳга қараб бир сўз деб тургани:

Бу шаҳрингга бўлдим меҳмон,
Кимга тушар қайғу-туман.
Сен қасд қилгансан жонима,
Худойим бўлди меҳрибон.

Бошингдан қайтганди бахтинг,
Армон билан синди рахтинг,
Остингдаги тилла тахтинг
Ё сеники, ё меники.

Айтмасам йўқдир тоқатим,
Қайрилиб синди қанотинг.
Ўлжа қилган бедов отинг
Ё сеники, ё меники.

Етди менинг оқи-зорим,
Узи бўлди мададкорим,
Манов турган тилла доринг
Е сеники, ё меники.

Тўкилди, Хунхор, оҳаринг,
Келди жами аждаҳорим,
Билиб қўй, катта шаҳаринг
Е сеники, ё меники.

Билмайсан, Хунхор, ўлганинг,
Умрингни хазон бўлганин,
Эгаллаб турган қўрғонинг
Е сеники, ё меники.

Узи сўрди менинг ҳолим,
Тўколмадинг, Хунхор, қоним,
Шунча йиққан дунё молинг
Е сеники, ё меники.

Сарғайди менинг дийдорим,
Осмонга чиқар губорим.
Уч юз олтмиш миноринг
Е сеники, ё меники.

Қоч, раҳминг келса жонингга!
Бўялдинг Хунхор, қонингга,
Кетдинг, аждаҳор дамига,
Бу даври даврон маҳалинг,
Е сеники, ё меники.

Олардинг мамлакат божин,
Қутулмоққа йўқ иложинг,
Бошингдаги тилла тожинг
Е сеники, ё меники.

Қочмоққа йўқдир мажолинг,
Етди Хунхоршоҳ ажалинг,
Ҳали сен билмайсан гумроҳ,
Келди устингга дажжолинг.

Шундай деган вақтда Авазхон, Ҳасанхон Гўрўғлига
айтиб турган сўзи:

То келганча энди кўрай чўқотим
Синмасин-да, ота, сенинг қанотинг.
Жавоб беринг, энди бу дам Ҳасанга,
Турмоққа қолмади танда тоқатим.

Бугун энди танда жондан кечайин,
Кафаним бўйимга энди бичайин,
Жавоб беринг энди бизга, отажон,
Аваз учун танда жондин кечайин.

Отлар чопди Гуржистоннинг йўлинда,
Мирғазаблар турар ўнгу сўлинда,
Жавоб беринг энди бизга отажон.
Ҳали Аваз душманларнинг қўлинда.

Келганимиз сира душман билмайми?
Авазхонга душман ҳужум қилмайми?
Қўл-оёғи боғли, душман қўлинда,
Бундай қилсак, Аваз боланг ўлмайми?

Шунча йўлдан отлар чопиб келдингиз,
Аваз учун шунча жавлон урдингиз,
Бир синамоқ эди Аваз мақсадин,
Синаб, Аваз эрлигини билдингиз.

Энди бас ота, қараб турмоғинг,
Энди беҳроқ бу майдонга кирмоғинг,
Кимга зафар, кимга хатар майдонда,
Энди керак бир олишиб кўрмоғинг!

Алқисса, Ҳасанхондан бу сўзни эшитиб, Гўрўғли султон Гиротнинг жиловини қайтариб, қирқ йигитнинг ўнг тарафига чиқди. Гўрўғли султоннинг қирқ йигит ва Ҳасанхонга қараб: «Сизлар ҳаммангиз Авазхоннинг устига от қўйинглар, Хунхоршоҳнинг устига бир ўзим бораман,— деб туркмени тил билан «Дўндир!» деб айтиб турган сўзи:

Қараманг баланд-пастига,
Келибсиз душман қастига,
Олмос қиличлар дастинга¹,
Беш бир ёндан, ўн бир ёндан!

¹ Дастингда.

Дўндир, Авазхон устига,
Мен ўзим Хунхор устига.
Барингиз тилла пичоқли,
Қўлингда найза сачоқли,

Уруш қилинглар нечоқли,
Беш бир ёндан, ўн бир ёндан,
Дўндир, Авазхон устига,
Мен ўзим Хунхор устига.

Иш битмайди жондан кечмай,
Сув ўрнига қонни ичмай.

Қирқ кунгача қилинг разо,
Бедовнинг белидан тушмай,
Беш бир ёндан, ўн бир ёндан,
Дўндир, Авазхон устига,
Мен ўзим Хунхор устига.

Ғаним босмасин изингни,
Ҳақланглар берган тузимни!
То танингдан жон чиқмайин,
Кейин қайтармай юзингни,
Беш бир ёндан, ўн бир ёндан,
Дўндир, Авазхон устига,
Мен ўзим Хунхор устига.

Биларсиз уруш бобини,
Ушланг ханжарнинг сопини,
Қиринг бу душман ёбини¹
Беш бир ёндан, ўн бир ёндан,
Дўндир, Авазхон устига!
Мен ўзим Хунхор устига.

Қилични қиндан тортинглар,
Майдонда жонни сотинглар,
Душман қонига ботинглар,
Беш бир ёндан, ўн бир ёндан,
Дўндир, Авазхон устига,
Мен ўзим Хунхор устига.

Душман кимлигин англасин,
Ёмон кун бошга солмасин,

¹ Хашаки от.

Юракда армон қолмасин,
Беш бир ёндан, ўн бир ёндан,
Дўндир, Авазхон устига!
Мен ўзим Хунхор устига.

Отлар чопинглар майдонда,
Иш қилинг бугун мардона,
Беш бир ёндан, ўн бир ёндан
Дўндир, Авазхон устига!
Мен ўзим Хунхор устига.

Жами бедовни ўйнатинг,
Лочиндай қанот бойлатинг,
Душман қонини қайнатинг,
Беш бир ёндан, ўн бир ёндан,
Дўндир, Авазхон устига!
Мен ўзим Хунхор устига.

Бўлинг Аваздан бохабар,
Жонига бўлсак сабабкор,
Ҳолингдан ўзи хабардор,
Беш бир ёндан, ўн бир ёндан,
Дўндир, Авазхон устига!
Мен ўзим Хунхор устига.

Тушарсиз душман изина,
Гўрўғли рози тузина,
Оллоҳу акбар, деб султон,
Тортди фотиҳа юзина.

Отларнинг жиловин олди,
Бирдан майдонга от солди,
Тўпин ёзмайин қирқ йигит,
Бирдан дор остина борди.

Оқибди душман кўз ёши,
Олди жаллодларнинг бошин.
Юз қайтармайин от қўйди,
Ҳақлади султоннинг ошин.

Ғуборлар тутди осмонни,
Кўринг, Рустами дostonни,

Ариллаб ҳарёна сурар,
Кўринг, Гўрўгли арслонни.

Офтоб юзин тутди чанглар,
Душманга солди туманлар,
Хужум қилиб душманларга,
Дарё бўлди қизил қонлар.

Душманга офатни солди,
Душманнинг бошини олди.
Калламан тана аралаш,
Айқашиб майдонда қолди.

Сочилиб ҳар ён қизил қон,
Хунхорга тушди қайғу-ғам.
Мисоли қарчиғай қушдай,
Хусусан, энди Ҳасанхон,

Остида Жийронқуш оти,
Шердай бўлиб сиёсати,
Иш кўрсатиб у кун Ҳасан,
Бўлди душманнинг офати.

Бир-бирига қилар таассуф,
Қилиб бўлмас уни тавсиф.
Қирар душманларнинг қавмин,
Душман ўликларин босиб.

У кунни бўлган урушда,
Кетди майдонлар қон сасип,
Султон тахт устина борган,
Тутолмай Хунхорни қолган.

Ҳа деганда шоҳ Гўрўгли
Мажнункўк отини олган,
Кўнглида мақсади бўлган,
Отни олиб, кўнгли тўлган.

Авазхонни олиб қўлга,
Давлати бошига қўнган.

Миниб Мажнункўк белига,
Кириб майдоннинг ерига,

Қирғин солади Авазхон,
Бу дам душманнинг элига.

Каллалар танадан учиб,
Қийин кун душманга тушиб,
Душман ҳарёна суради,
Қизил қонларини кечиб.

Жиловни қўлга олмайди,
Танга қамчи солмайди,
Иш кўрган жами бедовлар,
Душман қавмин олдайди.

Қўлинда кескири Аваз,
Уроқчидайин қармайди.
Кўриб Авазнинг ишини,
Султонда армон қолмайди.

Эрлигин у дам билдирди,
Душман қавмин бўлди.
Мисоли қарчиғай қушдай,
Душманни найзага илдирди.

Бариси майдонга тушди,
Ишлатди олмос қилични,
Ғазо қаттиқ қизгин вақтда,
Ҳасан кўлбар ҳам етишди.

Ҳасан кўлбар келганини кўрган сўнг
Душманларнинг ҳуши бошидан учди,
Энди қолмас экан бу кун одам деб,
Ҳамма душманлар жонидан кечди.

Ҳасан кўлбар калтакни қўлга олди,
Ҳар тўда келганда, бир калтак солди.
Ҳар бир калтак сермаганда бу кўлбар,
Ун-ўн беш, йиғирмаси душмани қолди.

Биров яримига иши бўлмайди,
Майда ишга сира кўнгли тўлмайди.
Ҳар бир калтак Ҳасан кўлбар сермаса,
Гўрўғлининг ишин анча ўнглайди.

Эшагидан тушиб бўлган пиёда,
Ишлар қилар эди неча хиёла,
Ҳасан кўлбар бу ишини кўрган сўнг,
Душманлар алами бўлди зиёда.

Тўрт қадам қиб соғи-сўлни кезади,
Чангалласа қуртдай қилиб эзади,
Ҳасан кўлбар бу ишини кўрганлар,
Жондан умид узиб, юртдан безади.

Нечовларни қўли билан туртади,
Бўри теккан қўйдаи душман ҳурқади,
Кўрсатмоққа душманларга кучини,
Чирик бўздаи нечовларни йиртади.

Алқисса, бир кечаю кундуз айрилмай уруш бўлди. Манман деганлар бариси майдонда йиқилди, қонлари тўкилди. Қолганлар кўрғонга қочиб қутулди. Ҳасан кўлбардан сўрасангиз орқага тис бўлиб калтагини сермайман деб, орқасидан суруниб йиқилди, тор кўчага тиқилди. Икки ёғидан икки девор қисиб олди. Жойидан бу туролмай қолди. Қирқ йигит устидан келиб тортиб турғизайин деса, Ҳасан кўлбар маълум, отнинг устидан олиб қолади. Шу сабабдан қирқ йигитнинг ҳеч қайсиси бунга дахл қилмайди. Устидан қелса ҳам отларини ирғитиб ўтиб кетади. Йиқилгани яхши бўлди, деб душманлар ҳам бунга йўламайди. Авазхон бир бўлак аскарни суриб элтиб кўрғонга тиқиб, қўлида яланғоч қилич, оч бўридай икки кўзи икки ёқда чопиб келар эди. Ҳасан кўлбарнинг устидан келиб қолди.

— Эй, Ҳасан кўлбар,— деди, Ҳасан кўлбар ётган ерида:

— Отангни мозори, мени Ҳасан кўлбар деганча, жойимдан турғизиб кет-да!— деган сўзини эшитиб, Авазхон қўлидан тортиб турғизиб кетди. Ҳасан кўлбар калтагини қўлига олиб душманга ишибўлмай, «аввал бунинг деворини текислаб олмаса, одамга мушайт берар экан» деб қайта бошдан деворни йиқита бошлади. Тўлаб ботир, ҳа дегандан майдондан қочди. Бир-икки белдан ошиб қаёққа кетарини билмай шошиб, «Чамбилга кетайин деса, боргандан кейин ўлдиради» деб Ҳасанхондан кўрқади, «майдонга келайин» деса, душмандан кўрқади. У ёқ-бу ёққа чопиб, бир кўҳна мозористонни топиб, ўзи мозористоннинг ичига ки-

риб, отининг жиловидан ушлаб, шу ерда ётди. Чўлда душманнинг қочганлигини англаб отини миниб солиб чопди. Бир панада қолиб қочиб бораётган тўрт-беш душманны кўриб қолди, отининг жиловидан маҳкам тортиб, қочган душманларнинг изидан солди. Отни сира етгани қўймайди. Уларга бурди жонининг борича отнинг жиловини «Қўймачи-қўйма» деб шовқин беради. Шу ҳолда душманлар қочиб бориб қўрғонга кирди, дарвозани ёпди. Дарвозанинг пешанасини Тўлаб ботир бир чопиб;

— Мана бу Тўлаб ботир,— деб изига қайтди. Қиличини ўлиб қолган душманларнинг қонига бўяб олди. Шу вақтда Гўрўғли султон добил чалди. Қирқ йигит ундан-мундан йиғилишиб Гўрўғлининг олдига борди. Тўлаб ботир ҳам борди. Ҳар қандай қилиб бўлса-да, душманны қочирдик, деб, турибди. Қирқ йигитни, икки боласини соғу саломат кўриб, Гўрўғли султон кўнгли тошиб бир сўз деб тургани:

Етти йил аввалда гўрида ётдим,
Тиклаб гўрдан чиқиб ҳарёна боқдим,
Чиқиб етти ёшда гўрнинг ичидан,
Ўн тўрт ёшда ўзим элимни топдим.

Саргардон бўп ҳар бир жойларга бордим,
Етимлик савдосин бошимга солдим,
Ўн бешман ўн олти ёшга келганда,
Райҳон араб отидан тухум олдим.

Ҳеч ким келмасди тентак деб қошима,
Раҳми қилди ўзи кўзда ёшима,
Йигирма ёшга келганда хон бўлиб,
Давлат қуш айланиб қўнди бошима.

Гўнонинда Гиротимни йўқотдим,
От излаб икки йил саргардон чопдим,
Худойим дуч қилди элсиз чўлларга,
Беш яшар бўлганда отимни топдим.

Бир мўйсафид келди унда сўрашдим,
От устида меники деб талашдим,
Бир гадой деб назаримга илмайин,
Хизр бова билан ўзим курашдим.

Йиқилсам ҳам уч мартаба олишдим,
Эрагишиб охир бир жой боришдим.

У ер экан қирқ чилтоннинг макони,
Қирқ чилтоннинг маконида танишдим.

Кўнгилдан чиқардим алам-ҳасратни,
Дўғасиман чўян қилди жасатни,
Отса ўқ ўтмайди, чопса қилч деб,
Яна менга тила, деди мақсадни.

Қирқ чилтонлар тилаб дуосин олдим,
Қайтадан боз яна Чамбилга бордим.
Ғиротимни топиб у кун минган сўнг,
Душманлар йўлига бошимни солдим.

Ҳақладим мен бошлаб тоғам тузини,
Тубан қилиб кетган Райҳон юзини,
Олиб кетган эди тоғам ёрини,
Бева учун олдим Райҳон қизини.

Икки қилмадим мен онам сўзини,
Тўлибой синчи деб отам ўзини,
Иккинчида талаб қилиб душманга,
Уйдим Темуршоҳнинг икки кўзини.

Кўрдим, неча одам кўрмас шаҳрини,
Душманларни кўп кўрганман заҳрини,
Кўҳиқофман, Эрам боғни оралаб,
Олиб келдим Юнус, Мисқол парини.

Кўрди ишларимни ҳамма халойиқ,
Қай бир ишни сизга баён қилайиқ,
Юнус Мисқол келтирган сўнг Чамбилга,
Султонлик ном бизга бўлди илоийқ.

Алқисса, бу сўзни айтиб Гўрўғли султон қирқ йигитига
яна қанча панд-насихатлар қилиб, кўнглига мардоналик бе-
риб, шуйтиб, Хунхорга — қўрғонига қараб айтаётган сўзи:

Авазхон бўлибди шаҳрингга меҳмон,
Авазни душман деб қилибсан гумон,
Гўрўғлидан қайт деб буни, қийнабсан,
Ана келдим, исмим Гўрўғли султон.

Қулоқ солгин аё, Хунхор, сўзима,
Кўринмай қочарсан менинг кўзима,

Қийнагунча Авазхондай ўғлонни,
Ишинг бўлса қилгин, Хунхор, ўзима.

Мард бўлсанг майдонда қилич тортарсан,
Орият йўлига жонинг сотарсан.
Душманинг бошингга келиб турганда,
Қочиб қалъа ичра кириб ётарсан.

Аскарингни тўккил, ўнгу сўлимдан!
Қайт дединг, Авазни менинг йўлимдан,
Қиличинг бўйинингга солиб келмасанг,
Қутулмассан қочиб, Хунхор, қўлимдан!

Қаҳрлансам дарвозангни бузарман,
Аё, Хунхор, сенинг бағринг эзарман,
Қочган билан қутулмассан қўлимдан,
Ахир, Хунхор, тандан бошинг узарман.

Дарвозанг олдини олиб ётарман,
Майдон деса, танда жоним сотарман,
Ерга кирсанг қазиб олиб, Хунхоршоҳ,
Ҳавога учсанг, оёғингдан тортарман.

Қирқ йигитга доим шароб ичдирган,
Исмимни дер, англа, Гўрўғли султон!
Қирқ йигитга олиб пари қучдирган —
Мен эдим душманга зарбим ўтқарган.

Суянганда мақсадига етқарган,
Қутулмайсан, Хунхор, қочиб қўлимдан.
Бугун энди сенга навбат етқарган.

Алқисса, Гўрўғли султондан бу сўзни эшитиб, Хунхорнинг жами саркарда вазирлари Хунхоршоҳнинг ёнига борди. Хунхоршоҳга қараб саркарда, вазирлари:

— Энди бу ётиш билан бўлмайди, ё чиқиб боқинасизда, қутуласиз, ё бўлмаса ўласиз-да қутуласиз. Бу қўргонингизга ихтимот бўлманг. У бир балоси, ҳозир қўрғондан ташқарида девор қўймади, ҳаммасини йиқитди. Агар у келса, дарвозадагиларни уради, бузади, ичкарига кирди. Бир ўзи кирса ҳам тамом қилиб беради, — деди. Буни эшитиб Хунхоршоҳ қиличини бўйнига солиб келиб: — Энди бўлдик, — деб Гўрўғлига бўйинсиниб таслим бўлди. Гўр-

Ўғли султон қирқ йигити билан Авазхон ва Ҳасанхон билан, Тўлаб ботири билан, иззат-икром билан Хунхоршоҳ тахтига олиб борди. Гўрўғли султон бориб Хунхоршоҳ тахтига тинди. Даркори йўқ ишларни барҳам бериб ва даркор ишларни юргизиб, ўзининг таомили тартибини калойиққа билдириб, қирқ кун подшолик қилиб турди. Қирқ кундан кейин Хунхоршоҳнинг ўзини тахтига миндириб, ўз юртини ўзига бериб, ўзига боқиндириб, Хунхоршоҳни, ўлганга раҳмат, қолганга саловат, деб Гўрўғли султон қирқ йигит, Авазхон ва яна Авазхоннинг онаси ва синглисини олиб Чамбилга қараб қайтиб кетди. Булдуриқ қассоб Гўрўғли деганда шаҳардан чиқиб қочиб кетган, шу кетганча, ўлмай эсон-омон қолди. Шу билан сўз тамом бўлди.

Қайтиб султон Чамбил йўлига тушди,
Бўлган сўнг мақсади кўп вақти хушди.
Олиб Авазхонни саломат қўлга,
Сарф қилиб майдонда ул қанча кучни.

Чамбил қараб бу йўлга кирди,
Кеча-кундуз тинмай бирдайн юрди,
Аввалдан мард бўлиб туққан онадан,
Ҳар ишки бўлса тақдирдан кўрди.

Биткариб кўнглида ўйлаган ишни,
Мақсадига энди султон етишди.
Қувонишиб завқ билан келади,
Қўлига қўндириб қарчиғай қушни.

Сайлаб минган бедовларнинг сарасин,
Топиб Авазхондай суйган боласин,
Йигирма кун кеча-кундуз жой юриб,
Кўрди Чамбилбелнинг энди қорасин.

Қоровулар қараб турган, кўрибди,
Гўрўғли келди деб хабар берибди,
Хоҳи навкар, хоҳи беқор ҳаммаси,
Евмид халқи пешвоз чиқиб келибди.

Кўриб султон юраклари босилди,
Қизил гулдек ҳамма кўнгли очилди,

Шаънига чалдириб карнаю сурнай,
Бошларидан танга-тилла сочилди.

Териб олмоққа ул танга-тиллани,
Бақувватлар олиб, ночор босилди.
Шу силсила билан қўрғонга кирди,
Авазнинг келганин ҳаммаси кўрди.

Олиб борган Хунхоршоҳдан кўп дунё,
Чақириб, тарқатиб қаллочга берди,
Сахийлигин Гўрўглининг билади,
Чўлоқ-майиб, камбағаллар келади.

Ҳар қачон тамили¹ шулдир Гўрўгли,
Юнус, Мисқол яна у икки ойим,

Кетишга кўзи қиймай ташлаб жойин,
Кўнгли кашал бўлиб Чамбилбелига,
Хабар олиб турарди унда доим.

Чамбилбелни у ҳар доим кўрарди,
Каптар бўлиб учиб кўкда юрарди,
«Қайтиб келдимикан бунда Аваз» деб,
Икки пари хабар олиб турарди.

Аваз кетган вақти улар ҳам кетган,
Юнус, Мисқол ўзин жойига етган,
Авазхоннинг Юнус, Мисқол онаси,
«Сен келсанг, келамиз», деб ваъда этган.

Авазхон учун чекарди кўп войим,
Хабардор эди икки пари доим.
Кўҳиқофман Эрам боғни оралаб,
Хўб томоша қилдилар юрган жойин.

Чамбилнинг баҳридан ҳаргиз ўтолмас,
У манзилга одамизод етолмас,
«Келдими деб Аваз», хабар олади,
Кўнгли узиб, Чамбилбелдан кетолмас.

Суймас султон улардан бошқа ёрни,
Икки пари — ёрлиги эътиборли,

¹ Таомилан.

Кетган билан Чамбилбелдан иккови,
Айрилмас, султонман ваъдаси борди.

Келмас қийинди(р) уларни топмоқ.
Сўроқлаб йўлинда бедовлар чопмоқ.
«Хотинлар кетди» деб қилар маломат,
Ақли етмай неча душмани аҳмоқ.

Кетган эди душманларнинг қасдига,
Бехабарди қараб баланд-пастига,
Келгандан сўнг, қайтиб Аваз Чамбилга,
Юнус, Мисқол бу ҳам келди устига.

Гўрўғлининг доим ҳолига боқди,
Беш-олти кун жонига ўтларни ёқди,
Ваъдаси бўйича келиб парилар,
Ҳам ёрини, ҳам боласини топди.

Кеча-кундуз ётса, турса ҳаммаси,
Гўрўғлики бундай дуо қилади,
Авазхон келганига тўй бошлади,
Сахий султон харажатдан қочмади.
Шоҳигадо ҳамма бўлиб баробар,
Дастурхонга ширавонлар чошлади.

Меҳмонлар олдига султон келади,
Кўзи билан ўзи келиб кўради,
Бой-бекларга қанча бўлса сулукат,
Гадойларга ундан зиёд беради.

Авазхонни олди, мақсадин топди,
Мой деганлар, гўёки сувдайин оқди.
Неча кунлар, кеча-кундуз тўй бериб,
Чавандозлар кўпкарисини чопди.

Созандалар ўқиб турар суханлар,
Кечаси ёқилади шами — анвар,
Хушовоз ўқишиб, ҳам созандалар,
Кулдирган, яъни неччи нағмалар.

Неча кун кечалар тўйни тўйлаб,
Томошага қиз-жувонлар ўйнаб,
Келганларни кутиб ҳам қирқ йигитлар,
Туради хизматида белини бойлаб.

Жавоб бўлиб, босилганди ўйини,
Тарқатди Гўрўғли султон тўйини,
Икки бола бирдай туриб олдида,
Кўриб султон қувонади бўйини.

Алқисса, тўй тарқади. Шу билан икки-уч кун орадан ўтди. Гўрўғли султон, Авазнинг ва икки хотинининг раъйига қараса, уларнинг ҳеч бир кўнгли очилмайди. Бировдан бир ёмон сўз эшитгандай Авазнинг хаёли қочгандай кўринади. Ахири бир куни Гўрўғли султон Юнус, Мисқол ёри билан ўтириб:

Эй Юнус, Мисқол, икковинг ҳам севиб олган ёримсан. Шарт айтиб қўйилган ёрликда эътиборимсан,— деди.— Мен ўлиб кетсам, то қиёматгача Чамбилдан хабардоримсан,— деди.— Мен Авазхоннинг кўнглини топмадим, сизлар шу Авазхондан бир сўрасангизлар, мақсадининг нима эканлигини айтса. Шунда Юнус пари туриб, Гўрўғлига қараб:

— Хўб бўлади, бизлар Авазхонни чақириб сўраймиз. Юзи очилмаган. Ёш бола кўнглида бир сўзи бўлса, сизга айтмоққа уялиб юрган бўлса, ажаб эмас,— деди.

Шу сўзни айтиб турган вақтида Авазхон ўзи келиб қолди. Авазхон келгандан кейин Гўрўғли султон жойидан туриб:

— Авазхон, энди сен икки онанг билан сўйлашгин,— деб туриб кетди. Гўрўғли кетгандан кейин Юнус пари Авазхонга қараб бир сўз деб тургани:

Сен менинг очилган боғда гулимсан,
Сен гўёки менинг жони-дилимсан,
Сен бўлмасанг, келмас эдим Чамбилга,
Қиёматли менинг Аваз улимсан¹.

Ғанимлар босмасин сенинг изингни,
Етти йилдан бери бердим тузимни.
Бир кун мен кўрмасам бўлмас тоқатим,
Соғинарман қўзим, гулдай юзингни.

Қўлимда тарбият қилдим ўзингни,
Билмадим бобингни, сендай қўзимни,

¹ Уғлимсан.

Нега, Аваз, сира кўнглинг очилмас?
Онам десанг, айтгин, менга сўзингни!

Мақсадингни сенинг Аваз, билайин,
Талабга еткизсин сени худойим,
Нима бўлса айтгин, Аваз, мақсадинг,
Қўлдан келса, мақсадингни қилайин.

Кўнглимдаги сўзинг ҳеч қим билмаса,
Сенинг фикринг бизга тўғри келмаса,
Яширмайин айтгин болам мақсадинг,
Билиб, отанг мақсадингни қилмаса...

Сенинг учун бизлар Чамбил келамиз,
Сен уялсанг, бизлар баён қиламиз.
Бажо қилолмаса, султон мақсадинг,
Сўнгра қилар ишни бизлар биламиз.

Алқисса, буни деб Авазхондан сўраб, «Болам, нимаики
мақсадинг бўлса айтгин, то ўзинг айтмасанг, бировнинг
кўнглидагини биров билмайди», — деди. Онасидан бу сўз-
ни эшитиб, Авазхон бир сўз деб тургани:

Юрагимда кўпдир ҳали ҳасратим,
Эсга тушса, куяр жони-жасадим,
Келган билан Хунхоршоҳдан қутқариб,
Ҳали бўлган йўқди менинг мақсадим.

Бекор ерга чин бедовлар чопилмас,
Ҳеч сабабсиз, эрга носоқ тақилмас.
Қирқ кун тўй берганман келиб Чамбилга,
Аваз кўнгли дунё билан топилмас.

Она, менинг кўкайларим кесилган,
Юрак-бағри Авазхоннинг тешилган.
Бўтақўзнинг «қул» деб айтган сўзлари,
То ўлгунча, кетмас, она, эсимдан.

Аҳмад сардорнинг мен кучин билмасам,
Сардор қизин бунда олиб келмасам,
Бўтақўзга айтган сўзим шу эди,
Қирқ йигитга чилим солгич қилмасам,

Етти йил ўқидим келиб илимни,
Билдирдингиз мен билмаган билимни,
Яна бу Чамбилдан, она, кетарман,
Бўтакўзга солдирмасам чилимни.
Мен кирмасман дўсти душман сўзига,
Сардор қизи, қул, деб айтган ўзимга,
Қирқ йигит-чун мен солдириб чилимни,
Ким эканим кўрсатмасам кўзимга.

Алқисса, Авазхон бу сўзни онасига айтгандан сўнг, онаси энди Авазхоннинг кўнглидаги мақсадини англади.

— Эй, Авазхон! Болам, бу сўзингни отангга айтмоққа уялсанг, биз айтамыз,— деди. Шу билан Авазхоннинг кўнглини кўтариб, димоғини чоғлаб, унинг мақсадини қилмаса ҳам, қилгандай бўлиб, яхши сўз билан жўнатди.

Гўрўғли султон қайтиб ўрдага келди. Юнус, Мисқолнинг олдига келиб ўтириб?

— Авазхондан не мақсади борлигини сўрадингларми?— деди. Икки пари:

— Сўрадик. Авазхон кўнглидаги муддаосини айтди. Бу қилган тўй-тамошаларингиз, Хунхоршоҳнинг қўлидан Авазхонни бўшатиб олиб келганингиз, бариси бекор. Авазхонга сардорнинг қизини келтириб берсангиз, нима ишга лозим кўрса, Авазнинг ихтиёрини ўзига берсангиз, сўнгра Авазхон бу Чамбил белингизда юрар экан. Бўлма-са, Гуржистон ёки бошқа бир юртга ҳали ҳам бўлса кетар экан,— деди. Гўрўғли султон буни эшитиб, ўйланиб туриб, Юнус билан Мисқолга айтди:

— Ундай бўлса, Аҳмад сардорга совчи юборсак, Аҳмад сардор қизини бермайди. Бермаган сўнг, бир-биримизга кўнглимиз тўғри келмайди. Аҳмад сардор сўзга қулоқ солмайди, ўчакишиб менинг сўзимни қабул қилмайди. Одам юбориб Аҳмад сардорни шу ерга чақирамиз,— деди. Аҳмад сардорни бир гапни баҳона қилиб зиндонга соламиз, сўнгра Бўтакўз ойимни олиб келамиз. Авазхон Бўтакўзни олмайди. Қирқ йигитнинг қўлига берамиз. Бўтакўз қирқ кунгача қирқ йигитга чилим солиб хизмат қилади. Шу билан Авазнинг айтган шарти битади. Бўтакўз ойим хизмат қилганда кимга қилади? Қирқ йигитнинг бири оғаси бўлса бири тоғаси ва бири жияни бўлса, бири амакиси ва ўзининг оғалари, тоғаларига хизмат қилади. Сўнг Аҳмад сардорни зиндондан чиқариб оламиз, яна ҳам кўнглидан чиқариб хотиржам бўламиз,— деб шу маслаҳат би-

лан Гўрўғли султон Аҳмад сардорга одам юборди. Аҳмад сардорни Гўрўғли султон чақириб олди. Аҳмад сардор келгандан кейин, Гўрўғли кетди. Шу кетгандан сўнг Гўрўғли келмайди дебсан, Чамбил тахти бизники бўлади дебсан деб қаердаги бўлмағур сўзларни айтиб, туҳматни Аҳмад сардорнинг бўйнига тақиб уни зиндонга солди. Шу билан қирқ йигит ва Ҳасанхонга буюриб, бориб Аҳмад сардорнинг қизи Бўтакўзойимни отга миндириб олиб келди, қирқ йигитни қўлига берди. Қирқ кунгача қирқ йигитга чилим солиб берса, кечаси Юнус билан Мисқолни олдига бориб ётиб, қирқ кунни ўтказди. Шу билан Бўтакўзойим Авазхоннинг ким эканини билди. Иккинчи ундай сўз айтмасликка Бўтакўзойим тавба қилди. Аҳмад сардорни ҳам зиндондан чиқариб олиб келди. Утган сўзларни бир-бирисига гинаи гузорини айтиб яна қайта бошдан тоға-жийн ярашиб, шу билан муроди-мақсадига етди:

Айтаман деб Авазхонга сакта сўз,
Тарафкашлик қиламиз, деди, ўз-ўз.
Поёни бўлган сўнг келиб Чамбилга,
Авазхонни энди билди Бўтакўз.
Бу сўзлар бўлгани бари аниқди,
Ботирлиги, Аваз, элдан ғолибди,
Кетирган сўнг Бўтакўзни Чамбилга,
Кўз очилиб энди ҳамма танибди.
Эргашиб яна сардор қизиман,
Тенглигини ундан Аваз олибди.
Англамайин ким эканин Авазнинг,
Бўтакўз армони ичида қолибди.
Ҳар қаерга етса, Аваз қадами,
Душманларга қора кунлар солибди.
Гўрўғлидан Мажнункўкдай от олди.
Обод қилиб Чамбилбелдай маконни.
Сўнгра бориб Аваз ботир атанди.
Кирмайин Хунхорнинг айтган сўзига,
Оғмачилик эп кўрмади ўзига.
Хоҳлаган сўнг Гўрўғли отин миндирди,
Қўл деб аввал ҳамма халқни кулдирди.
Ошиқмай, шошмайин у кун Авазхон,
Ким эканин ўзин халққа билдирди.
Ботирликда бундан одам ўтолмас,
Кўрган одам суҳбатидан кетолмас,
Ҳуснин кўрганлар шошар ақлидан.

Таърифини айтиб одам етолмас.
Бир умрга битса шоир таърифин,
Юздан бирин онинг баён етолмас,
Ишларига эшитганлар қойилди,
Донишмандлар сўз маънисин айирди.
Бу йўл билан айтиб ўтган Авазни
Қорақалпоқда Холмуроддай шоирди.
Холмурод бахшидан бу йўл қолганди,
Чанкут бахши ундан таълим олганди.
Гўрўғли, Авазхон айтиб тайрифин.
Доим кўпнинг ўртасига солганди.
Авазхонни бошқалар ҳам айтади,
Кўписининг айтган сўзи ёлғонди.
Сабаби шул кўпи устод кўрмаган,
Шуйтиб айт деб, устод таълим бермаган.
Оти Аваз бўлган билан сўзининг
Кўп сўзлари монандига келмаган.
Чанкутнинг шогирди Қурбон шоирнинг
Овозаси кўп жойларга ёйилди.
Қозоқ, қорақалпоқ, туркман, ўзбек,
Яна тожиклар ҳам унга қойилди.
Нурота райони туғилган жойим,
Шоирликка бўлди ёшликдан раъйим,
Бошқа ишдан буни мен кўп суярдим,
Шоирликни кўриб ўзимга қойим¹.
Ихлос қилиб юрар эдим ёшимдан,
Камбағаллик, меҳнат кетмай бошимдан,
Қурбон шоир айтганини кўрганда,
Тонг отганча кетмас эдим қошиндан.
Бу дostonлар неча айтиб ўтилган,
Кўп айтиб улар машқига етилган.
Тинглаганман Қурбон шоир сўзини,
Айтган сўзлари кўнглима битилган.
Биз айтамыз неча турли дostonни.
Бу дostonлар бизга боғи бўстонни.
Эшитганлар кўнглин ботир қилмоққа
Мақтаймиз Алпомиш, Гўрўғли арслонни.
Мақсадимиз, улар отин билмоқдир,
Мақсадимиз, завқи сафо, кулмоқдир.
Айтиб бурунги ботирлар исмини,
Совет гражданин ботир қилмоқдир.

¹ Мунесиб, маъқул.